

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ

Επιθεώρηση

ΑΔΙΣΠΟ

ΤΕΥΧΟΣ 420 ΙΟΥΛΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2018

ΤΕΥΧΟΣ 420

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ Επιθεώρηση

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Διοικητής ΑΔΙΣΠΟ
Υπτιγος Δημοσθένης Βιτετζάκης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σμχος (Ι) Μιχαήλ Γιαννόπουλος
Σμχος (Ι) Γεώργιος Γερμιτσιώτης
Σχης (ΜΧ) Γεώργιος Αναγνωστόπουλος
Σμχος (Ι) Αντώνιος Καλμουρτζής
Σμχος (Ι) Ιωάννης Καλαϊτζής
Σχης (ΠΒ) Δήμος Γουγουύσης

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

ΜΥ Ελευθερία Καρατσίν

ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Ανθστής (ΠΖ) Ελένη Κισκίνη

ΕΠΙΛΟΓΗ - ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΑΣ

ΜΥ Ελευθερία Καρατσίν

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Σμχος (Ι) Γεώργιος Γερμιτσιώτης

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Νεκτάριος Μαρκάκης
Πρωτοπρεσβύτερος Συνταγματάρχης (ΣΙ),
Αντχος Π. Κατωπόδης ΠΝ
Σπουδαστής 15ης ΕΣ ΑΔΙΣΠΟ,
Αντχος Θεόφιλος Νικολαΐδης ΠΝ
Εκπαιδευτής της ΑΔΙΣΠΟ,
Ασμχος (Ι) Αλέξανδρος Νικολουδάκης
Εκπαιδευτής 15ης ΕΣ ΑΔΙΣΠΟ,
Ανχης Σωτήριος Γλυκοφρύδης
Σπουδαστής 15ης ΕΣ ΑΔΙΣΠΟ

ΟΡΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στη Διακλαδική Επιθεώρηση δημοσιεύονται:

α. Επιστημονικές εργασίες και διαλέξεις των Σπουδαστών της Σχολής, ομιλίες της Ηγεσίας του ΥΕΘΑ, που αφορούν τις ΕΔ, Καθηγητών Πανεπιστημίων και γενικά Πνευματικών Προσωπικοτήτων, για θέματα Διακλαδικού ενδιαφέροντος, Στρατηγικής, Γεωπολιτικής και Διεθνών Σχέσεων.

β. Συμπεράσματα ή αποσπάσματα από σεμινάρια, ημερίδες και διημερίδες, που διοργανώνει η Σχολή.

γ. Εκπαιδευτικές και λοιπές δραστηριότητες της Σχολής.

Οι εργασίες πρέπει να περιλαμβάνουν πλήρη επιστημονική τεκμηρίωση - βιβλιογραφία, να αναφέρουν πλήρως τα στοιχεία του συγγραφέα και να μην υπερβαίνουν τις 4000 λέξεις.

Δε δημοσιεύονται εργασίες που περιέχουν διαβαθμισμένες πληροφορίες, εργασίες που δεν τεκμηριώνεται το περιεχόμενό τους και έχουν αιχμές πολιτικής φύσεως ή μη ευπρεπείς εκφράσεις.

Δημοσίευση εργασίας δε σημαίνει αποδοχή απόψεων του συγγραφέα της από την ΑΔΙΣΠΟ.

Οι βιβλιογραφικές σημειώσεις πρέπει να έχουν ενιαία αρίθμηση, να βρίσκονται στο τέλος του άρθρου και να δίνονται ως εξής: Ονοματεπώνυμο συγγραφέα, Τίτλος βιβλίου και υπότιτλος, Εκδοτικός οίκος, Έτος έκδοσης, Σελίδα.

Οι μελέτες στρατηγικού και γεωπολιτικού περιεχομένου πρέπει να συνοδεύονται και από σχετικούς χάρτες και σχεδιαγράμματα.

Η οποιαδήποτε εργασία πρέπει να παραδίδεται σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή.

Δεν επιστρέφεται το υλικό, ανεξάρτητα αν δημοσιευθεί ή όχι.

Το περιοδικό "Διακλαδική Επιθεώρηση"
δημοσιεύεται και στο διαδίκτυο
www.adispo.gr

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού (ΤΥΕΣ)

ΔΙΑΝΟΜΗ

Υπουργεία, Πρεσβείες, Προξενεία, Μουσεία, Γενικά Επιτελεία,
Στρατιωτικοί Σχηματισμοί, ΓΕΕΦ, ΣΕΘΑ,
Στρατιωτικές Σχολές,
Σπουδαστές ΑΔΙΣΠΟ,
ΑΕΙ, Ινστιτούτα και Ερευνητικά Ιδρύματα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Γεωργικής Σχολής 29, ΤΚ 55535 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310 472603, FAX 2310 471710
e-mail: info@adispo.gr

Πρόλογος

του Υποστρατήγου Δημοσθένη Βιτετζάκη
Διοικητού Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

Αγαπητοί αναγνώστες,

το παρόν τεύχος είναι αφιερωμένο στον ηρωικό πιλότο του εκπαιδευτικού αεροσκάφους T-2 Buckeye, που απώλεσθη κατά την πτώση του, την 28η Αυγούστου 2018. Το μοιραίο αεροσκάφος ίπτατο στο πλαίσιο εκπαίδευσης εκπαιδευτή πτήσεων. Στις 08:50 και ενώ εκτελούσε ειδική άσκηση (περιδίνηση), πραγματοποιήθηκε εγκατάλειψη 7 ναυτικά μίλια βόρεια της Σπάρτης, με αποτέλεσμα ο μεν συγκυβερνήτης του αεροσκάφους να διασωθεί κάνοντας χρήση αλεξπτώτου, ενώ ο κυβερνήτης να εντοπισθεί νεκρός στην περιοχή πτώσης του αεροσκάφους.

Ο ηρωικός Αξιωματικός που έπεσε εν ώρα καθήκοντος είναι ο Επισμηναγός (Ι) Νικόλαος Βασιλείου.

Η εκπαίδευση των στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΔ) ξεκινώντας από την θεωρητική και ιστορική παιδεία επί περασμένων πολέμων και χρησιμοποιηθέντων τακτικών, έως την πρακτική χειριστική εκπαίδευση, αποτελεί αδιαμφισβήτητο το σημαντικότερο πυλώνα στην οικοδόμηση, εξέλιξη, εκσυγχρονισμό καθώς και διατήρηση της Επιχειρησιακής τους Ετοιμότητας. Περιλαμβάνει δε -όπως και οι επιχειρησιακές αποστολές- σημαντικούς κινδύνους και ρίσκα τα οποία όμως είναι απαραίτητα, ώστε οι ΕΔ να είναι σε θέση να αποτρέψουν οιονδήποτε επιβουλεύεται την Εθνική Κυριαρχία, όπως επιτυχημένα πράττουν μέχρι σήμερα. Με πρωταγωνιστές στην αέναη αυτήν προσπάθεια, στην πλειοψηφία τους, πιστούς, ανιδιοτελείς (ως άλλους μάρτυρες της χριστιανικής πίστης), αλλά κυρίως ανώνυμους και αφανείς καθημερινούς ήρωες, τα στελέχη των ΕΔ.

Στο πλαίσιο της ανάδειξης της απαιτητικής καθημερινότητας αλλά και των πολυποίκιλων ικανοτήτων των σκληρά κοπιαζόντων στελεχών των ΕΔ, για τρίτη φορά εφέτος το ΓΕΕΘΑ παρουσίασε ένα εντυπωσιακό περίπτερο στη 83η ΔΕΘ. Η θερμότατη ανταπόκριση των επισκεπτών στην προσπάθεια αυτή ανάδειξης του έργου των ΕΔ, αποτελεί και προσθέτει περαιτέρω κίνητρα και πυρομαχικά στο ηθικό οπλοστάσιο των ΕΔ των Ελλήνων, τέτοια που μπροστά στην ισχύ τους χωριά οτιδήποτε ο κάθε εχθρός θα μπορούσε να αντιτάξει. Είτε πρόκειται για κλασικές και παραδοσιακές απειλές, είτε πρόκειται για ασύμμετρες και υβριδικές απειλές.

Η ετοιμότητα και αποτρεπτική δύναμη των ΕΔ είναι απαραίτητη τα τελευταία χρόνια, ίσως περισσότερο απ' ό τι παλαιότερα, λόγω του αυξανόμενου απρόβλεπτου γεωστρατηγικού περιβάλλοντος στην γειτονία της Ελλάδας και της Ανατολικής Μεσογείου γενικότερα. Παραφράζοντας όμως τα λόγια του Βασιλή Λάσκου στο ομώνυμο ιστορικό μυθιστόρημα του Καραγάτση: Θα φερθείς γενναία, όταν έρθει η στιγμή. Γιατί αυτό θα σε προστάξει η συνειδήσή σου. Και τη στιγμή εκείνη δεν θα την υποστείς απλά, αλλά θα τη δημιουργήσεις. Μη φειδόμενος κόπους και θυσίες ... όσο υπάρχουν Έλληνες.

Καλή ανάγνωση.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Υποστράτηγος Δημοσθένης Βιτετζάκης γεννήθηκε το 1963 στα Χανιά Κρήτης, εισήλθε στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων το 1981 και αποφοίτησε το 1985, οπότε και ονομάσθηκε Ανθυπολοχαγός Πυροβολικού.

Έχει υπηρετήσει σε Μονάδες Πυροβολικού, ΔΠΒ Σχηματισμών, ΣΣΕ, ΣΠΒ, 79 ΑΔΤΕ, σε γενικές θέσεις στο ΓΕΣ, την 1η ΣΤΡΑΤΙΑ και την ΑΣΔΕΝ.

Επιπλέον έχει διατελέσει Διοικητής στο 95 ΤΕ, στη 196 Α/Κ ΜΒΠ, στη ΔΠΒ/1ης ΣΤΡΑΤΙΑΣ, στην 79 ΑΔΤΕ, Υποδιοικητής στη Σχολή Πυροβολικού, Υποδιευθυντής και Διευθυντής στη Διεύθυνση Εκπαίδευσης ΓΕΣ.

Είναι απόφοιτος όλων των σχολείων του Όπλου του Πυροβολικού που προβλέπονται κατά βαθμό, της Ανωτάτης Σχολής Πολέμου (ΑΣΠ) και της Σχολής Εθνικής Αμυνας (ΣΕΘΑ).

Είναι απόφοιτος του Κέντρου Διπλωματικών και Στρατηγικών Μελετών (CEDS) Αθηνών και του Τμήματος Στρατηγικών Πληροφοριών της Διακλαδικής Σχολής Πληροφοριών.

Του έχουν απονεμηθεί όλα τα μετάλλια και οι διαμνημονεύσεις που προβλέπονται και αντιστοιχούν στο βαθμό του. Είναι έγγαμος και έχει μία κόρη.

Περιεχόμενα

Άρθρα Εξωτερικών Συνεργατών, Εκπαιδευτών & Σπουδαστών της Σχολής

"Βαπτισματική Πρακτική και Χριστιανικό Εορτολόγιο"
του Πρωτοπρεσβυτέρου **Νεκτάριου Μαρκάκη**, Συνταγματάρχου (ΣΙ) **1**

"Η εξέλιξη του φαινομένου της πειρατείας μέσα στο σύγχρονο περιβάλλον επιχειρήσεων ναυτικής ασφάλειας"
του Αντχου Π. Κατωπόδη ΠΝ, Σπουδαστή της 15ης ΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ
με επιμέλεια του Σχη (ΕΜ) Γαβριηλάκη Σταύρου, Εκπαιδευτή της ΑΔΙΣΠΟ **18**

"Ανάλυση της στρατηγικής των Ιταλών στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο (1940-41) βάσει των στρατηγικών αναλυτών Σουν Τσου, Κλαούζεμπιτς, Ζομίνι και Φούλερ"
του Αντχου Θεόφιλου Νικολαΐδη ΠΝ, Εκπαιδευτή της ΑΔΙΣΠΟ **32**

"Η Αεροπορική Στρατηγική της Ιαπωνίας 1920-1945"
του Ασρχου (Ι) Αλέξανδρου Νικολουδάκη, Εκπαιδευτή της 15ης ΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ **41**

"Χρήση Χημικών Όπλων κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο"
του Ανχη (ΕΜ) Σωτήριου Γλυκοφρύδη, Σπουδαστή 15ης ΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ **51**

Πολιτιστικά Μονοπάτια

Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης (Δ.Ε.Θ)
Αφιέρωμα επιμελημένο από την συνταντική
επιτροπή του περιοδικού **68**

Δραστηριότητες της ΑΔΙΣΠΟ

90 Αποφοίτηση 15ης Εκπαιδευτικής Σειράς

92 Διημερίδα της ΑΔΙΣΠΟ σε συνεργασία με το γραφείο Αθηνών της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ)

94 Επίσκεψη μελών των General Staff Course και Command Staff Course της Σερβίας στην ΑΔΙΣΠΟ

96 4ο Διεθνές Σχολείο Επιχειρησιακής Σχεδίασης (ΔΙΣΕΣ / International Joint Operations Planning Course - IJOPC 17-01)

100 *Η Βιβλιοθήκη μας*

102 *190 Χρόνια Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων*

104 *Απάνθισμα Σοφίας*

105 *Καλλιτεχνική Ματιά*

106 *...για τον ελεύθερο χρόνο*

108 *Λύση Σταυρόλεξου (41ου τεύχους)*

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΔΙΣΠΟ

Ίδρυση της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ)

Με απόφαση του Υφυπουργού Εθνικής Άμυνας (Φ.022/27/158782/Σ.4405/25 Ιουλ 2003/ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/ΔΙΔΥΠ&ΟΡΓ.) συγκροτήθηκε η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου (Α.ΔΙ.Σ.ΠΟ). Την 1 Οκτ 2003 εκδόθηκε ο Νόμος υπ' αριθ. 3186 (ΦΕΚ230/Τεύχος Πρώτο) για την ίδρυση της Α.ΔΙ.Σ.ΠΟ.

Ως ημερομηνία έναρξης λειτουργίας της Σχολής καθορίσθηκε η 9η Σεπ 2003, ημερομηνία κατά την οποία εκλήθη να φοιτήσει η 1η Εκπαιδευτική Σειρά (Ε.Σ)

Στις 27 Οκτ 2003 πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια της Σχολής με την παρουσία της Πολιτικής και Στρατιωτικής Ηγεσίας του ΥΕΘΑ.

Έδρα της Σχολής

Η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου έχει την έδρα της στο στρατόπεδο "Ταξιάρχου Λασκαρίδη Κωνσταντίνου" στη Θεσσαλονίκη, όπου μέχρι το έτος 2003 λειτουργούσε η Ανωτέρα Σχολή Πολέμου του Στρατού Ξηράς (ΑΣΠ).

Έμβλημα της Σχολής

Το έμβλημα της Σχολής αποτελείται από το έμβλημα του ΓΕΕΘΑ με τα σύμβολα των 3 Κλάδων, με την προσθήκη ενός βιβλίου και ενός ξίφους που κόβει το "Γόρδιο Δεσμό", που συμβολίζουν τη δύναμη και την αποφασιστικότητα που δίδει η γνώση για την επίλυση παντός προβλήματος. Στο επάνω μέρος του εμβλήματος φέρεται η επιγραφή "ΕΝ ΤΗ ΕΝΩΣΕΙ Η ΙΣΧΥΣ" για να τονίσει το διακλαδικό χαρακτήρα της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου.

"Βαπτισματική Πρακτική και Χριστιανικό Εορτολόγιο"

Του Πρωτοπρεσβυτέρου **Νεκταρίου Μαρκάκη**, Συνταγματάρχου (ΣΙ)

Η σύγχρονη εκκλησιαστική λατρευτική πρακτική χρησιμοποιεί παράλληλα δύο ετήσιους εορτολογικούς κύκλους, τον κινητό με επίκεντρο το Πάσχα και τον σταθερό με αφητηρία την πρώτη του μηνός Σεπτεμβρίου ως αρχή του εκκλησιαστικού έτους. Η διαμόρφωση των δύο αυτών εορτολογικών κύκλων δεν ήταν πόνημα ενός προσώπου, ή κάποιας ομάδος εργασίας, ούτε απαιτήθηκε περιορισμένη χρονική διάρκεια, αλλά πραγματοποιήθηκε κάτω από ζυμώσεις οι οποίες διήρκησαν κάποιους αιώνες. Η θεολογική επιστήμη και οι πηγές, διασώζουν την ιστορική διαμόρφωση των δύο παράλληλων ετήσιων εορτολογικών κύκλων. Αυτές οι πηγές και μαρτυρίες όμως, είναι φοβερά πενιχρές για την αρχική εορτολογική διαμόρφωση, ιδιαίτερας κατά τους δύο πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Το γεγονός ότι δεν υπάρχουν σαφείς πηγές και μαρτυρίες για την κυοφορία και αρχική διαμόρφωση των εορτολογικών κύκλων -άλλωστε αναφερόμαστε σε εποχή όπου το εορτολόγιο βρίσκεται στην εμβρυϊκή του μορφή- δεν σημαίνει και στέρση μαρτυριών. Υπάρχουν υπαινιγμοί των αρχηγόνων χριστιανικών πηγών οι οποίοι ίσως μας επιτρέψουν, αν όχι να έχουμε ενδείξεις, έστω να υποψιαστούμε και να αποπειραθούμε να καταγράψουμε ένα ενδεχόμενο αρχικό σχέδιο και μια υπόθεση σχετικά με τις πρώτες ενδείξεις και τα πρώτα στοιχεία από τα οποία προήλθαν οι εορτολογικοί κύκλοι. Η μετέπειτα εξέλιξη του εορτολογίου θα βοηθήσει στην ανίχνευση υποθέσεων αφού, γνωρίζοντας τις εξελίξεις και τις διαμορφώσεις των επομένων αιώνων από σίγουρες μαρτυρίες και πηγές, θα μπορούσαμε να υποψιασθούμε ή να υποθέσουμε αρχέγονες μορφές οι οποίες οδήγησαν και δημιούργησαν το εορτολόγιο όπως το γνωρίζουμε και το τηρούμε.

Αρχικά να σημειωθεί ότι οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες βίωναν τον εβδομαδιαίο εορτολογικό κύκλο. Είναι γνωστό ότι οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες εόρταζαν κάθε πρώτη ημέρα της εβδομάδος, κάθε Κυριακή, το γεγονός τελέσεως της Θείας Ευχαριστίας ως συνέχεια των μεταναστάσιμων συνάξεων του Χριστού με τους Μαθητές του. Το γεγονός ότι η πρώτη Εκκλησία τηρούσε την μεταναστάσιμη αυτή παράδοση και ότι η Θεία Ευχαριστία¹ καθιστούσε τους συμμετέχοντες, αυτήκοους και αυτόπτες μάρτυρες του αναστάντος Χριστού, στου Οποίου την ανάμνηση² τελούσαν τη Θεία Ευχαριστία, συνέδεσε ήδη από τις πρώτες αποστολικές συνάξεις τη Θεία Ευχαριστία με την Ανάσταση του Κυρίου και την Κυριακή³ ως την ημέρα κατά την οποία αναστήθηκε ο Κύριος, ως ανάμνηση και εορτασμό της Αναστάσεως. Αυτή η αντίληψη περί συνδέσεως Θείας Ευχαριστίας και Πάσχα φανερώνεται ήδη στον ευαγγελιστή Ιωάννη, ο οποίος συνδέει το θαύμα της διατροφής του πλήθους με την εγγύτητα της εορτής του Πάσχα ως προτύπωση της Θείας Ευχαριστίας

1. Πράξ. 2, 42. 20, 7. Α΄ Κορ. 10, 15-16. 11, 23-32.

2. Λουκ. 22, 20.

3. Ματθ. 28, 1. Μάρκ. 16, 1. Λουκ. 24, 1. Ιωάν. 20, 19. 20, 26. - Γρηγόριος Παλαμάς, PG 151, 232. - Αλέξανδρος Σμέμαν, *Η Εκκλησία Προσευχομένη*, σ. 90-92. - Γεώργιος Φίλιας, *Λειτουργική*, τομ. Α΄, σ. 43. - Γρηγόριος Ιερομόναχος, *Ο Εκκλησιασμός*, σ. 103 κ. εξ.

4. Βλ. Χρήστος Βούλγαρης, *Ιστορία της Αρχεγόνου Αποστολικής Εκκλησίας*, σ. 643-644.

και τους λόγους του Χριστού περί του άρτου με τα γεγονότα του Αχράντου Πάθους⁴. Ο κυριακάτικος εορτασμός είναι καθαρά χριστιανικό δημιούργημα και αντικαθιστά την αργία του ιουδαϊκού Σαββάτου.

Ο Χριστός αναστήθηκε την πρώτη ημέρα της εβδομάδος, «τῆ μιᾷ τῶν σαββάτων»⁵, την Κυριακή και φανερώθηκε στους μαθητές του «μεθ' ἡμέρας ὀκτώ»⁶, πάλι Κυριακή δηλαδή. Αυτές τις μεταναστάσιμες κυριακάτικες συνάξεις επιτελεί η Εκκλησία κάθε Κυριακή⁷. Στον χριστιανικό κόσμο η πρώτη ημέρα της εβδομάδος ονομάστηκε Κυριακή⁸, δηλαδή ημέρα του Κυρίου, μια ονομασία η οποία αναφέρεται ήδη στα αποστολικά χρόνια και διασώζεται στην Αποκάλυψη: «Ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ»⁹. Ἔτσι η ημέρα της αναδημιουργίας, της αναστάσεως, η Κυριακή¹⁰, η «ὄγδοη ἡμέρα»¹¹ αντικαθιστά την πρώτη ημέρα της δημιουργίας.

Επιπλέον, ένα άλλο σημαντικό στοιχείο ως προϋπόθεση για την συμμετοχή στη Θεία Ευχαριστία ήταν το βάπτισμα. Ο πιστός για να καταστεί μέλος της χριστιανικής κοινότητας και να συμμετάσχει στη Θεία Ευχαριστία, ὀφείλει πρωτίστως να εισαχθεί στην Εκκλησία, στο σύνολο των μελών, στο Σώμα του Χριστού με το βάπτισμα. Αρχικά οι βαπτίσεις γινόνταν ξεχωριστά από τη Θεία Ευχαριστία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ήταν ξεχωριστές πράξεις. Η συμπλήρωση και ολοκλήρωση της βαπτίσεως προϋπέθετε τη συμμετοχή στη Θεία Ευχαριστία. Γι αυτό και πολύ σύντομα συνδέθηκε το βάπτισμα με τη Θεία Ευχαριστία ως προς τον χρόνο τελέσεως, αφού συντελούνταν οι δύο αυτές πράξεις, μαζί με το μυστήριο του χρίσματος το οποίο αρχικά γινόνταν με την επίθεση των χειρῶν των Αποστόλων επί των κεφαλῶν των νεοφωτίστων¹². Ἔτσι, οι τελετουργικές πράξεις: Βάπτισμα, Χρίσμα, Θεία Ευχαριστία, παράλληλα με την πρακτική εξάρτηση, συνδέθηκαν και χρονικά ὥστε να τελούνται συνάμα και ἄμεσα διαδοχικά.

Σήμερα γνωρίζουμε ότι το βάπτισμα είναι ένα από τα επτά μυστήρια¹³ της Εκκλησίας. Αρχικά ὅμως η Εκκλησία δεν είχε αυτή την αντίληψη. Μυστήριο ήταν ένα και ὅλα τα υπόλοιπα τελούμενα συμπεριλαμβανόνταν και ετελούντο εντός αυτού και σε συνάρτηση με αυτό, δηλαδή «συντελούνταν». Στην αρχαία παράδοση τα τρία μυστήρια: Βάπτισμα, Χρίσμα, Θεία Ευχαριστία δεν μπορούσαν να απομονωθούν, αφού δεν ήταν δυνατόν να κατανοηθεί η σημασία τους αν ήταν ξεχωριστά. Τα τρία αυτά μυστήρια, το ένα στο άλλο «συνανῆκουν»¹⁴.

Να σημειωθεί ότι έχουμε σαφείς ενδείξεις για τη Θεία Ευχαριστία και το Βάπτισμα ως ανεπτυγμένες ακολουθίες ήδη από τα αποστολικά και μεταποστολικά χρόνια. Το γεγονός ότι οι συγγραφείς της Καινῆς Διαθήκης δεν περιγράφουν την αρχική λατρεία, την τελετουργία «ὑπὸ τὴν τεχνικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου» δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε καθορισμένη λατρεία, αφού «ἡ Ἀποστολική

5. Ιωάν. 20, 1 κ 19.

6. Ιωάν. 20, 26.

7. «Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον»: Ιωάννης Φουντούλης, *Γένεσις των Χριστιανικῶν Εορτῶν*, σ. 55.

8. «Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον»: Παναγιώτης Σκαλτσής, *Η Εορτή του Πάσχα*, σ. 101.

9. Αποκ. 1, 10.

10. Περί της ἡμέρας Κυριακῆς βλ. Ευσέβιος Εμέσης, PG 86, 413.

11. Βλ. Γεώργιος Φίλιας, *Η Ἔννοια της «Ὀγδοῦς ἡμέρας» στη λατρεία της Ὁρθόδοξης Εκκλησίας*.

Ἐκκλησία ἦτο κατ' ἔξοχὴν λατρευτικὴ κοινότης»¹⁵. Οι ὅποιες διαφορὲς παρατηρήθηκαν στο τελετουργικὸ μεταξύ των τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, δὲν δηλώνουν ἀπουσία μυστηριακῆς ἀντίληψως. Το γεγονός ὅτι δὲν ἔχουν φτάσει σε εἰς σφείες τελετουργικῆς λεπτομέρειας, δὲν οφείλεται μόνον στὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ἀλλὰ περισσότερο στὴν ἀντίληψη των πρώτων χριστιανῶν νὰ μὴν ἀποκαλύπτουν τὰ μυστήρια καὶ τὴν τέλεσὴ τους. Υπήρχε ἓνα εἶδος μυστικότη- τας ὡς πρὸς τὴν τέλεση. Οι ἀβάπτιστοι καὶ ἀμύητοι δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ γνωρίζουν τὰ τελούμενα. Ἐτσι εἶχε διαμορφωθεῖ ἤδη ἀπὸ τὰ πρώτα ἀποστολικά χρόνια μιὰ πειθαρχία μυστικότητος, μιὰ διδασκαλία περὶ ἀπορρήτου, ἡ *disciplina arcana*¹⁶. Ἡ γνώση μεταξύ των λειτουργῶν γιὰ τὴν τέλεση περιορί- στηκε στὴν μεταξύ τους προφορικὴ παράδοση, τόσο γιὰ τὴ Θεία Ευχαριστία, ὅσο καὶ γιὰ τὸ Βάπτισμα καὶ τὸ Χρίσμα, με ἀποτέλεσμα νὰ μὴν ἔχει διασωθεῖ γραπτὸ κείμενο περὶ τῆς τελέσεως αὐτῶν των μυστηρίων ὅπως εἶχε διαμορ- φωθεῖ στὴν ἀρχέγονη χριστιανικὴ λειτουργικὴ πρακτικὴ.

Πολύ σύντομα οἱ σποραδικὲς βαπτίσεις συγκεντρώθηκαν καὶ ἤδη στὴν ἀρχέγονη Ἐκκλησία οἱ βαπτίσεις ἐτελοῦντο ομαδικά. Ἐτσι, ἡ συμμετοχὴ στὸ βάπτισμα γίνεται γεγονός μιᾶς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Πολύ πρόωμα, ἀπὸ τὰ ἀπο- στολικά ἤδη χρόνια, συναντάμε ομαδικὲς βαπτίσεις οἱ ὁποῖες ἀμεσα καταλαμ- βάνουν τὴν κεντρικὴ θέση στὴ λατρεία τῆς ἀρχέγονης Ἐκκλησίας. Υπήρχε ἡ βεβαιότητα ὅτι αὐτὲς οἱ βαπτισματικὲς πράξεις ἦταν ἡ ἀνάμνηση τῆς ἐγέρσε- ως τοῦ Κυρίου, ἦταν εορτὲς ἀναστάσεως, ἦταν πέρασμα στὴν αἰώνιο ζωὴ, ἦταν Πάσχα, χριστιανικὸ πλέον Πάσχα. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη καταγράφεται ἐμφα- νέστατα στὴ θεολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὸ βάπτισμα ὡς συμμετοχὴ τοῦ πιστοῦ στὸ θάνατο τοῦ Χριστοῦ καὶ συνέγερση με τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ βεβαιώνει ἡ εἰκονογραφικὴ παράσταση με τὶς μυροφόρες γυναῖκες νὰ φέρουν λαμπάδες ἐμπροσθεν τοῦ τάφου τοῦ Χρι- στοῦ σὲ ἓνα βαπτιστήριο χῶρο τῆς προκωνσταντίνειας ἐποχῆς, τὴν *domus*

12. Πράξ. 8, 7, 19, 6.

13. Ἐχει γίνει πολὺς λόγος γιὰ τὸ πόσα καὶ ποιὰ εἶναι τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Σήμερα ἀναγνωρίζονται ἐπτὰ μυστήρια, ἓνας ἀριθμὸς ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ δημιουργήθηκε στὴ Δύση, στὶς ἀρχὲς τῆς δευτέρας χιλιετίας. Πρῶτος ποὺ διετύπωσε τὴν ἀπόψη αὐτὴ στὴν Ἀνα- τολή ἦταν ὁ Ἀυτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος. Τὸν 15ο Αἰῶνα, ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονί- κης υποστηρίζει κὶ ἐκεῖνος τὴν ὑπάρξη ἐπτὰ μυστηρίων, ἀλλὰ ἐπιμένει στὸν χαρακτηρισμὸ τῆς μοναχικῆς κουρᾶς ὡς μυστηρίου. Ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Ἰωάσαφ, σύγχρονος τοῦ ἁγίου Συμεὼν, γράφει ὅτι υφίστανται περισσότερα ἀπὸ ἐπτὰ μυστήρια. Υποστηρίζει δέκα μυστήρια, μεταξύ των ὁποίων συναριθμεῖ τὴν μοναχικὴν κουρά, τὴν κηδεῖα καὶ τὰ ἐγκαίνια Ἱεροῦ Ναοῦ. Ὁ ἅγιος Νεκτᾶριος ἐπίσκοπος Πενταπόλεως ἀναφέρει ὅτι γιὰ τὸν καθορισμὸ μιᾶς τελετῆς - ἀκολουθίας ὡς μυστηρίου, δύο εἶναι τὰ κριτήρια: 1. Νὰ συνδέεται με τὴν Θεία Λειτουργία καὶ 2. ἡ σύστασή του νὰ μαρτυρεῖται στὴν Ἁγία Γραφή. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρ- χης Βαρθολομαῖος ἀναφέρει ὅτι, οὐδέποτε ἡ Ἐκκλησία περιορίστηκε στὸν ἀριθμὸ ἐπτὰ γιὰ τὰ μυστήρια. Βλ. Νεκτᾶριος Μητροπολίτης Πενταπόλεως, *Μελέται περὶ των Θεῶν Μυστη- ρίων*, σ. 8 - 12. - Βαρθολομαῖος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, *Συνάντησι με τὸ Μυστήριον*, σ. 113. - Χ. Κωνσταντινίδης, *Ἡ Ἀναγνώρισι των Μυστηρίων των Ἐτεροδόξων*, σ. 66. - Ε. Θεοδώ- ρου, *Τὸ Ζήτημα τοῦ Ἀριθμοῦ των Μυστηρίων ἐξ Ἐπόψεως Ὀρθοδόξου*, «Θεολογία» 57 (1986), σ. 370 κ. εἰς. - Ι. Μέγεντορφ, *Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, σ. 121. - Γ. Λαρεντζάκης Κ. Σκουτέρης Β. Φειδᾶς, *Ἡ Συμπροσευχή με τους Ἐτεροδόξους κατὰ τὴν Ὀρθόδοξη Θεολογικὴ Παράδοσι*, σ. 27 - 28.

14. Alexander Schmemmann, *Ἐξ Ὑδατος καὶ Πνεύματος*, σ. 164.

15. Χρήστος Βούλγαρης, *Ἱστορία τῆς Ἀρχεγόνου Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, σ. 638-639.

16. Ἐνδεικτικά: Μέγας Βασίλειος, Κανόνας 91ος. - Μέγας Βασίλειος, PG 32, 189. - Ἰωάννης Χρυσόστομος, PG 56, 136. - Βλ. Βλάσιος Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α'*, σ. 267. - Jean Daniilou, Ἁγία Γραφή καὶ Θεία Λειτουργία, σ. 13.

ecclesiae στην Dura Europos¹⁷.

Επειδή η Βάπτισμα είναι ανάσταση του ανθρώπου, συγκεκριμένα συνανάσταση με τον Χριστό, συμμετοχή στο θάνατο και στην ανάσταση του Χριστού, γι αυτό συνδέθηκε άμεσα με την εορτή της Αναστάσεως, με τον εορτασμό του Πάσχα, σε τέτοιο βαθμό που καθιερώθηκε η τέλεση του Βαπτίσματος στην εορτή του Πάσχα. Καθιερώθηκαν έτσι οι ομαδικές βαπτίσεις την ημέρα του Πάσχα. Συνέπεια αυτού του γεγονότος ήταν η σύνδεση της προπασχαλίου χρονικής περιόδου, η αγία και μεγάλη Τεσσαρακοστή να λάβει κατηχητικό και προβαπτισματικό χαρακτήρα και περιεχόμενο με σκοπό να οδηγήσει τους κατηχουμένους, τους προς το «φώτισμα ευτρεπιζομένους» -όπως αποκαλούντο οι έτοιμοι για το βάπτισμα- στη βάπτισή τους κατά την τέλεση των ομαδικών βαπτίσεων το Πάσχα. Έτσι η τέλεση βαπτίσματος ατονεί από τις υπόλοιπες ημέρες του έτους και ενισχύεται στην ημέρα του Πάσχα.

Έχει υποστηριχθεί ότι, η πασχάλια εορτή ήταν αρχικά η βαπτισματική χαρά και πανηγυρίς εξ αιτίας του γεγονότος τελέσεως των βαπτισμάτων. Το Πάσχα είναι η πλήρωση του βαπτίσματος και το βάπτισμα η κατεξοχήν πασχάλιος εορτή¹⁸. Η σύνδεση του βαπτίσματος με την πασχαλινή περίοδο είναι ήδη αποκρυσταλλωμένη τον 7^ο αιώνα¹⁹. Η βάπτισμα είναι μετοχή του ανθρώπου στον θάνατο και στην ανάσταση του Χριστού. Δίχως αυτή τη μετοχή δεν υπάρχει δυνατότητα σωτηρίας. «*Εάν μή τις γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καί Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ*»²⁰. Και δεν υπάρχει, όχι γιατί θέλει να υποχρεώσει τον άνθρωπο να βαπτισθεί, αλλά διότι χωρίς τη μετοχή στην ανάσταση, δεν υπάρχει εκκίνηση και αφετηρία για ζωή. Ο άνθρωπος υφίσταται τη φθορά και τον θάνατο. Για να ξεπεράσει αυτή την κατάσταση, οφείλει να νεκρώσει τον παλιό άνθρωπο στην κολυμβήθρα της Εκκλησίας και η χάρις και δύναμις της κολυμβήθρας τον αναγεννά και του προσφέρει, του δωρίζει την αιώνιο ζωή. Αυτό σημαίνει σωτηρία. Σωτηρία, όχι απλά πρόσκαιρη και υλική ή ιδεολογική, αλλά πραγματική και εσχατολογική. Για την Εκκλησία, σωτηρία δεν είναι απλά μια κατάσταση της επίγειας ζωής, αλλά απόλαυση και ευτυχία συνεχής και αδιάκοπη, δηλαδή αιώνια. Σωτηρία η οποία συνδέεται με το αρχέγονο δώρο του Θεού στον άνθρωπο, την ελευθερία. Η δυνατότητα αυτή παρέχεται στον άνθρωπο ως δωρεά από τον δωροεodότη Θεό, συνάμα με την ελεύθερη αποδοχή του ανθρώπου. Έτσι, η δυνατότητα σωτηρίας εκκινεί από το βάπτισμα. «*Ο πιστεύσας καί βαπτισθείς σωθήσεται*»²¹. Το Βάπτισμα είναι συμμετοχή στον θάνατο και στην ανάσταση του Χριστού²².

Το βάπτισμα ήταν και είναι η θύρα από την οποία εισοδεύει ο άνθρωπος στη Θεία Ευχαριστία. Και όπως κάθε θύρα είναι ενσωματωμένη και μέρος του οικοδομήματος και της οικίας, έτσι και το βάπτισμα δεν είναι κάτι ξεχωριστό, αλλά μέρος της Θείας Ευχαριστίας. Εάν, μέσα από αυτή την προοπτική

17. Κωνσταντίνος Χααραλαμπίδης, *Οι Απαρχές της Χριστιανικής Τέχνης* (περ. Θεολογία, 85, 3ο, Ιουλ - Σεπτ 2014), σ. 82-83.

18. Alexander Schmemmann, *Εξ Ὑδατος καί Πνεύματος*, σ. 15-16.

19. Κωνσταντίνος Χααραλαμπίδης, *Οι Απαρχές της Χριστιανικής Τέχνης* (περ. Θεολογία, 85, 3ο, Ιουλ - Σεπτ 2014), σ. 81.

20. Ιωάν. 3, 5.

21. Μάρκ. 16, 8.

22. Βλ. Alexander Schmemmann, *Εξ Ὑδατος καί Πνεύματος*, σ. 85 κ. εξ.

ερμηνευθεί η φράση: «Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται»²³, τότε γίνεται κατανοητό ὅτι σώζεται, ὄχι ἀπλᾶ ἐκεῖνος που θα βαπτισθεῖ - ἄλλωστε τι νόημα θα εἶχε νὰ βρεθεῖ πρόσκαιρα καὶ προσωρινὰ κάποιος στὴ θύρα - ἀλλὰ νὰ εἰσέλθει στὴν οἰκία, δηλαδὴ ἐκεῖνος που διὰ τῆς θύρας εἰσέρχεται στο χῶρο. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἐκεῖνος που βαπτίζεται, εἰσέρχεται στὴ Θεία Ευχαριστία. Ἴσως ἡ καλύτερη ἐρμηνεία τοῦ «βαπτισθεὶς», νὰ ἀποδίδόταν με τὸ: «ο λειτουργηθεὶς», ἐκεῖνος που συμμετέχει στὴ Θεία Ευχαριστία, ἐκεῖνος που ἔχει περάσει πλὴν τῆς θύρας τῆς βαπτίσεως. Ἡ εἰσόδευση τῶν νεοφωτιστῶν στὴ Θεία Ευχαριστία θα γινόταν προφανῶς με τὴν ψαλμῶδηση τοῦ 22ου ψαλμοῦ ὁ ὁποῖος υπαινίσσεται καὶ προτυπώνει τὴ σύνδεση Βαπτίσματος, Χρίσματος καὶ Θείας Ευχαριστίας²⁴.

Τὸ βάπτισμα κατέχει σημαντικὴ θέση στὴ λατρεία, στὴ θεολογία, στὴ ζωὴ τῆς Εκκλησίας. Δὲν συνδέθηκε ἀπλᾶ με τὸ Πάσχα, ἀλλὰ τὸ ἴδιο εἶναι τὸ Πάσχα. ΓΙΑ τὴν ἀρχέγονη Εκκλησία δὲν υπήρχε ἰδιαίτερη ἀναστάσιμη τελετὴ καὶ ἐκδήλωση. Δὲν υπήρχε ἐξειδικευμένη ἀναστάσιμη ἀκολουθία ὅπως αὐτὴ ἀναπτύχθηκε ἀργότερα. Ὅλα τὰ τελετουργικὰ σημεῖα τῆς ἀναστάσιμης εορτῆς ὅπως τὰ γνωρίζουμε σήμερα δὲν ἦταν γνωστὰ στὴν ἀρχέγονη Εκκλησία. Θα γινόταν καλύτερα κατανοητό ἐὰν προσπαθούσαμε νὰ ἀναληφθοῦμε τὴν ἡμιογραφικὴ πενία τῶν πρώτων χριστιανῶν. Βέβαια, τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν υπήρχε ἀνεπτυγμένη τελετουργία, δὲν δηλώνει ἀπουσία εορτολογικῆς ἀντιλήψεως, ἡ ὁποία ὄχι μόνον υπήρχε, ἀλλὰ ἦταν πολὺ ἀνεπτυγμένη. Οἱ πρώτοι χριστιανοὶ ἀπὸ ὅπου κι ἂν προερχόταν, εἴτε ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους εἴτε ἀπὸ τοὺς ἐθνικούς, ὅλοι τοὺς γνώριζαν θρησκευτικὰς τελετουργίας. Μάλιστα, κάποιες χριστιανικὲς εορτές, ὅπως τὶς γνωρίζουμε σήμερα, ἔχουν τὶς ρίζες τοὺς στὸ ἰουδαϊκὸ εορτολόγιο καὶ προσελήφθησαν ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό με διαφορετικὸ περιεχόμενο. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι τὸ ἰουδαϊκὸ Πάσχα με τὶς δικῆς του τελετουργικὰς καὶ λατρευτικὰς πράξεις.

Ἡ πρώτη μαρτυρία περὶ εορτασμοῦ τοῦ χριστιανικοῦ Πάσχα μαζί με ψήγματα τοῦ τελετουργικοῦ εἶναι ἡ ἀπόκρυφη «*Ἐπιστολὴ τῶν Ἀποστόλων*» τοῦ Β΄ αἰῶνος, ἡ ὁποία ἀναφέρει περὶ τῆς ἀγρυπνίας που ἐτελεῖτο με ἀποκορύφωμα τὴν Θεία Ευχαριστία. Στὰ τέλη τοῦ Β΄ αἰῶνος ἔχουμε μιὰ μαρτυρία ἀπὸ ἓνα ποίημα με τίτλο «*περὶ Πάσχα*» τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ πασχαλίου ἀκολουθίας²⁵. Παρόλο που ἀπὸ τὸν ἀρχέγονο χριστιανισμό δὲν ἔχουν διασωθεῖ μαρτυρίες γιὰ ὑπαρξὴ πασχαλίου ἀκολουθίας, στὰ τέλη τοῦ Β΄ αἰῶνος ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ ὑπαρξὴ ξεχωριστῆς ἀκολουθίας τοῦ Πάσχα. Ἡ ἀπουσία λεπτομερῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ πασχαλίου τελετουργικοῦ στὸν προγενέστερο τοῦ Β΄ αἰῶνος χρόνος, δὲν σημαίνει ἔλλειψη υπαινιγμῶν, πολὺ περισσότερο δὲν δηλώνει ἀπουσία εορτασμοῦ. Στὰ τέλη τοῦ Α΄ αἰῶνος ὁ Κλήμης Ρώμης προτρέπει γιὰ τὰ τελούμενα τὰ ὁποῖα προφανῶς ἔχουν καθοριστεῖ σὲ συγκεκριμένο χρόνο καὶ ὥρα, «*ὠρισμένοι καιροὶ καὶ ὥραι*»²⁶. Ὁ Κλήμης Ρώμης με τὴν παράθεση τοῦ ΛΑ΄ ψαλμοῦ: «*Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἄνομίαι*», ἐνδεχομένως νὰ υπονοεῖ μιὰ μορφή βαπτισματικοῦ τελετουργικοῦ,

23. Μάρκ. 16, 16.

24. Κύριλλος Ἱεροσολύμων, PG 33, 1101-1104. - Δίδυμος Ἀλεξανδεύς, PG 39, 708. - Γρηγόριος Νύσσης, PG 46, 692. - Βλ. Γεώργιος Φίλιας, *Λειτουργικὴ*, τομ. Α΄, σ. 453-454.

25. «Τὸ Χριστιανικὸν Εορτολόγιον»: Παναγιώτης Σκαλτσῆς, *Ἡ Εορτὴ τοῦ Πάσχα*, σ. 103.

26. Κλήμης Ρώμης, PG 1, 288-290.

στο οποίο εντασσόταν ο εν λόγω ψαλμός²⁷. Την ύπαρξη ενός αρχηγόνου καθορισμένου εορτολογίου το οποίο χρησιμοποιούσε η εκκλησία της Αντιοχείας στις αρχές του Β΄ αιώνας, υπαινίσσεται ο Ιγνάτιος Αντιοχείας ο Θεοφόρος²⁸, ο οποίος διασώζει την τήρηση της ήδη αποκρυσταλλωμένης Τεσσαρακονθήμερης προ του Πάσχα νηστείας²⁹.

Ένα ζήτημα της πρωτοχριστιανικής Εκκλησίας ήταν η αποκοπή από τον εορτασμό του ιουδαϊκού Πάσχα³⁰, ώστε να εορτάζεται, όχι ένα παλαιό γεγονός, η διάβαση της Ερυθράς Θαλάσσης, αλλά το νέο γεγονός της Αναστάσεως του Κυρίου. Αυτό σήμαινε ότι, η διαφοροποίηση του χριστιανικού Πάσχα και η πρώιμη απεξάρτησή του και αποκοπή από το ιουδαϊκό, προέβαλε επιτακτική την ανάγκη για ύπαρξη ξεχωριστής τελετής, τελείως διαφορετικής και ανεξάρτητης. Το μόνο που θα διατηρούσε από το παρελθόν θα ήταν το εορταζόμενο γεγονός ως προτύπωση. Ο εορτασμός της Αναστάσεως του Κυρίου υπήρχε ήδη στη ζωή των πρώτων χριστιανών με την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας και με το γεγονός του βαπτίσματος των νέων αδελφών. Συνεπώς, ο εορτασμός του χριστιανικού Πάσχα νοηματοδοτείται από τη συντέλεση Θείας Ευχαριστίας και Βαπτίσματος.

Το Πάσχα για να αποκοπεί τελείως από τον ιουδαϊκό εορτασμό, αλλά και για να αντανakλά το χριστιανικό του περιεχόμενο, την ανάσταση του Κυρίου, όφειλε να εορτάζεται σε ημέρα που θα συνδέεται με το γεγονός. Παράλληλα προβλήθηκε επιτακτική η ανάγκη αποκοπής και αποσύνδεσης του χριστιανικού Βαπτίσματος από το ιουδαϊκό βάπτισμα³¹. Έτσι, εορτασμός του Πάσχα και Βάπτισμα διαμορφώθηκαν σε μια νέα δομή με καινούριο περιεχόμενο. Η διαφοροποίηση του χριστιανικού Πάσχα από το ιουδαϊκό αποσαφηνίζεται ήδη από την προετοιμασία του Μυστικού Δείπνου. Η ρήση του Χριστού: «*ἐπιθυμία ἐπέθύμησα τοῦτο τό πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν*»³², δηλώνει την αποδέσμευση του χριστιανικού Πάσχα από το ιουδαϊκό³³, αφού ο Χριστός επισημαίνει στους μαθητές ότι αυτό το Πάσχα δεν θα φάει με τους ιουδαίους, αλλά με τους μαθητές του, θα τελέσει διαφοροποιημένο Πάσχα. Για τον εορτασμό του Πάσχα προέκυψε το ζήτημα εάν θα παρέμενε στη σταθερή ημερομηνία, στην 14η του ιουδαϊκού μηνός Νισάν ή εάν χρειαζόταν να μεταφερθεί σε άλλη ημέρα.

Η αντίληψη για μετακίνηση εορτασμού του χριστιανικού Πάσχα σε διαφορετική ημερομηνία ή ημέρα από το ιουδαϊκό, αρχικά δεν βρήκε σύμφωνες όλες τις τοπικές Εκκλησίες. Οι Εκκλησίες της Μικράς Ασίας και οι εξ' ιουδαίων χριστιανοί της Ρώμης εόρταζαν το Πάσχα την ημέρα του ιουδαϊκού, δηλα-

27. Κλήμης Ρώμης, PG 1, 313.

28. Ιγνάτιος Θεοφόρος, PG 5, 721.

29. Ιγνάτιος Θεοφόρος, PG 5, 937.

30. Ιγνάτιος Θεοφόρος, PG 5, 672 κ 701. - Βλ. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 284.

31. Το ιουδαϊκό βάπτισμα δεν ήταν ενιαίο, αλλά εκφραζόταν με διάφορους βαπτισματικούς καθαρμούς τους οποίους ακολουθούσαν οι διάφορες ιουδαϊκές παρατάξεις. Βλ. Γ. Φίλιας, *Λειτουργική*, σ. 107 κ. εξ. Για τους ιουδαϊκούς καθαρμούς βλ. Β. Βέλλας, *Εβραϊκή Αρχαιολογία*, σ. 188, 243 κ 252. - Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 53.

32. Λουκ. 22, 15.

33. Ευσέβιος Καισαρείας, PG 24, 704.

δή στις 14 του μηνός Νισάν. Εξ αιτίας αυτής της πρακτικής έλαβαν την επωνυμία από την αρίθμηση της ημέρας, τους αποκάλεσαν «Τεσσαρεκαίδεκατίτες»³⁴. Οι υπόλοιπες Εκκλησίες υποστήριζαν ότι, όσες τηρούσαν την ιουδαϊκή ημερομηνία εορτασμού του Πάσχα, είχαν απόχρωση ιουδαϊζοντος χαρακτήρος κατά τον εορτασμό³⁵. Δεν έχουν διασωθεί λεπτομέρειες για την καταβολή του εορτασμού. Είναι προφανές ότι οι εξ ιουδαίων χριστιανοί υποστήριζαν τον εορτασμό στις 14 του μηνός Νισάν. Υπάρχει περίπτωση να έχει αποστολική καταβολή αυτή η εορτολογική παράδοση;

Είναι γεγονός ότι, εκτός από τον απόστολο Παύλο, στη Μικρά Ασία έδρασαν και οι απόστολοι Πέτρος και Ιωάννης, οι οποίοι συνδέθηκαν με τον ιουδαίο χριστιανισμό³⁶, σε αντιδιαστολή με τον Παύλο ο οποίος ονομάστηκε απόστολος των εθνών, δηλαδή των εξ εθνών χριστιανών. Αυτή η διάκριση φυσικά δεν είναι ούτε απόλυτη, αλλά ούτε και αληθής. Ο Πέτρος συναναστρέφεται με εθνικούς και χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το θαύμα στο υπερώο και η συναναστροφή του με τον εθνικό Κορνήλιο³⁷. Μετά από αυτή τη συνάντηση, οι ζηλωτές ιουδαίοχριστιανοί οι οποίοι επιθυμούσαν την άμεση εξάρτηση της Εκκλησίας από τον ιουδαϊκό νόμο, κατηγορήσαν τον Πέτρο ότι συνέφαγε και συναναστράφηκε με μη ιουδαίους, με μη περιτετημένους³⁸. Δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο Πέτρος είναι προσκολλημένος στην ιουδαϊκή αντίληψη. Αυτό μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι, ο εορτασμός στη σταθερή ημερομηνία της 14ης του Νισάν δεν θα μπορούσε να είναι συνέπεια της πετρείου παραδόσεως. Σε μεταγενέστερη εποχή, στη Μικρά Ασία βρίσκεται ο Ιωάννης³⁹, ο οποίος αποστέλλει την Αποκάλυψη προς τις Εκκλησίες της Μικράς Ασίας⁴⁰ και η οποία αφορά, όχι μόνο τους ιουδαίοχριστιανούς, αλλά όλους του πιστούς των τοπικών μικρασιατικών Εκκλησιών. Η αναφορά της Αποκαλύψεως στην Κυριακή⁴¹ δεν μας επιτρέπει την υπόθεση θεσμοθετήσεως της 14ης του μηνός Νισάν από τον Ιωάννη ως ημέρας εορτασμού του Πάσχα. Δεν φαίνεται να επηρέασε η ιωάννειας διδασκαλία⁴² τον σταθερό εορτασμό. Το γεγονός ότι το ευαγγέλιο του Ιωάννου θεωρείται ως ένα είδος πασχάλιας κατηχήσεως⁴³ (κατάλοιπο της πρακτικής αυτής είναι ο πρόλογος του κατά Ιωάννην ευαγγελίου ως η ευαγγελική περικοπή της αναστάσιμης Θείας Λειτουργίας και η ανάγνωση ευαγγελικών περικοπών από το κατά Ιωάννην καθ' όλη τη μεταπασχάλια διάρκεια) μας παρουσιάζει τη σπουδαιότητά του για την εορτολογική διαμόρφωση του Πάσχα. Η σαφής αναφορά του Ιωάννου στην αναστάσιμη ημέρα, στη «*μιὰ τῶν σαββάτων*» και ότι «*μεθ' ἡμέρας ὀκτώ*», πάλι την επόμενη Κυριακή πραγματοποιήσαν σύναξη οι μαθητές με τον Χριστό, δεν αφήνει περι-

34. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 275-276.

35. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 277.

36. Ο απόστολος Πέτρος αποστέλλει την Α' επιστολή του στους ιουδαίοχριστιανούς των περιοχών Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ασίας και Βιθυνίας. Βλ. Χρήστος Βούλγαρης, *Ιστορία της Αρχηγόνου Αποστολικής Εκκλησίας*, σ. 405 κ 419.

37. Πράξ. 10, 1-33.

38. Πράξ. 11, 2-3.

39. Ο Ιωάννης ως μεταγενέστερος του Πέτρου γνωρίζει για το μαρτύριό του: «*σημαίων ποιῶ θανάτῳ δοξάσει τόν Θεόν*» (Ιωάν. 21, 19) - Βλ. Χρήστος Βούλγαρης, *Ιστορία της Αρχηγόνου Αποστολικής Εκκλησίας*, σ. 420.

40. Χρήστος Βούλγαρης, *Ιστορία της Αρχηγόνου Αποστολικής Εκκλησίας*, σ. 459.

41. Αποκ. 1, 10.

42. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 274-275.

43. Oscar Cullmann, *Urchristentum und Gottesdienst*, σ. 38 κ. εξ.

θώρα να συνδέσουμε τον πασχάλιο σταθερό εορτασμό της 14ης Νισάν με την Ιωάννιο παράδοση.

Οι αναφορές των αποστόλων στις διηγήσεις της Παλαιάς Διαθήκης ως τυπολογικές εκφάνσεις ενδεχομένως να συνιστούν τις εορτολογικές αντιλήψεις τους για το Πάσχα. Μια τυπολογική ταύτιση του Παύλου με τον Ιωάννη είναι η διάβαση της Ερυθράς Θαλάσσης. Ο Ιωάννης αναφέρει τη διάβαση της Ερυθράς Θαλάσσης⁴⁴ και ο Παύλος στο ίδιο γεγονός διαβλέπει το βάπτισμα⁴⁵. Ενδεχομένως το ίδιο γεγονός να γίνεται αφορμή της εορτολογικής νοηματοδότησεως του Πάσχα και το οποίο προφανώς να έχει κοινή καταβολή και προέλευση. Παρόλο που ο Ιωάννης και ο Παύλος έχουν διαφορετικές πηγές για τις διηγήσεις τους, εν τούτοις υπάρχει σύγκλιση τόσο στην τυπολογία της βαπτίσεως, όσο και στη σύνδεση της τυπολογίας αυτής με το Πάσχα. Σε διαφορετική θεματολογία των προτυπώσεων του Πάσχα κινείται ο Πέτρος, αφού συνδέει το βάπτισμα με την κιβωτό του Νώε και το γεγονός της καταστροφής και η οποία συνδέεται περισσότερο με το γεγονός της Βαπτίσεως του Χριστού, δηλαδή με την εορτή των Θεοφανείων, όπου ο Χριστός συντρίβει τον δράκοντα στα ιορδάνεια ύδατα⁴⁶. Αυτό δεν αποτελεί απαραίτητα δείγμα απουσίας συνδέσεως με τον εορτασμό του Πάσχα, αφού στη νοηματοδότηση του Πάσχα και εκεί ο Χριστός συντρίβει τα δεσμά του Άδου και καταστρέφει τον ίδιο τον Άδη⁴⁷. Ο απόστολος Πέτρος αναφέρει χαρακτηριστικά: «... *ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ... διεσώθησαν δι' ὕδατος. ὁ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα*»⁴⁸. Ὁμως δεν περιορίζει την τυπολογία τις κιβωτού του Νώε μόνο στο βάπτισμα, αλλά το προεκτείνει και στην Ανάσταση, λέγοντας: «... *δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ*»⁴⁹. Ἐτσι, ο Πέτρος αναφέρει την κιβωτό του Νώε ως προτύπωση του Βαπτίσματος και συγχρόνως συνδέει το βάπτισμα με την ἀνάσταση. Αυτή η αναφορά του Πέτρου μας επιτρέπει την υπόθεση ότι, όπως ο Ιωάννης και ο Παύλος προσδίδει βαπτισματική προοπτική στο Πάσχα, το ίδιο και ο Πέτρος, μέσα όμως από ένα διαφορετικό τυπολογικό γεγονός, χωρίς αυτό να σημαίνει διαφοροποίηση της βαπτισματικής συνδέσεως με την Ανάσταση και δίχως να αλλάζει η βαπτισματική προοπτική του Πάσχα. Ἐχει υποστηριχθεί ότι οι αναφερόμενες φράσεις του Πέτρου ανήκουν σε ένα εκτενέστερο κείμενο το οποίο χαρακτηρίζεται ως βαπτισματικός ύμνος ο οποίος παραπέμπει σε λειτουργική χρήση⁵⁰. Η τυπολογική σύνδεση του βαπτίσματος με την κιβωτό του Νώε χρησιμοποιήθηκε αργότερα από τον Ιππόλυτο Ρώμης⁵¹, ο οποίος εστιάζει το ερμηνευτικό του ενδιαφέρον στη παρουσία περιστέρως όπως και στα Θεοφάνεια.

Στα αποστολικά χρόνια τέθηκε το ζήτημα επάρκειας του βαπτίσματος για τη σωτηρία ή εάν προϋποτίθεται η περιτομή. Αυτό το ζήτημα εξελίχθηκε σε έριδα μεταξύ των ιουδαιοχριστιανών και των εξ' εθνών χριστιανών και απασχόλησε την Αποστολική Σύνοδο⁵², η οποία αποφάνθηκε υπέρ της επάρκειας του

44. Χρήστος Βούλγαρης, *Ιστορία της Αρχηγόνης Αποστολικής Εκκλησίας*, σ. 96-97.

45. Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως, PG 65, 797b.

46. Βλ. Σωφρονίου Ιεροσολύμων, *Ευχή Μεγάλου Αγιασμού*.

47. Βλ. Ιωάννου Χρυσόστομου, *Λόγος Κατηχητικός για το Πάσχα*.

48. Α' Πέτρ. 3, 20-21.

49. Α' Πέτρ. 3, 21-22.

50. Γεώργιος Φίλιας, *Λειτουργική*, τμ. Α', σ. 205.

51. Ιππόλυτος Ρώμης, PG 10, 856.

βαπτίσματος για τη σωτηρία και δεν επέβαλε την περιτομή στους εξ' εθνών χριστιανούς. Με αφορμή το βάπτισμα ως κεντρική θεματολογία της Αποστολικής Συνόδου και σε συνάφεια με την πασχάλια σύνδεσή του, θα μπορούσαμε να προτείνουμε την υποψία για τον ενδεχόμενο ρόλο που μπορεί να διαδραμάτισαν οι αποφάσεις της Αποστολικής Συνόδου στη μετέπειτα διαμόρφωση του εορτολογικού κύκλου και πόσο μπορεί να επέδρασαν αργότερα στον εορτασμό του Πάσχα. Μια εικασία θα ήταν, το ενδεχόμενο συνδέσεως του βαπτίσματος με την εορτή των Επιφανίων από τον ιουδαιοχριστιανικό κόσμο και την τοποθέτηση των αρχικών εορτολογικών αναμνήσεων σε σταθερό ημερολόγιο το οποίο να βασίζεται στις ημερομηνίες και όχι στην ονομασία ημερών. Αυτό ίσως να προερχόταν από την νοοτροπία των ιουδαιοχριστιανών να δημιουργήσουν έναν συνεορτασμό της Ιανουαρίου (Βάπτιση) και της Ιανουαρίου (Περιτομής) με σκοπό να παρουσιάσουν βάπτισμα και περιτομή ως αλληλοσυμπληρούμενα. Αυτή η υπόθεση παραμένει εικασία αφού οι πηγές είναι πενιχρές και δεν αφήνουν τη δυνατότητα ενδείξεων προς αυτή την κατεύθυνση. Εάν όμως ισχύει κάτι τέτοιο, τότε οφείλουμε να αναζητήσουμε τη δημιουργία του κινητού ετήσιου εορτολογικού κύκλου - με κέντρο το Πάσχα - στις κοινότητες των εξ' εθνών χριστιανών και του ακινήτου ετήσιου εορτολογικού κύκλου - με κέντρο τα Επιφάνεια (και αργότερα τα Χριστούγεννα) - στον ιουδαιοχριστιανικό χώρο.

Οι Εκκλησίες της Μικράς Ασίας και οι εξ' ιουδαίων χριστιανοί της Ρώμης εόρταζαν το Πάσχα στις 14 του Νισάν, δηλαδή σε σταθερή ημερομηνία, ανεξαρτήτως ημέρας. Η ιουδαϊκή διασπορά στη Μικρά Ασία ήταν εξόχως σημαντική⁵³. Είναι προφανές ότι οι ιουδαιοχριστιανοί δεν ήταν εύκολο να αποκοπούν από την ιουδαϊκή τους παραδοσιακή αντίληψη. Οι περισσότερες Εκκλησίες, όμως, εόρταζαν το Πάσχα, όχι σε σταθερή ημερομηνία, αλλά σε συγκεκριμένη ημέρα. Αυτό προήλθε από την περιγραφή των ευαγγελικών διηγήσεων περί της ημέρας της αναστάσεως του Κυρίου. Αυτή ονομάζεται ως η πρώτη ημέρα της εβδομάδος, η «*μιᾶ τῶν σαββάτων*»⁵⁴, η Κυριακή όπως ονομάστηκε από τον χριστιανικό κόσμο⁵⁵. Γι αυτές τις Εκκλησίες, η Κυριακή εορτασμού του Πάσχα ήταν η αμέσως μετά την 14η του μηνός Νισάν. Έτσι, όλη η ανατολή - εκτός της Μικράς Ασίας όπως προαναφέρθηκε - η Παλαιστίνη, η Αλεξάνδρεια⁵⁶ και η Δύση με επίκεντρο τη Ρώμη, εόρταζαν το Πάσχα την πρώτη Κυριακή αμέσως μετά τη 14η Νισάν. Η Εκκλησία της Ρώμης αντιμετώπισε τη διχογνωμία περί της ημέρας του εορτασμού στο εσωτερικό της. Οι εξ' ιουδαίων χριστιανοί που κατοικούσαν στη Ρώμη είχαν εμμονή στον πασχάλιο εορτασμό της ιουδαϊκής πρακτικής της 14ης Νισάν. Όμως, η διαδεδομένη πρακτική της Ρώμης ήταν ο εορτασμός κατά την πρώτη Κυριακή μετά την 14η. Πρωτοστάτης στην καθιέρωση κοινού εορτασμού του Πάσχα κατά την Κυριακή από όλους του χριστιανούς στάθηκε η Ρώμη⁵⁷. Παρόλο που η Ρώμη είχε πλήθος εβραϊκών συναγωγών⁵⁸, εν τούτοις υποστήριξε τον κυριακάτικο εορτασμό.

52. Πράξ. 15, 6-35.

53. Χρήστος Βούλγαρης, *Ιστορία της Αρχηγόνου Αποστολικής Εκκλησίας*, σ. 77.

54. Ιωάν. 20, 1 κ 19.

55. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 274.

56. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 279.

57. Βλ. πασχάλιους πίνακες Ιππολύτου Ρώμης, PG 10, 875 κ. εξ. - Βλ. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 278 κ. εξ.

58. Χρήστος Βούλγαρης, *Ιστορία της Αρχηγόνου Αποστολικής Εκκλησίας*, σ. 77.

Η διαφοροποίηση εορτασμού του Πάσχα στις Εκκλησίες της Ρώμης και της Μικράς Ασίας δημιούργησαν κατά τον Β΄ αιώνα τις αποκαλούμενες «έριδες του Πάσχα». Η Ρώμη και οι περισσότερες Εκκλησίες Ανατολής και Δύσεως εόρταζαν το Πάσχα στην πρώτη Κυριακή μετά την 14η του μηνός Νισάν, ενώ οι Εκκλησίες της Μικράς Ασίας εόρταζαν την 14η του Νισάν. Από τις μικρασιατικές Εκκλησίες φαίνεται ότι κάποια στιγμή είχε εξαιρεθεί η Καισάρεια και να ακολουθούσε την Αλεξανδρινή πρακτική, σύμφωνα με τον Θεόφιλο Καισαρείας⁵⁹. Το ζήτημα του Πάσχα και τη δυνατότητα κοινού εορτασμού, συζήτησαν ο Σμύρνης Πολύκαρπος και ο Ρώμης Ανίκητος. Ο Πολύκαρπος επέμεινε στην άποψη της Μικράς Ασίας με το αιτιολογικό ότι αυτή ήταν η πρακτική της ιωαννείου παραδόσεως, ο δε Ανίκητος στήριξε την άποψή του στην παράδοση των προκατόχων του. Από αυτή τη συνάντηση δεν επετεύχθη συμφωνία, όμως δεν υπήρξε διχόνοια και έτσι συλλειτούργησαν οι δύο επίσκοποι. Παρενθετικά να αναφερθεί ότι ο Ιγνάτιος ο Θεοφόρος υποστηρίζει ότι όποιος επιτελεί το Πάσχα μαζί με τους ιουδαίους γίνεται κοινωνός με εκείνους που απέκτειναν τον Χριστό⁶⁰. Αυτή η αναφορά επιτρέπει το βάσιμο συμπέρασμα ότι η εκκλησία της Αντιόχειας ταυτιζόταν στον εορτασμό του Πάσχα με τη Ρώμη και την Αλεξάνδρεια και όχι με τις Μικρασιατικές Εκκλησίες. Ενδεχομένως ο Ιγνάτιος να αναφέρεται σε εκείνους που είχαν λατρευτική κοινωνία με ιουδαίους και όχι σε εκείνους που εόρταζαν το Πάσχα την ίδια ημερομηνία με το ιουδαϊκό. Πάντως, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, ο Ιγνάτιος παρόλο που στιγματίζει τόσο έντονα τον συνεορτασμό με το ιουδαϊκό Πάσχα, εν τούτοις τρέφει εκτίμηση στον Πολύκαρπο Σμύρνης, όπως καταγράφεται στην επιστολή του προς τον Πολύκαρπο⁶¹, ο οποίος επιμένει στον εορτασμό της 14ης Νισάν. Αργότερα επανήλθε το ζήτημα και δημιουργήθηκε έριδα. Ο Ρώμης Βίκτωρ απέκοψε από την εκκλησιαστική κοινωνία, ως ετεροδόξους, όσους τηρούσαν το μικρασιατικό εορτασμό του Πάσχα. Το ζήτημα τελικώς επιλύθηκε από την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, η οποία όρισε να εορτάζεται το Πάσχα σε ημέρα Κυριακή - την πρώτη Κυριακή μετά την πρώτη πανσέληνο της εαρινής ισημερίας⁶²- και αυτή η απόφαση έγινε κοινώς αποδεκτή από όλες τις Εκκλησίες⁶³.

Η αποκοπή του χριστιανικού Πάσχα από το ιουδαϊκό δεν σημαίνει και αποστροφή, αφού το ιουδαϊκό Πάσχα, το παλαιό Πάσχα είναι τύπος του νέου και το περιεχόμενό του παλαιού είναι προτύπωση της Αναστάσεως. Το γεγονός ότι, οι νεοφώτιστοι φορούσαν τον εμψώτιο χιτώνα τους κατά την πασχάλιο εβδομάδα, δηλώνει τις επτά ημέρες οι οποίες ανταποκρινόταν στον εορτασμό του ιουδαϊκού Πάσχα το οποίο διαρκούσε επτά ημέρες⁶⁴. Οι ιουδαίοι εόρταζαν στο Πάσχα τους την έξοδο από την Αίγυπτο, με έμφαση στο γεγονός της διαβάσεως της Ερυθράς Θαλάσσης. Η διάβαση αυτή γίνεται προτύπωση της Αναστάσεως, αφού, όπως η διάβαση της Ερυθράς Θαλάσσης οδηγεί τους ιουδαίους στην απελευθέρωση, έτσι και η Ανάσταση του Χριστού, ως διάβαση, οδηγεί τους ανθρώπους στην λύτρωση και στη σωτηρία. Ήδη στον αρχέγονο

59. Θεόφιλος Καισαρείας, PG 5, 1369.

60. Ιγνάτιος Θεοφόρος, PG 5, 940.

61. Ιγνάτιος Θεοφόρος, PG 5, 718 κ. εξ.

62. Για τα ημερολόγια τα οποία ήταν σε χρήση την εποχή του Χριστού και επέδρασαν στη συνέχεια, βλ. Colin J. Humphreys, *Η Ημέρα που Σταυρώθηκε ο Ιησούς*, σ. 116 κ. εξ.

63. Για το ζήτημα βλ. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α΄*, σ. 271 κ. εξ.

64. Jean Danielou, *Αγία Γραφή και Λειτουργία*, σ. 183.

χριστιανισμό συναντάμε το γεγονός της διαβάσεως της Ερυθράς Θαλάσσης ως προτύπωση του χριστιανικού βαπτίσματος. Αυτή η προτύπωση ευνόησε τη σύνδεση τελέσεως του βαπτίσματος με το Πάσχα⁶⁵. Η Ερυθρά Θάλασσα μαζί με άλλα γεγονότα που αφορούν το ύδωρ, θεωρήθηκαν προτυπώσεις του βαπτίσματος: «*Ταῦτα δέ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν*»⁶⁶. Από πολύ νωρίς η Εκκλησία βλέπει μέσα στο βαπτισματικό ύδωρ να συντρίβεται ο διάβολος όπως τα στρατεύματα του φαραώ στα ύδατα της Ερυθράς Θαλάσσης⁶⁷. Γι αυτό προηγείται χρονικά η σύνδεση του βαπτίσματος με την ανάσταση του Χριστού⁶⁸ και έπεται η σύνδεση του βαπτίσματος με τη βάπτισμα του Χριστού στον Ιορδάνη.

Αυτή η πρακτική, να εορτάζεται ένα γεγονός, όχι σε σταθερή ημερομηνία, αλλά σε συγκεκριμένη ημέρα είναι η απαρχή και η πηγή του κινητού - όπως ονομάζεται - εορτολογικού κύκλου, ο οποίος διαφέρει ως προς την ημερομηνία, αλλά όχι ως προς την ημέρα. Κινείται ημερολογιακώς χάριν συγκεκριμένης ημέρας. Οι Εκκλησίες οι οποίες εόρταζαν το Πάσχα κινητά, την Κυριακή δηλαδή, θέσπισαν πολύ νωρίς και την εορτή της Πεντηκοστής, πενήντα ημέρες δηλαδή μετά το Πάσχα, μια εορτή η οποία εξαρτήθηκε από το Πάσχα. Η εορτή της Πεντηκοστής είναι από τις αρχαιότερες της Εκκλησίας μας⁶⁹, μαζί με το Πάσχα. Γι αυτό ο ευαγγελιστής Λουκάς κάνει ιδιαίτερη αναφορά στο γεγονός της Πεντηκοστής, ως γεγονός το οποίο εορταζόταν ήδη από την αποστολική εποχή. Μην παραβλέψουμε το γεγονός ότι η αρχαιότερη μαρτυρία για ομαδικά βαπτίσματα σε μεγάλη εορτή, δεν αφορά το Πάσχα, αλλά αναφέρεται στην Πεντηκοστή⁷⁰.

Το βάπτισμα ως αιτία προσδιορισμού εορτολογικής δομής και τελετουργικής πρακτικής φαίνεται στην πρακτική διπλής τελέσεως της πασχαλινής Θείας Ευχαριστίας. Η Θεία Ευχαριστία κατά τον πασχαλινό εορτασμό τελείται δύο φορές. Μία του Μεγάλου Βασιλείου το Μέγα Σάββατο το πρωί μαζί με τον Εσπερινό της Αναστάσεως, η οποία ήταν αρχικά η νυκτερινή και ετελείτο τη νύκτα του Πάσχα για να συνοδεύσει την τέλεση των βαπτίσεων⁷¹ οι οποίες ετελούντο κατά τη διάρκεια της νυκτός⁷². Η δεύτερη Θεία Ευχαριστία είναι του Ιωάννου του Χρυσοστόμου η οποία τελείται στη σημερινή πρακτική κατά τη διάρκεια της νύκτας⁷³. Ενδεχομένως ο κύριος λόγος διπλής τελέσεως της Θείας Ευχαριστίας σε μία εορτή να ήταν η πληθώρα των βαπτισμάτων, όπου η μία τέλεση να συνδεόταν με τα βαπτίσματα και η άλλη να ήταν καθαρά το αποκορύφωμα του εορτασμού. Αυτήν την πασχάλια βαπτιστική τελετουργική πρακτική με την τέλεση των δύο Θείων Ευχαριστιών τη συναντάμε και στις

65. Jean Danielou, *Αγία Γραφή και Λειτουργία*, σ. 95 κ. εξ.

66. Α' Κορ. 10, 6.

67. Τερτυλλιανός, *De Baptismo*, 9.

68. Έχει υποστηριχθεί και η σύνδεση της βαπτίσεως με την ανάσταση του Λαζάρου, αφού ο Χριστός πληροφορείται τον θάνατο του Λαζάρου ενώ βρίσκεται στην περιοχή του Ιορδάνου «όπου ἦν Ἰωάννης τό πρῶτον βαπτίζων» (Ιωάν. 10, 40). Βλ. Harald Sahlín, *Zur Typologie des Johannesevangeliums*, σ. 39 κ. εξ.

69. Βλ. "Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον": Θεόδωρος Κουμαριανός, *Οι Εορτές της Αναλήψεως και της Πεντηκοστής*, σ. 216.

70. Πράξ. 2, 3-41 (Αναφορά περί βαπτισμάτων γίνεται στον τελευταίο στίχο).

71. Alexander Schmemmann, *Εξ Ύδατος και Πνεύματος*, σ. 160.

72. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 259.

73. Παρόλο που στη σημερινή πρακτική δεν επιτρέπεται η τέλεση δεύτερης θείας λειτουργίας. Όμως η πασχάλια πρακτική της διπλής τελέσεως της θείας λειτουργίας αναιρεί

δύο άλλες βαπτιστικές εορτές, των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων⁷⁴.

Στην Ανατολή εμφανίζεται πολύ νωρίς, κάπου στον Γ΄ αιώνα, σχεδόν αμέσως μετά το ξεκίνημα της διαμορφώσεως του Πάσχα, μια άλλη εορτή η οποία λαμβάνει νόημα και περιεχόμενο από το γεγονός φανερώσεως του Χριστού στη γη, τα Επιφάνεια⁷⁵. Η παρουσία αυτή του Χριστού συνδέεται αρχικά με την βάπτισή Του, αφού τότε φανερώνεται ως τέλειος Θεός και τέλειος Άνθρωπος⁷⁶ και τοποθετείται στις 6 Ιανουαρίου. Στην Αλεξάνδρεια, η εορτή των Επιφανίων συνδέθηκε αρχικά με τους οπαδούς του αιρετικού Βασιλείδη, γι αυτό η Εκκλησία της Αλεξανδρείας απέφυγε τον εορτασμό αυτό, για να αποφευχθεί η σύγχυση των πιστών με τους οπαδούς του Βασιλείδη⁷⁷. Νωρίς όμως αποκαταστάθηκε το ορθό δογματικό περιεχόμενο και καθιερώθηκε επίσημα η εορτή. Αρχικά, τα Επιφάνεια για τους Αλεξανδρινούς ήταν εορτή της Βαπτίσεως του Χριστού και η ουσιώδης ιεροτελεστία περιείχε τον καθαγιασμό του ύδατος⁷⁸. Δεν μπορεί όμως να νοηθεί την πρώιμη εποχή καθαγιασμός ύδατος ανεξάρτητος από το βάπτισμα. Ο καθαγιασμός εντάσσεται στη βαπτιστική τελετουργία.

Η αντίληψη περί του καθαγιασμού του ύδατος θα μπορούσε να παραλληλιστεί με τον τρόπο καθαγιασμού στη Θεία Ευχαριστία. Προφανώς ο καθαγιασμός έχει σημαντική θέση σε κάθε λατρευτική πράξη. Η Αλεξανδρινή πρακτική υπό την ανατολική επίδραση περί καθαγιασμού, θέλει τον καθαγιασμό να πραγματώνεται με την επίκληση στο Άγιον Πνεύμα. Στη Δύση παρατηρείται μια διαφοροποίηση, ότι η επενέργεια δρα με τους λόγους του Χριστού: «*Λάβετε φάγετε...*» και «*Πίετε ἐξ αὐτοῦ...*», σύμφωνα με τον Αμβρόσιο Μεδιολάνων⁷⁹. Αυτή η διαφοροποίηση σηματοδοτεί τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η κάθε τοπική Εκκλησία την έννοια του καθαγιασμού. Η μεν Ανατολή με την ευχετική επίκληση, η δε Δύση με την επανάληψη των κυριακών λόγων. Αυτό οδηγεί στην ένδειξη ότι δεν θα μπορούσε να τελεσθεί βάπτισμα στον ανατολικό χώρο χωρίς να έχει προηγηθεί καθαγιασμός του ύδατος⁸⁰.

Η νοηματική σχέση και σύνδεση των βαπτισμάτων με την βάπτισμα του Χριστού και τα Θεοφάνεια υποδηλώνεται από τον Ωριγένη, ο οποίος θεωρεί ως κατεξοχήν τύπο και προτύπωση του βαπτίσματος, τον Ιορδάνη και τον Ιησού του Ναυή⁸¹, σε αντίθεση προς τη διάβαση της Ερυθράς Θαλάσσης στην οποία βλέπουν τυπολογία οι Εκκλησίες που έχουν ως κέντρο βαπτίσεων το Πάσχα. Έτσι ο Ωριγένης θεωρεί την διάβαση της Ερυθράς Θαλάσσης, όχι προτύπωση του βαπτίσματος, αλλά της εισόδου των ανθρώπων στις τάξεις των κατηχομένων⁸². Με αυτό τον τρόπο διαφοροποιεί ή και υποβιβάζει το τυπολογικό

την αντίληψη περί απαγορεύσεως δεύτερης τελέσεως θείας λειτουργίας εντός του ιδίου νυχθημέρου.

74. Alexander Schmemmann, *Εξ Ύδατος και Πνεύματος*, σ. 160.

75. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α΄*, σ. 272.

76. Βλ. Καθαγιαστική Ευχή ύδατος «*Ἐν δὲ τῇ προλαβοῦσῃ εορτῇ νήπιόν σε εἶδομεν. Ἐν δὲ τῇ παρουσίᾳ, τέλειον σέ ὀρώμεν*».

77. Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α΄*, σ. 272. – “Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον”: Νικόλαος Ιωαννίδης, *Η Εορτή των Χριστουγέννων-Θεοφανείων*, σ. 133.

78. Jean Danielou, *Αγία Γραφή και Λειτουργία*, σ. 109.

79. XVI, 440A.

80. Alexander Schmemmann, *Εξ Ύδατος και Πνεύματος*, σ. 69-71.

81. PG 12, 828.

82. Jean Danielou, *Αγία Γραφή και Λειτουργία*, σ. 114.

νόημα της διαβάσεως της Ερυθράς Θαλάσσης. Αφού η Ερυθρά Θάλασσα συνδέεται με τη βαπτιστική πρακτική του Πάσχα, ίσως ο Ιησούς του Ναυή να συνδέεται με την βαπτιστική πρακτική των Επιφανείων. Ίσως θα μπορούσαμε να υποψιαστούμε την ύπαρξη μιας ενδεχόμενης διαφωνίας περί της κατεξοχῆν βαπτισματικής ημέρας, αν θα ήταν το Πάσχα ή τα Θεοφάνεια, υπόθεση καθόλου εμφανής και φοβερά δυσδιάκριτη. Εάν είχε προκύψει τέτοια διαφωνία, δεν θα είχε καταγραφεί στις πηγές; λ.χ. όπως οι έριδες εορτασμού του Πάσχα. Ίσως άλλα ζητήματα να προσήλκυσαν το ενδιαφέρον της τότε εποχής και αυτό, εάν υπήρξε, να μην θεωρήθηκε σημαντικό. Όπως και να έχει το ζήτημα, τα συγγράμματα του Ωριγένους μετά την καταδίκη τους δεν θα μπορούσαν να επιδράσουν στην πρακτική της Εκκλησίας.

Επειδή η εορτή των Επιφανίων ήταν ανάμνηση της φανερώσεως του Χριστού στη γη, γι αυτό υπήρξε συνεορτασμός Γεννήσεως του Χριστού και Βαπτίσεως μαζί. Η πρώτη Εκκλησία δεν εόρταζε τη γέννηση του Κυρίου αυτοτελώς, προφανώς για να αποφευχθεί η επικέντρωση στη σημασία της σαρκικής γεννήσεως⁸³. Η Γέννηση του Χριστού συνδέθηκε με τη Βάπτιση και τα δύο συνεορταζόταν ως τα γεγονότα που φανέρωναν την παρουσία του Χριστού στη γη, γεγονότα της Θείας Επιφανείας, τα οποία επιτυχώς διατυπωνόταν στην ονομασία Επιφάνεια ή Θεοφάνεια και συνεορταζόταν.

Προφανώς, η Δύση προσέλαβε αυτή την εορτή από την Ανατολή⁸⁴, αλλά μάλλον σύντομα δημιούργησε μια διαφοροποίηση. Απέκοψε από τον εορτασμό αυτόν την ανάμνηση της Γεννήσεως και την μετέφερε να εορτάζεται αυτοτελώς στις 25 Δεκεμβρίου⁸⁵. Αποτέλεσμα αυτής της διαφοροποίησης ήταν να απομονωθεί η Βάπτιση και να εορτάζεται κι εκείνη αυτοτελώς στην καθιερωμένη ημερομηνία, στις 6 Ιανουαρίου. Ήδη στα μέσα του Γ΄ αιώνας φαίνεται να έχει αποκρυσταλλωθεί στη Δύση αυτή η εορτολογική διαφοροποίηση. Ο Ιππόλυτος Ρώμης σε ομιλία του «εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια»⁸⁶ αναφέρει και ερμηνεύει μόνο το Βάπτισμα του Κυρίου, ενώ δεν κάνει καμία αναφορά στη Γέννηση, γεγονός που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε με βεβαιότητα ότι στον εορτασμό των Θεοφανείων δεν συμπεριλαμβάνονταν τα Χριστούγεννα. Την μεταφορά των Χριστουγέννων που πραγματοποίησε η Δύση υποστηρίζει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος⁸⁷, ο Οποῖος επισημαίνει το γεγονός της απογραφῆς από τις ρωμαϊκές αρχές και το συνδέει με την ημερομηνία θυμιάσεως του Ζαχαρίου, του πατρός του Προδρόμου και της συλλήψεως του Προδρόμου από την Ελισάβετ και του Ευαγγελισμού τον έκτο μήνα από της συλλήψεως του Προδρόμου. Μετά την επικράτηση της αυτονομίσεως των δύο εορτῶν Χριστουγέννων και Θεοφανείων σε Ανατολή και Δύση, τα Θεοφάνεια διατήρησαν την τέλεση των βαπτίσεων⁸⁸, απ' όπου έχει τις ρίζες της η τέλεση του Μεγάλου Αγιασμού. Τα Χριστούγεννα αναδείχθηκαν σε καθοριστικό ημερολο-

83. "Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον": Νικόλαος Ιωαννίδης, *Η Εορτή των Χριστουγέννων-Θεοφανείων*, σ. 131.

84. "Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον": Νικόλαος Ιωαννίδης, *Η Εορτή των Χριστουγέννων-Θεοφανείων*, σ. 134-135.

85. "Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον": Ιωάννης Φουντούλης, *Γένεσις των Χριστιανικῶν Εορτῶν*, σ. 59.

86. Ιππόλυτος Ρώμης, PG 10, 852 κ. εξ.

87. Ιωάννης Χρυσόστομος, PG 49, 352 κ. εξ. κ 356 κ. εξ.

88. Βλάσιος Φειδᾶς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σ. 259.

γιακό κέντρο, το οποίο δορυφορήθηκε και συνοδεύτηκε από μια μεγάλη χρονική διάρκεια μέσα στο έτος, περίπου ογδόντα ημέρες και από τις 25 Δεκεμβρίου εξαρτήθηκε η τοποθέτηση σπουδαίων και επιφανών εορτών.

Από τα Χριστούγεννα εξαρτήθηκε ο καθορισμός θέσεως εορτών μέσα στο έτος. Οι κύριες εορτές αυτές είναι: του Ευαγγελισμού εννέα μήνες πριν τα Χριστούγεννα στις 25 Μαρτίου, της Συνάξεως της Θεοτόκου την επομένη ημέρα των Χριστουγέννων στις 26 Δεκεμβρίου, της Περιτομής του Κυρίου οκτώ ημέρες μετά τα Χριστούγεννα στις 1 Ιανουαρίου, της Υπαπαντής του Κυρίου σαράντα ημέρες μετά τα Χριστούγεννα στις 2 Φεβρουαρίου. Η εορτή των Χριστουγέννων επέδρασε στην εορτολογική δομή και άλλων εορτών του έτους, όπως στις εορτές του Προδρόμου, στην ανάμνηση της συλλήψεως έξι μήνες προ του Ευαγγελισμού. Παράλληλα δημιουργήθηκε αρχικά μία εβδομάδα και στη συνέχεια τεσσαρακονθήμερη νηστεία για προετοιμασία της εορτής⁸⁹. Συνεπώς, η σπουδαιότητα την οποία έλαβε η εορτή των Χριστουγέννων, την κατατάσσει στο κέντρο κάποιων σημαντικών εορτών του έτους, δεσποτικών και θεομητορικών. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος ονομάζει τα Χριστούγεννα «μητρόπολιν πασών τῶν ἐορτῶν»⁹⁰. Στη ρωμαιοκαθολική αντίληψη η οποία κατατάσσει τα Χριστούγεννα ως σπουδαιότερη εορτή - σε αντίθεση με την Ορθόδοξη πρακτική που θεωρεί μεγαλύτερο γεγονός το Πάσχα, την Ανάσταση - ενδεχομένως να επέδρασε η πρακτική της Ρώμης που καθιέρωσε τον εορτασμό των Χριστουγέννων στις 25 Δεκεμβρίου.

Η Ρώμη, μαζί και πολλές άλλες τοπικές Εκκλησίες της Ανατολής, διατήρησε τον κυριακάτικο εορτασμό του Πάσχα και συνέπεια αυτού, τον κινητό εορτολογικό κύκλο. Παράλληλα, στη Ρώμη διαμορφώθηκε η διαφοροποίηση εορτασμού των Χριστουγέννων από τα Θεοφάνεια. Αν ο κινητός εορτασμός του Πάσχα είναι δημιούργημα της συντριπτικής πλειοψηφίας των τοπικών Εκκλησιών, ο εορτασμός των Χριστουγέννων είναι γέννημα αποκλειστικά της Ρώμης, η οποία τον διέδωσε στις υπόλοιπες Εκκλησίες. Στη Ρώμη υπήρξαν πολλές ιουδαιοχριστιανικές κοινότητες, οι οποίες επέμεναν στο σταθερό εορτασμό του Πάσχα σε διαφοροποίηση με άλλες κοινότητες που ακολουθούσαν τον κυριακάτικο εορτασμό. Για την επίτευξη συμφωνίας κοινού εορτασμού του Πάσχα μεταξύ των εν Ρώμη Χριστιανών, σε ημέρα Κυριακή, ενδεχομένως η τοπική Εκκλησία της Ρώμης να υποχρεώθηκε στη δημιουργία μια άλλης σταθερής εορτής για να ενσωματώσει έτσι την ιουδαιοχριστιανική αντίληψη και απαίτηση. Εάν έχει ψήγματα αληθείας αυτή η εικασία, σημαίνει ότι η δημιουργία σταθερού ημερολογίου με επίκεντρο τα Χριστούγεννα ενδεχομένως να έχει ιουδαιοχριστιανικές καταβολές. Καθόλου απίθανο αυτή η ιουδαιοχριστιανική δυναμική η οποία υφίστατο στη Ρώμη να εισήγαγε κι άλλες ιουδαϊκές λατρευτικές πρακτικές, όπως τη χρήση των αζύμων κατά τη Θεία Ευχαριστία κ.α. Εάν έχουν βάση τα παραπάνω, αυτό σημαίνει ότι, εάν το κινητό ημερολόγιο είναι δημιούργημα των ελληνοιστών χριστιανών, το ακίνητο έχει ιουδαιοχριστιανικές καταβολές.

Τα Χριστούγεννα υιοθετούν και καρπώνονται το εορτολογικό κύρος και

89. Νεκτάριος Μαρκάκης, *Αναμνηστικόν, Μνήμες και Εορτές της Εκκλησίας*, σ. 45. -"Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον": Ιωάννης Φουντούλης, *Γένεσις των Χριστιανικών Εορτών*, σ. 53.

90. Ιωάννης Χρυσόστομος, PG 48, 752.

τη σπουδαιότητα που είχαν από τον συνεορτασμό τους με την εορτή των Επιφανείων, μια σπουδαιότητα η οποία προερχόταν από τη βαρύτητα των αναμνήσεων και από το βαπτισματικό χαρακτήρα. Τα Χριστούγεννα διαχωριζόμενα από τα Θεοφάνεια διατηρούν το βαπτισματικό χαρακτήρα, όμως λαμβάνουν περισσότερη σπουδαιότητα αφού γίνονται το επίκεντρο των εορτών του σταθερού εορτολογικού κύκλου. Παρόλο που τα Χριστούγεννα είχαν αποκλειστικό εορτολογικό περιεχόμενο την γέννηση του Χριστού, εν τούτοις τελούσαν και την ημέρα αυτή ομαδικές βαπτίσεις όπως και τα Θεοφάνεια. Η ψαλμώδηση του: «Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε. Ἀλληλουΐα», αντί του: «Ἅγιος ὁ Θεός...» στη Θεία Λειτουργία των Χριστουγέννων⁹¹, δηλώνει ακριβώς ότι και τα Χριστούγεννα χαρακτηρίστηκαν ως ημέρα βαπτισμάτων όπως και τα Θεοφάνεια. Αλλά και η διπλή τέλεση της Θείας Λειτουργίας, η μία του μεγάλου Βασιλείου και η άλλη του Ιωάννου του Χρυσοστόμου ως χαρακτηριστικό της βαπτιστικής πρακτικής του Πάσχα, τηρείται και τα Χριστούγεννα και τα Θεοφάνεια⁹².

Μια εορτή η οποία, παρόλο που θα έπρεπε να ακολουθεί το κινητό εορτολόγιο και να εξαρτάται από το Πάσχα, όμως ανήκει στο σταθερό εορτολογικό κύκλο είναι η Μεταμόρφωση. Το γεγονός της Μεταμορφώσεως του Κυρίου πραγματοποιήθηκε πριν τη Σταύρωση και σύμφωνα με την παράδοση, σαράντα ημέρες προ της Σταυρώσεως. Στην εορτολογική πρακτική, η Μεταμόρφωση τοποθετήθηκε σε σταθερή ημερομηνία και εορτάζεται σαράντα ημέρες πριν την Ύψωση του Τιμίου Σταυρού⁹³. Η αιτία τοποθετήσεως της εορτής στο σταθερό ημερολόγιο και όχι στο κινητό όπου και θα άρμοζε περισσότερο, θα μπορούσε να αναζητηθεί στις ομοιότητες του γεγονότος της Μεταμορφώσεως με τη βάπτιση του Κυρίου⁹⁴, στο γεγονός της φωνής εκ του ουρανού⁹⁵. Γι αυτό προφανώς η ανάμνηση της Μεταμορφώσεως να ενσωματώθηκε στο σταθερό εορτολόγιο, το οποίο έχει αρχική αφετηρία την εορτή των Θεοφανείων.

Αναφορά στο γεγονός της Μεταμορφώσεως συναντάμε στον Πέτρο και στον Ιωάννη. Είναι οι δύο από τους τρεις μαθητές που παραλαμβάνει ο Χριστός⁹⁶ και είναι παρόντες στο γεγονός. Ο απόστολος Πέτρος αναφερόμενος στο γεγονός της Μεταμορφώσεως θα γράψει στην Β΄ Επιστολή του για τη φωνή του Θεού Πατρός που ακούστηκε από του ουρανό: «ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος λαβῶν γάρ παρά Θεοῦ πατρός τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιάσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, οὗτος ἐστὶν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα. Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἤκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθείσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ»⁹⁷. Ο ευαγγελιστής Ιωάννης, ερμηνεύοντας προφανώς τη λάμψη του θαβωρίου Φωτός, ως αυτόπτης μάρτυς και εκείνος, αναφέρει στο ευαγγέλιό του: «...καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία

91. Alexander Schmemmann, ΕΞ Ὑδατος και Πνεύματος, σ. 158.

92. Alexander Schmemmann, ΕΞ Ὑδατος και Πνεύματος, σ. 160.

93. "Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον": Ιωάννης Φουντούλης, Γένεσις των Χριστιανικῶν Εορτῶν, σ. 61.

94. Βλ. Ματθ. 3, 17 κ 17, 5. Μάρκ. 1, 11 κ 9, 7. Λουκ. 3, 22 κ 9, 35.

95. Νεκτάριος Μαρκάκης, Αναμνηστικόν, Μνήμες και Εορτές της Εκκλησίας, σ. 234.

96. Ματθ. 17, 1. Μάρκ. 9, 2. Λουκ. 9, 28.

97. Β΄ Πέτρ. 1, 16-18.

αυτό οὐ κατέλαβεν... Ἦν τό φῶς τό ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον»⁹⁸. Και αλλοῦ θα προσθέσει: «καί ἐθεασάμεθα τήν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρά πατέρας, πλήρης χάριτος καί ἀληθείας»⁹⁹. Καθόλου ἀπίθανο, ἡ εορτή τῆς Μεταμορφώσεως να ἔχει ἰουδαιο-χριστιανική καταβολή - κάτι το οποίο εἶναι φοβερὰ δυσδιάκριτο καί μόνο ὡς ὑπόθεση μπορεῖ να διατυπωθεῖ ἀφοῦ στερεῖται ερεισμάτων - ὡς εορτή στηριζόμενη στο σταθερό εορτολογικό κύκλο καί ὄχι στον κινητό στον ὁποῖο ὀφείλε να εὐρίσκεται, δεδομένου ὅτι συνδέεται με τὸ Πάσχα. Αὐτό ὅμως τὸ φαινόμενο δεν ἐπιτρέπει τὴν ὑποθετική σκέψη ὅτι θα μπορούσαν να εἶναι δημιουργοὶ τοῦ σταθεροῦ ἡμερολογίου οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καί Ἰωάννης, ἀφοῦ ὅπως προαναφέρθηκε δεν πηγάζει ἀπὸ τὴν παράδοσή τους κάτι σχετικό.

Ἐχει υποστηριχθεῖ ὅτι ἄλλη μια εορτή χαρακτηρίζεται βαπτισματική καί αὐτὴ εἶναι ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Κυρίου. Δεν ἔχουν καταγραφεῖ σαφὴ τεκμήρια γιὰ τὸ βαπτισματικὸ τῆς περιεχόμενο, ἐν τούτοις ἔχει υποστηριχθεῖ ὅτι στο τελετουργικὸ τῆς Ὑπαπαντῆς ἦταν σε χρῆση λαμπάδες, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ὡς δείγμα τοῦ βαπτισματικοῦ τελετουργικοῦ¹⁰⁰.

Ἦδη στὴν ἀποστολική καί μεταποστολική ἐποχὴ ἐνυπάρχει ἐντονὴ ἡ εορτολογικὴ συνείδηση. Αὐτὸ που δεν ἔχει ἀκόμη ἀποκρυσταλλωθεῖ εἶναι μια ἀνεπτυγμένη ἀκολουθιακὴ ἔκφραση, ἓνα ἐξελιγμένο λατρευτικὸ τυπικὸ το ὁποῖο να περιέχει πληθώρα ἡμολογικῶν ποιημάτων καί ευχετικῶν δεήσεων. Ἡ πρώτη βαπτισματικὴ τελετουργία καί ἀκολουθία δίνει τὴν εὐκαιρία στὴν ἀρχέγονη Ἐκκλησία να προσδώσει λατρευτικὴ ἔκφραση καί τυπικὴ διάταξη στὴν πρώτη ἀναστάσιμη ἀκολουθία. Αὐτὸ συνετέλεσε στὴ διαμόρφωση ὁμαδικῶν βαπτισμάτων κατὰ τὴν εορτὴ τοῦ Πάσχα. Ἡ ἴδια πρακτικὴ εἰσήχθη καί σε ἄλλες μεγάλες καί σπουδαῖες Δεσποτικὲς εορτές, ὅπως στα Θεοφάνεια, στα Χριστούγεννα, στὴν Πεντηκοστή καί στὴν Ὑπαπαντὴ. Οἱ εορτές που συνδέονται με τὸ βάπτισμα κατοχυρώνονται στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς οἱ μεγαλύτερες εορτές.

Γιὰ τὶς εορτές τοῦ Πάσχα καί τῶν Χριστουγέννων, ἐκεῖνο που τοὺς προσέδωσε εορτολογικὸ κύρος ἦταν ἡ καθιέρωση τελέσεως τῶν βαπτισμάτων. Ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη προετοιμασίας τῶν κατηχουμένων διαμόρφωσε μια ἰδιαίτερη χρονικὴ διάρκεια προπαρασκευῆς, ἡ ὁποία προηγεῖται καί συνδέθηκε ἄμεσα με τὴν εορτὴ, ἀφοῦ παράλληλα με τὸ προπαρασκευαστικὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς διάρκειας γιὰ τὶς βαπτίσεις, ἔλαβε καί προεόρτιο ὕφος γιὰ τὴν ἀνάμνηση τῆς κυριόνημης ἡμέρας. Οἱ δύο μεγαλύτερες χρονικὲς διάρκειες προεόρτιας καί προβαπτισματικῆς ἐτοιμασίας εἶναι ἡ τεσσαρακοστή προ τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων καί ἡ μεγάλη τεσσαρακοστή προ τῆς μεγάλης Ἐβδομάδος καί τοῦ Πάσχα. Να σημειωθεῖ ὅτι ἡ βάπτισμα ὡς αἰτία διαμορφώσεως προπαρασκευαστικῆς χρονικῆς διάρκειας, εἶναι καί ἡ κυριότερη ἀφορμὴ δημιουργίας τῶν γραπτῶν συμβόλων καί ὁμολογιῶν πίστεως¹⁰¹.

Οἱ δύο βασικὲς εορτές, τοῦ Πάσχα καί τῶν Χριστουγέννων ἀποτελοῦν

98. Ἰωάν 1, 4-9.

99. Ἰωάν. 1, 14.

100. Βλ. "Τὸ Χριστιανικὸν Εορτολόγιον": Στέφανος Ἀλεξόπουλος, Οἱ Εορτές τῆς Περιτομῆς καί τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου, σ. 519.

101. Oscar Cullman, Οἱ Ἀρχέγονες Χριστιανικὲς Ὁμολογίαι Πίστεως, σ. 33 κ. ἐξ.

κεντρικό σημείο εορτολογικών κύκλων. Όσες αναμνήσεις συνδέονται και εξαρτώνται από το Πάσχα είναι κινητές και απαρτίζουν τον κινητό εορτολογικό κύκλο, ενώ οι υπόλοιπες που σχετίζονται με τα Χριστούγεννα ή εορτάζονται σε σταθερές ημερομηνίες, να αποτελούν τον σταθερό εορτολογικό κύκλο. Το κινητό εορτολόγιο εξαρτώμενο από το Πάσχα ολοκληρώνει την εσατολογική προοπτική του χρόνου και η αναστάσιμη Κυριακή εικονίζει την όγδοη ημέρα¹⁰² η οποία είναι η πλήρωση του χρόνου τον οποίο οδηγεί στα έσχατα¹⁰³.

Από τα προαναφερθέντα θα μπορούσαν να εξαχθούν τα παρακάτω συμπεράσματα εορτολογικού και ημερολογιακού ενδιαφέροντος:

α. Οι δύο βασικές εορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα ως ημέρες των κατ' εξοχήν ομαδικών βαπτισμάτων, ενισχύουν τη σπουδαιότητά τους από τις βαπτισματικές τελέσεις.

β. Τα Χριστούγεννα, κατά την απόσπασή τους από τα Θεοφάνεια, δεν μείωσαν το βαπτισματικό ενδιαφέρον των Θεοφανείων, πλην όμως συντήρησαν τις βαπτισματικές πράξεις και στο τελετουργικό του χριστουγεννιάτικου εορτασμού.

γ. Οι δύο αυτές μεγάλες εορτές, Χριστουγέννων και Πάσχα, είναι τα κεντρικά σημεία δημιουργίας και αναφοράς των δύο διαφορετικών εορτολογικών κύκλων τους οποίους τηρεί παράλληλα και συγχρόνως η Εκκλησία μας. Ο κινητός κύκλος μετακινείται από το Πάσχα και ο ακίνητος καθορίζεται από τα Χριστούγεννα.

δ. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ταυτόχρονη συνύπαρξη και χρήση δύο ημερολογίων είναι το απαύγασμα της δημιουργικής συνύπαρξης και αγαπητικής ενότητας των εξ' εθνών χριστιανών και των ιουδαιοχριστιανών. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, εάν οι καταβολές του σταθερού ημερολογίου είναι ιουδαϊκές και ανατολικές, η δημιουργία του κινητού εορτολογίου είναι ελληνορωμαϊκής προελεύσεως και εμπνεύσεως.

102. Alexander Schmemmann, Εξ Ύδατος και Πνεύματος, σ. 173.

103. Βλάσιος Φειδάς, Εκκλησιαστική Ιστορία Α', σ. 275.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Πρωτοπρεσβύτερος του Οικουμενικού Θρόνου, Συνταγματάρχης (Σ) Νεκτάριος Μαρκάκης γεννήθηκε το 1972 στο Ηράκλειο Κρήτης. Είναι απόφοιτος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, της Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Σχολής Κρήτης και του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Είναι κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ στη Θρησκευολογία, υποψήφιος Δρ. της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ στη Λειτουργική και κάτοχος Διπλώματος Καθηγητού Βυζαντινής Μουσικής. Υπηρέτησε σε θέσεις Στρατιωτικού Ιερέως σε Σχηματισμούς, σε Στρατιωτικά Νοσοκομεία, σε παραγωγικές Σχολές, σε Ναυτικές και Αεροπορικές Βάσεις κ.α. Έχει διατελέσει, καθηγητής στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της ΙΑΚ, παραγωγός ραδιοφωνικών εκπομπών εκκλησιαστικού περιεχομένου, είναι συγγραφέας θεολογικών βιβλίων και έχει δημοσιεύσει διάφορα άρθρα θεολογικού ενδιαφέροντος. Υπηρετεί στη θέση του Στρατιωτικού Ιερέως του Γ' ΣΣ, είναι έγγαμος και πατέρας δύο τέκνων.

"Η εξέλιξη του φαινομένου της πειρατείας μέσα στο σύγχρονο περιβάλλον επιχειρήσεων ναυτικής ασφάλειας"

του Αντχου Π. Κατωπόδη ΠΝ, Σπουδαστή της 15ης ΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ
με επιμέλεια του Σχη (ΕΜ) Γαβριηλάκη Σταύρου, Εκπαιδευτή της ΑΔΙΣΠΟ

"Control of the sea by maritime commerce and naval supremacy means predominant influence in the world... and is the chief among the merely material elements in the power and prosperity of nations."

Rear Admiral Alfred T. Mahan

Στον σύγχρονο «επίπεδο» κόσμο, όπου υφίστανται εξαιρετικά υψηλές απαιτήσεις διεκπεραίωσης θαλασσίων μεταφορών (Friedman 2004), καθίσταται αντιληπτό ότι ένα ασφαλές θαλάσσιο περιβάλλον αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για ανάπτυξη και ευημερία. Συνεπώς, η «ελευθερία ναυσιπλοΐας», και η θαλάσσια ασφάλεια γενικότερα, πέραν της συμβατικής συσχέτισής τους με τη ναυτική ισχύ και τα κυριαρχικά δικαιώματα κρατών, ως εύστοχα παρατηρεί ο Ναύαρχος Mahan, αποκτούν πλέον άλλη βαρύτητα, καθότι η αμφισβήτησή τους από την πειρατεία, συνιστά άμεση απειλή για το θαλάσσιο εμπόριο και την ενεργειακή ασφάλεια, και συνοδεύεται από επιδράσεις με γεωπολιτικές και γεωοικονομικές διαστάσεις.

Υφίσταται συναίνεση στη διεθνή βιβλιογραφία ότι, οι ρίζες της πειρατείας εντοπίζονται κυρίως στην Ξηρά, ενώ η εξέταση του γεωγραφικού αποτυπώματος της σύγχρονης πειρατείας υποδεικνύει σαφώς ότι αυτή συναντάται σχεδόν αποκλειστικά στις θαλάσσιες περιοχές «αποτυχημένων κρατών» του λεγόμενου αναπτυσσόμενου Νότου (Τσάλτας 2006), όπου παρατηρείται αλλοίωση κοινωνικών/κρατικών δομών, αδυναμία επιβολής της έννομης τάξης και κατάρρευση του κράτους δικαίου.

Η διεθνής κοινότητα, ως απόρροια της κλιμάκωσης περιστατικών πειρατείας μετά το 2005, αποφάσισε να θωρακίσει το δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας, ενεργοποιώντας μια συλλογική κινητοποίηση πρωτοφανούς έκτασης, που ενέπλεξε διεθνείς οργανισμούς, πρωτοβουλίες και μεμονωμένα κράτη. Ωστόσο, παρότι τα σύγχρονα θεσμικά κείμενα του ΟΗΕ, του NATO και της ΕΕ, καταδεικνύουν ισχυρή βούληση των οργανισμών για προαγωγή της Θαλάσσιας Ασφάλειας, εντούτοις προβληματίζει η έλλειψη πολιτικής βούλησης ορισμένων κρατών και διατηρούνται επιφυλάξεις ως προς τη συμπληρωματικότητα των δράσεων, αλλά και την επάρκεια και αποτελεσματικότητα του θεσμικού/νομικού πλαισίου που άπτεται της σύλληψης και ποινικής δίωξης των πειρατών (Bueger 2015, Σέργης 2010, Κοντούλης 2010).

Η διερεύνηση μελλοντικών προοπτικών αντιμετώπισης της πειρατείας, σε συνδυασμό με την αποτίμηση αποτελεσματικότητας των διεθνών δράσεων καταστολής, καταδεικνύουν ότι η διεθνής κοινότητα οφείλει όπως υιοθετήσει μια προσέγγιση πρόληψης, εστιάζοντας το ενδιαφέρον στην άρση των γενεσιουργών αιτιών που επέτρεψαν την επανεμφάνιση και συντηρούν τη δια-

τήρηση της πειρατείας, ήτοι στην ανοικοδόμηση δυνατοτήτων των «αποτυχημένων κρατών».

Η Ελλάδα συντάσσεται πλήρως με τις ανησυχίες της διεθνούς κοινότητας και υποστηρίζει τις πρωτοβουλίες που σχετίζονται με την καταπολέμηση της πειρατείας. Η εν λόγω πρακτική συνάδει απόλυτα με την προώθηση των εθνικών συμφερόντων, καθότι πέρα από τα άμεσα οφέλη στην Ελληνική Ναυτιλία, η συμμετοχή των ΕΔ σε πρωτοβουλίες που προάγουν τη θαλάσσια ασφάλεια συνιστά τον ορισμό της «Ναυτικής Διπλωματίας», ενώ η συνεισφορά στην οικοδόμηση δυνατοτήτων «αποτυχημένων κρατών», ενισχύει το «αποτύπωμα» και την «ορατότητα» της χώρας, εδραιώνοντάς την ως πάροχο και όχι «καταναλωτή ασφαλείας».

Το Φαινόμενο της Πειρατείας

Η εξέλιξη του φαινομένου της πειρατείας δια μέσω των αιώνων υιοθέτησε ένα δυναμικό χαρακτήρα, καθότι συνιστούσε άλλοτε ένα εργαλείο κρατικής πολιτικής και πολεμικής στρατηγικής, και άλλοτε μια εγκληματική δραστηριότητα που διαπράττονταν από μη κρατικές οντότητες για ιδιωτικό όφελος (Karska 2011). Σήμερα, ο πλέον επίσημος και κοινά αποδεκτός ορισμός προκύπτει από τη Σύμβαση του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας (ΣΔΘ) του Montego Bay, 1982.¹

Μέχρι τα τέλη του 20ου αιώνα παρατηρείται υποτονική πειρατική δραστηριότητα, με τα σπάνια κρούσματα πειρατείας να συνιστούν μεμονωμένες περιπτώσεις. Ωστόσο, με την έλευση του 21ου αιώνα διαπιστώνεται επανεμφάνιση και έξαρση του φαινομένου, με απειλητικές distάσεις για τη θαλάσσια ασφάλεια, γεγονός το οποίο προκάλεσε μεγάλη ανησυχία στη διεθνή κοινότητα. Το γεωγραφικό αποτύπωμα της σύγχρονης πειρατείας, οι επιρρεπείς εστίες (Piracy & Armed Robbery Prone Areas)², παρουσιάζεται στην Εικ.1.

(Εικ. 1) Γεωγραφικό Αποτύπωμα Πειρατείας, 2017³

Η εξέταση του γεωγραφικού αποτυπώματος της σύγχρονης πειρατείας υποδεικνύει σαφώς ότι αυτή συναντάται στις θαλάσσιες περιοχές του λεγόμενου αναπτυσσόμενου Νότου, όπου ισχυρές κοινωνικές/οικονομικές ανισότητες, ενισχύουν την ανεργία, τη φτωχοποίηση και την έξαρση της εγκληματικότητας (Τσάλτας 2006). Ως αποτέλεσμα, στα ανωτέρω «αποτυχημένα

1. ΣΔΘ (UNCLOS 1982): Άρθρο 101 με τίτλο «Definition of Piracy».
2. ΝΑ Ασία - Ινδία (Ινδονησία, στενά Μαλάκκα, Μαλαισία, Θάλασσα Ν. Κίνας), η Ανατ. Αφρική (κόλπος Άντεν, Σομαλία), η Δυτ. Αφρική (κόλπος Γουινέας, Νιγηρία), και η Νότια - Κεντρική Αμερική και Καραϊβική (Βενεζουέλα, Περού, Κολομβία, Εκουαδόρ).
3. Πηγή: ICC IMB "Piracy and Armed Robbery Against Ships" - 2017 Annual Report

κράτη» (failed states) παρατηρείται κατάρρευση κοινωνικών/κρατικών δομών, αδυναμία επιβολής της έννομης τάξης και αναπόφευκτα κατάρρευση του κράτους δικαίου. Στις εν λόγω περιοχές, η πειρατεία εκλαμβάνεται ως ευκαιρία επαγγελματικής αποκατάστασης, ενώ παράλληλα τυγχάνει κοινωνικής/δημόσιας αποδοχής και οι πειρατές θεωρούνται «ήρωες» στον τοπικό πληθυσμό, καθότι προσφέρουν κρίσιμη υποστήριξη στην οικονομία (Πλατιάς 2006).

Σε αναζήτηση των γενεσιουργών αιτιών που ευνόησαν την επανεμφάνιση και συντηρούν τη διατήρηση της πειρατείας, καταλήγουμε ότι κατά κύριο λόγο, αυτά προκύπτουν από μια σύνθεση των ακόλουθων παραγόντων:

Γεωγραφία - Διεθνής Ναυσιπλοΐα: Η γεωγραφική μορφολογία σε συνδυασμό με τις συνθήκες διεξαγωγής της διεθνούς ναυσιπλοΐας, ήτοι η επιβλημένη/ αυξανόμενη κινητικότητα της διεθνούς ναυσιπλοΐας δια μέσω στενών θαλασσίων οδών, για συντόμευση και μείωση κόστους μεταφορών (Chalk 2009).

Κοινωνικές-Οικονομικές Συνθήκες & Κρατικές Δομές Ασφαλείας: Η ύπαρξη και η εγγύτητα «αποτυχημένων κρατών» που αδυνατούν να επιβάλουν την έννομη τάξη, στις ανωτέρω οδούς διεθνούς ναυσιπλοΐας, (Πλατιάς 2006).

Πολιτική Πλοιοκτητριών Εταιρειών: Η καταβολή λύτρων για περιορισμό οικονομικών απωλειών που επιφέρει η καθυστέρηση μεταφοράς φορτίων, σε συνδυασμό με απροθυμία καταγγελίας πράξεων πειρατείας, για αποφυγή αύξησης ασφαλιστρών και καθυστέρηση του πλοίου (διεξαγωγή ερευνών αρμόδιων Αρχών).

Διεθνής Συντονισμός & Νομιμοποίηση: Η ελλιπής συνεργασία και συντονισμός εμπλεκόμενων, είτε λόγω έλλειψης πολιτικής βούλησης, είτε λόγω διαφορετικής αντίληψης περί της έκτασης/συνεπειών της πειρατείας, θέτει υπό αμφισβήτηση τη διεθνή νομιμοποίηση ανάληψης ενεργειών/μέτρων για την πρόληψη/καταστολή της πειρατείας (Riggs 2006).

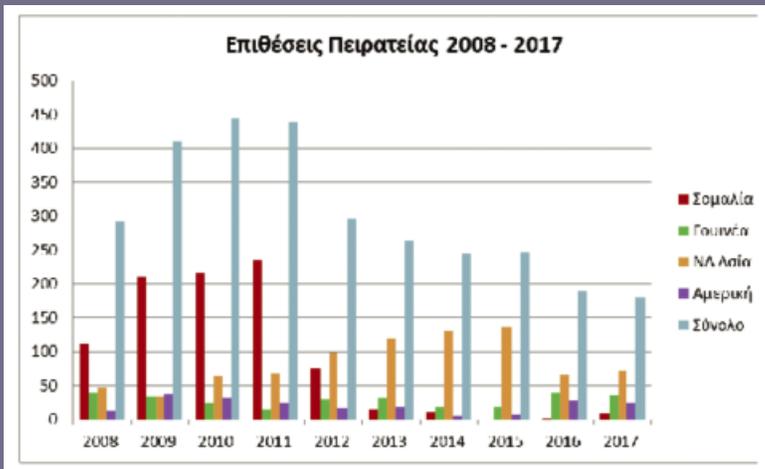
Επιδράσεις & Κόστος του Φαινομένου της Πειρατείας

Η ανάλυση των ετήσιων τακτικών αναφορών του IMB, που συνιστά πολύτιμη πηγή συγκέντρωσης στατιστικών εκδήλωσης πειρατείας σε παγκόσμιο επίπεδο (ICC IMB 2012, 2017), επέτρεψε τη διαμόρφωση συνολικής εικόνας της τάξης που ακολούθησε η εξέλιξη της πειρατείας την τελευταία δεκαετία, και κατέστησε εφικτή την εκπόνηση του Διαγρ.1, όπου επισημαίνονται τα ακόλουθα:

Ο συνολικός αριθμός των περιστατικών πειρατείας κατά τη χρονική περίοδο Ιαν 2008 - Δεκ 2017, ανέρχεται στις 3010 επιβεβαιωμένες επιθέσεις.

Υφίσταται τάση ύφεσης του φαινομένου από το 2010 και έπειτα, το οποίο εκ πρώτης όψεως αποτιμάται θετικά⁴. Ωστόσο, στη Σομαλία και στον

4. Από 445 πειρατικές επιθέσεις το 2010 και 439 το 2011, υπήρξαν 191 επιθέσεις το 2016 και 180 το 2017.

(Διαγρ.1) Γεωγραφικός καταμερισμός κρουσμάτων πειρατείας 2017 & 2012

Κόλπο της Γουινέας⁵, τα έτη 2016-2017 παρατηρείται αναστροφή της εν λόγω τάσης, το οποίο σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπει τον εφησυχασμό της διεθνούς κοινότητας.

Η γεωγραφική διαμόρφωση ηπείρων και ωκεανών του πλανήτη, έχει ως αποτέλεσμα τη σύγκλιση/συσσώρευση της θαλάσσιας κυκλοφορίας σε συγκεκριμένα σημεία (choke points), τα οποία χαρακτηρίζονται ως στρατηγικής σημασίας, καθότι οριοθετούν συγκεκριμένες διαδρομές με καίριο ρόλο στη διεξαγωγή του θαλασσιού εμπορίου, συνδέοντας περιοχές υψηλής γεωπολιτικής / γεωοικονομικής αξίας (Εικ. 2)⁶ (Τσάλτας 2006, Barrios 2013).

(Εικ.2) Maritime Choke Points & Major Shipping Routes⁷

5. Γεωγραφικές περιοχές που άπτονται των ημέτερων εθνικών συμφερόντων.

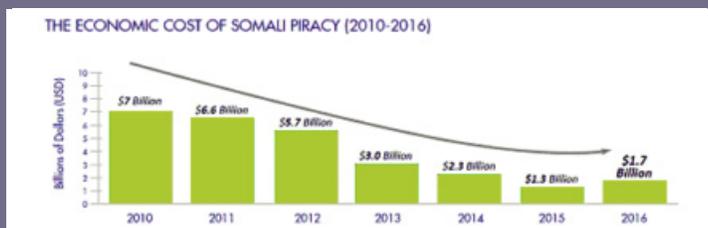
6. Στενό Μαλάκκα: δίαυλος επικοινωνίας Ειρηνικού-Ινδικού Ωκεανού, διηπειρωτικές θαλάσσιες μεταφορές πετρελαίου & αγαθών (Τσάλτας 2006). Σομαλία: εγγύτητα με Διώρυγα Σουέζ, 20% παγκόσμιου εμπορίου & διακινείται πάνω από 12% πετρελαίων Περσικού Κόλπου, 28.000 διελεύσεις πλοίων ετησίως (Δαλακλής 2011). Κόλπος Γουινέας: Νιγηρία διαθέτει 3.1% αποθεμάτων πετρελαίου παγκοσμίως, ικανοποιεί 25% πετρελαϊκών αναγκών Η.Π.Α (Barrios 2013, Σιούσουρας 2011).

7. Πηγή: Rodrigue J., Comtois C. The Geography of Transport Systems, Routledge, New York 2017.

Η επίδραση της πειρατείας στο γεωπολιτικό περιβάλλον αναπόφευκτα συνοδεύεται από υψηλό οικονομικό κόστος. Το εν λόγω κόστος διακρίνεται σε άμεσο, που σχετίζεται με κλαπέντα αγαθά και το ευρύ φάσμα προληπτικών/κατασταλτικών μέτρων⁸, και σε έμμεσο ή μακροοικονομικό, το οποίο παραπέμπει σε δευτερογενείς επιπτώσεις στη γεωοικονομία των εμπλεκόμενων κρατών⁹ (OBP 2010,2012). Τα τελευταία έτη έχουν καταβληθεί αξιόλογες προσπάθειες ανάλυσης της Γεωοικονομικής διάστασης των επιπτώσεων της πειρατείας, με πλέον εξέχουσες αυτές του «Oceans Beyond Piracy» (OBP 2010, 2012, 2016). Ειδικότερα, για το έτος 2016 προκύπτει ότι το συνολικό κόστος ανέρχεται σε 1,7 δις USD για τη Σομαλία και 793,7 εκατ. USD για τον Κόλπο Γουινέας (Διαγρ.2), ενώ μια συνολική επισκόπηση καταδεικνύει ότι υφίσταται συρρίκνωση συνολικού άμεσου κόστους στη Σομαλία από 7 δις USD το 2010 σε 1,7 δις USD το 2016 (Διαγρ.3).

(Διαγρ.2) Συνολικό Κόστος Πειρατείας 2016 - Ανατολική & Δυτική Αφρική

(Διαγρ.3) Κόστος Πειρατείας στη Σομαλία 2010 - 2016¹⁰

Επιπλέον, πρωτότυπη οικονομική ανάλυση του ομίλου Geopolicity¹¹, που βασίζεται στην «αλυσίδα αξίας πειρατείας» (pirate value chain) (Εικ.3), αφενός αναδεικνύει τα οφέλη που προκύπτουν για τους χρηματοδότες/ανάδο-

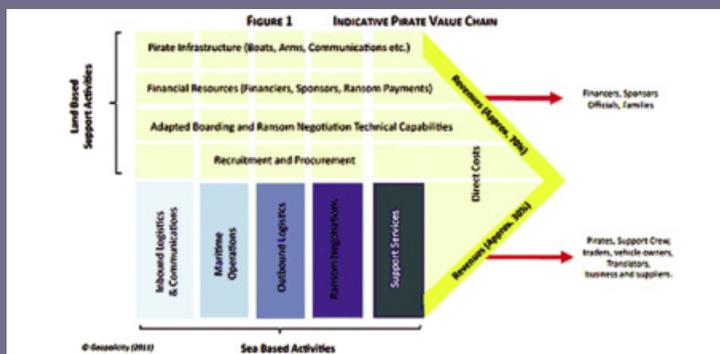
8. Χρηματοδότηση επιχειρήσεων / πρωτοβουλιών, επαναδρομολόγηση πλοίων, αύξηση ταχύτητας πλου, αποζημίωση πληρωμάτων, ασφάλιστρα, λύτρα ομηρίας, ποινική δίωξη πειρατών.

9. Συρρίκνωση θαλ. εμπορίου, μετατόπιση θαλ. οδών, αποφυγή διέλευσης στενών/διωρύγων, αλλαγές λιμένων φόρτωσης, μείωση επενδύσεων, πλήγμα σε αλιεία/τουρισμό, πληθωρισμό τιμών.

10. Πηγή: The State of Maritime Piracy 2016, OBP, May 2017.

11. Συστηματική προσέγγιση συστατικών που συνθέτουν το επιχειρηματικό μοντέλο των πειρατών.

χους εγγυητές (financiers/sponsors) των πειρατών, που πολλάκις αποκομίζουν περισσότερα και από τους πειρατές, και αφετέρου θέτει υπό αμφισβήτηση τη σκοπιμότητα ανάληψης συγκεκριμένων μέτρων πρόληψης/καταστολής¹² (Geopolicity 2011).

(Εικ.3) Αλυσίδα Αξίας Πειρατείας (Pirate Value Chain)¹³

Σε περιπτώσεις που οι πράξεις πειρατείας συνοδεύεται από περιστατικά χρήσης βίας¹⁴, υφίσταται και ένα ανεκτίμητης αξίας ανθρώπινο/κοινωνικό κόστος, το οποίο πλήττει ανεπανόρθωτα το κύρος και την υπόσταση, συντελώντας στην περαιτέρω υποβάθμιση των ήδη «αποτυχημένων κρατών». Οι εν λόγω συνθήκες λειτουργούν αποθαρρυντικά για ξένες επενδύσεις και προσέλκυση τουρισμού, με σοβαρές επιπτώσεις στην οικονομία. Συναφώς, η εν λόγω κατάσταση, ανατροφοδοτεί τα γενεσιουργά αίτια της πειρατείας¹⁵, συνθέτοντας έναν ατέρμονα «φαύλο» βρόγχο. Προκειμένου να καταστεί αντιληπτή η διάσταση του φαινομένου, σημειώνεται ότι ένεκα πειρατικών επιθέσεων παγκοσμίως, από το 2008 μέχρι το 2017, 52 ναυτικοί έχασαν τη ζωή τους, 31 κηρύχθηκαν αγνοούμενοι, ενώ 5759 κρατήθηκαν όμηροι και 270 υπήρξαν τραυματίες (ICC IMB 2012, 2017).

Θαλάσσια Ασφάλεια & Νομική Διάσταση της Πειρατείας

Η προσπάθεια της διεθνούς κοινωνίας να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της πειρατείας, αποτυπώνεται στη ΣΔΘ του ΟΗΕ, υπογραμμίζοντας το ενδιαφέρον καταστολής του. Ως αποτέλεσμα, δίπλα στην αρχή της ελευθερίας των θαλασσών και τα δικαιώματα των κρατών, αναδύεται μια διεθνής δημόσια τάξη που αντίκειται του μονομερούς συμφέροντος και τάσσεται υπέρ της διεθνούς κοινότητας (Τσάλτας 2006). Στο πλαίσιο αυτό η πράξη της πειρατείας θεωρείται αξιόποινη σε διεθνές επίπεδο (jure gentium), ενώ το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει «οικουμενική δικαιοδοσία» (universal jurisdiction), για την πειρατεία στην ανοιχτή θάλασσα (Σιούσουρας 2011).

Υφίσταται αντιγνωμία στη διεθνή κοινότητα περί της επάρκειας και αποτελεσματικότητας του νομικού πλαισίου που σχετίζεται με την καταστολή της πειρατείας, ενώ παρατηρείται ελλιπής εναρμόνιση του εσωτερικού δικαί-

12. Π.χ Αναδρομολόγηση πλοίων, υψηλά ασφάλιστρα, ιδιωτικές εταιρείες ασφαλείας
13. Πηγή: The Economics of Piracy, Geopolicity Inc., May 2011
14. Απώλεια ζωής, τραυματισμός, ομηρία
15. «Κοινωνικές Συνθήκες» και «Κρατικές Δομές Ασφαλείας» (σελ.4)

ου με τη ΣΔΘ. Επιπλέον, διαπιστώνεται έλλειψη πολιτικής βούλησης ορισμένων κρατών να ασκήσουν ποινική δίωξη, προβάλλοντας τεχνητά κωλύματα ως προς τη δικαιοδοσία, με αποτέλεσμα την ενίσχυση του αισθήματος ατιμωρησίας και την άρση ενός αποτρεπτικού παράγοντα εκδήλωσης πειρατείας (Σέργης 2010, Κοντούλης 2010).

Η ελληνική νομοθεσία σε γενικές γραμμές έχει εναρμονιστεί με τη διεθνή νομοθεσία όσον αφορά στο αδίκημα της πειρατείας¹⁶. Επιπλέον, με νόμο του 2011 καθορίζονται οι αρμοδιότητες του ΛΣ, οι Διατάξεις του ΠΝ προσδιορίζουν τα καθήκοντα του Διοικητή Ναυτικής Δύναμης σε περίπτωση επέμβασης επί πειρατικής ενεργείας, ενώ από το 2012 υφίσταται νομοθεσία για την παροχή υπηρεσιών ασφαλείας σε εμπορικά πλοία από ένοπλους φρουρούς.

Η Ναυτική Στρατηγική του NATO¹⁷ (AMS), αναγνωρίζει τη Θαλάσσια Ασφάλεια ως έναν από τους πυλώνες συνεισφοράς της ναυτικής ισχύος στην αντιμετώπιση προκλήσεων άμυνας/ασφάλειας της Συμμαχίας, προσδιορίζοντας τους ρόλους που δύναται να αναλάβουν οι δυνάμεις των κ-μ. Επιπλέον, στο «κείμενο αντίληψης» για τις επιχειρήσεις Θαλάσσιας Ασφάλειας (NATO MC 0588)¹⁸, πέραν των ορισμών “Maritime Security” και “Maritime Security Operations” (MSO), προδιαγράφονται τα έργα (MSO Tasks) που δύναται να αναλάβουν τα κ-μ¹⁹.

Η Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ (EUGS)²⁰ αναφέρει ρητά ότι, συμφέρον της ΕΕ αποτελεί η διασφάλιση ανοικτών/προστατευόμενων θαλάσσιων διαδρομών, ως προϋπόθεση για παγκόσμια ναυτιλιακή ανάπτυξη και ασφάλεια. Η φιλοδοξία της EUGSS, έθεσε σε άλλο επίπεδο την εφαρμογή της Στρατηγικής Θαλάσσιας Ασφάλειας της ΕΕ (EUMSS)²¹, και το ομώνυμο Σχέδιο Δράσης (EUMSS Action Plan), που λειτουργεί ως συνεκτικό πλαίσιο συνεισφοράς σε ένα ασφαλές θαλάσσιο περιβάλλον.

Επιπλέον, το 2012, εκδόθηκε «κείμενο αντίληψης» της ΕΕ αναφορικά με επιχειρήσεις θαλάσσιας ασφάλειας (EU MSO Concept)²², όπου κατ’αντιστοιχία με το NATO, εμπεριέχεται ο ορισμός “CSDP Maritime Security Operations”, και προσδιορίζονται τα έργα “CSDP MSO Tasks”, που δύναται να αναλάβουν τα Ναυτικά της ΕΕ στο πλαίσιο ΚΠΑΑ. Επιπλέον, η θεσμοθέτηση της πρωτοβουλίας PESCO²³ το Δεκ 2017, ή αλλιώς το «ξύπνημα της ωραίας

16. Συγκεκριμένα, ο Κώδικας Δημοσίου Ναυτικού Δικαίου και ο Ποινικός Κώδικας περιέχουν διατάξεις για τη δίωξη των πειρατών, ενώ η ΣΔΘ έχει κυρωθεί με νόμο από το 1995.

17. Alliance Maritime Strategy-AMS, May 2011.

18. MC Concept for NATO Maritime Security Operations, 2011.

19. Με την καταπολέμηση της πειρατείας, σχετίζονται 3 έργα: Υποστήριξη Ελευθερίας Ναυσιπλοΐας (Uphold Freedom of Navigation), Θαλάσσια Νηοψία (Maritime Interdiction), Υποστήριξη Θαλάσσιας Περιφερειακής Οικοδόμησης Δυνατοτήτων (Support Maritime Regional Capacity Building).

20. EU Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy-EUGSS, June 2016.

21. EU Maritime Security Strategy-EUMSS, June 2014.

22. EU Maritime Security Operations Concept: Αναθεωρήθηκε το 2017, ώστε να συνάδει με τις EUGS & EUMSS, με διαφοροποίηση την υιοθέτηση ολοκληρωμένης προσέγγισης (integrated approach) στο πλαίσιο αποστολών ΚΠΑΑ.

23. Permanent Structured Cooperation (PESCO): Συμφωνία - πλαίσιο και δομημένη διαδικασία, με σκοπό την εμβάθυνση αμυντικής συνεργασίας μεταξύ των κ-μ της ΕΕ και την

κοιμωμένης»²⁴ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, πέραν της δομημένης διαμόρφωσης Κοινής Αμυντικής Πολιτικής στην ΕΕ, συνάδει με τις προβλέψεις, και προάγει τα διαλαμβανόμενα στις EUGS-EUMSS.

Πρωτοβουλίες για την Αντιμετώπιση της Πειρατείας

Η έξαρση της πειρατείας το 2008 οδήγησε το ΣΑ του **ΟΗΕ**²⁵ στην έκδοση μίας σειράς αποφάσεων, βάσει του κεφ.7 του καταστατικού χάρτη, οι οποίες διευρύναν το χαρακτήρα της διεθνούς επέμβασης και αποτέλεσαν την νομιμοποιητική βάση για την ανάληψη συντεταγμένων δράσεων, καλώντας κ-μ και περιφερειακούς θεσμούς να προβούν ακόμη και στην ένοπλη βία για την πάταξη της πειρατείας²⁶.

Με πρωτοβουλία του International Maritime Organization (**IMO**) του ΟΗΕ, ιδρύθηκε το International Maritime Bureau (**IMB**), με κομβικό ρόλο στην αντιμετώπιση του ναυτιλιακού εγκλήματος. Επιπλέον, στις δράσεις του IMO συγκαταλέγεται η πρωτοβουλία Regional Cooperation Agreement on Combating Piracy and Armed Robbery against ships in Asia (**ReCAAP**), ο Κώδικας Συμπεριφοράς Djibouti Code of Conduct (**DCoC**) (Karska 2011), καθώς και η έκδοση του Οδηγού Best Management Practices (**BMP**)²⁷, που εστιάζεται στην πρόληψη ως μέσο αποτροπής.

Η συμβολή του **NATO** ξεκίνησε τον Οκτ 2008 διαδοχικά με τις επιχειρήσεις «Allied Provider», «Allied Protector»²⁸, «Ocean Shield»²⁹, στον Κόλπο του Άντεν και το Κέρασ της Αφρικής, από τις Δυνάμεις SNMG-I & II³⁰. Έκτοτε, το NATO συνδράμει ποικιλοτρόπως στην καταπολέμηση της πειρατείας και την οικοδόμηση δυνατοτήτων τοπικών ΕΔ και Σωμάτων Ασφαλείας, με τη συμβολή του **NMIOCT**³¹. Επιπλέον, καθοριστικό παράγοντα συνιστά ο μετασχηματισμός της επιχείρησης του Άρθρου 5 (συλλογική άμυνα) «Operation Active Endeavour», σε επιχείρηση θαλάσσιας ασφάλειας (MSO), με επωνυμία «**Operation Sea Guardian**» τον Νοε 2016, που κυρίως συνίσταται στην ανάληψη των MSO Tasks.

Η ΕΕ, την 8 Δεκ 2008³², ανέπτυξε την επιχείρηση «**ATALANTA**» για την

ενίσχυση της επιχειρησιακής ετοιμότητας και συνεισφοράς των ΕΔ.

24. Ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jean-Claude Juncker, σε ομιλία που παρέθεσε τον Ιουν 17 στην Πράγα, αποκάλυψε την PESCO «Ωραία Κοιμωμένη της Συνθήκης της Λισσαβώνας».

25. Αρχικά, η απόκριση του ΟΗΕ εστίασε στην αντιμετώπιση της πειρατείας που διατάρασε την απρόσκοπτη επισιτιστική βοήθεια στη Σομαλία (World Food Program-WFP)

26. Οι αποφάσεις του ΣΑ/ΟΗΕ αναφορικά με την αντιμετώπιση της πειρατείας, ευρίσκονται ανηρτημένες στο σύνδεσμο: <http://www.un.org/depts/los/piracy/piracy.htm> (πρόσβαση Μαρ 2018), ενώ πέραν του NATO και της ΕΕ, έχουν αναληφθεί οι ακόλουθες πρωτοβουλίες / δράσεις: African Union Mission for Somalia (AMISOM), Ιαν 2007, Contact Group on Piracy off the Coast of Somalia (CGPCS), Ιαν 2009, Combined Task Force 151 (CTF-151), US NAVCENT, Ιαν 2009, Shared Awareness & De-confliction (SHADE), από το 2008.

27. BMP for Protection against Somalia Based Piracy (MSC.1/Circ.1339) 4 Sep 2011

28. Allied Provider συμμετοχή Φ/Γ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ - Allied Protector συμμετοχή Φ/Γ NABAPINON)

29. Τερματισμός: Allied Provider Δεκ 2008, Allied Protector Αυγ 2009, Ocean Shield Δεκ 2016.

30. SNMG: Standing NATO Maritime Group (Μόνιμες Ναυτικές Δυνάμεις του NATO)

31. NATO Maritime Interdiction Operational Training Center (NMIOCT).

32. Στο πλαίσιο ΚΠΑΑ και κατόπιν αποφάσεων του ΣΑ/ΟΗΕ: UNSCR 1814, 1816, 1838,

καταστολή της πειρατείας στη Σομαλία, με διεύρυνση του πεδίου δράσης και στις ακτές το 2012, ενώ το Νοε 2016 επεκτάθηκε η εντολής της, μέχρι το τέλος 2018. Η “ΑΤΑΛΑΝΤΑ” συγκαταλέγεται στο πλαίσιο «συνεκτικής προσέγγισης» που έχει υιοθετήσει η ΕΕ για την περιοχή της Σομαλίας³³. Επιπλέον, για την πειρατεία στον Κόλπο της Γουινέας, το Μαρ 2014 η ΕΕ εξέδωσε κείμενο στρατηγικής (**EU Strategy on the Gulf of Guinea**)³⁴, και υιοθέτησε συναφές Σχέδιο Δράσης³⁵ (ΥΠΕΞ 2017).

Καταλυτικό ρόλο διαδραμάτισε η επιβίβαση στα πλοία **ένοπλων φρουρών**, VPD και PST³⁶. Ωστόσο, η χρήση PST έχει εγείρει νομικά ζητήματα (εφαρμοστέο δίκαιο, απόδοση ευθυνών ζημιών/απωλειών ζωής), καθότι δε συνιστούν κρατικά όργανα, η δράση τους δεν υλοποιείται εντός νομικού πλαισίου, δε διέπεται από Κανόνες Εμπλοκής, και δε δεσμεύεται από το Ανθρωπιστικό Δίκαιο (Σέρργης 2009).

Η **Ελλάδα** υποστηρίζει έμπρακτα το σύνολο των διεθνών δράσεων και πρωτοβουλιών καταπολέμησης της πειρατείας, και αποτελεί ιδρυτικό μέλος της **CGPCS**³⁷ (ΥΠΕΞ). Στο πλαίσιο του **NATO**, η Ελλάδα συμμετείχε στις επιχειρήσεις (Allied Provider, Allied Protector, Ocean Shield), ενώ από το Νοε 2016 μετέχει ενεργά στην “Operation Sea Guardian”, με την ανάληψη MSO Tasks, συναφών με την καταπολέμηση της πειρατείας στην Μεσόγειο³⁸.

Επισημαίνεται η συμβολή του **NMIOTC** (ΚΕΝΑΠ), στην οικοδόμηση δυνατοτήτων των κ-μ του DCoC, και της East African Standby Force (EASF) της African Union (AU). Πρόσφατα το Κέντρο έχει εστιάσει το ενδιαφέρον του και στις χώρες της Δ.Αφρικής, λόγω της εμφάνισης πειρατείας στον Κόλπο της Γουινέας³⁹. Η Ελλάδα, έχει εκμεταλλευτεί πλήρως τη δυνατότητα αξιοποίησης του ΚΕΝΑΠ⁴⁰, στο πλαίσιο υλοποίησης των Προγραμμάτων Στρατιωτικής Συνεργασίας (ΠΣΣ) ΓΕΕΘΑ και των δράσεων που προκύπτουν μέσω των Κύκλων Συνομιλιών (ΚΣ) του GEN⁴¹.

Στο πλαίσιο της **ΕΕ**, η Ελλάδα συμμετέχει στην επιχείρηση

1846 / 2008.

33. Comprehensive Approach: Συνδυάζει πολιτικές, διπλωματικές, νομικές, στρατιωτικές δράσεις και συγκαταλέγονται EUCAP Somalia (EU CAPacity building) και η EUTM Somalia (EU Training Mission).

34. Κατόπιν πρότασης της Ελλάδας (Δεκ 2013) και υιοθέτησης αποφάσεων του ΣΑ/ΟΗΕ UNSCR για την πειρατεία /ένοπλη ληστεία στον Κόλπο της Γουινέας Κατόπιν

35. EU Gulf of Guinea Action Plan, Mar 2015

36. Vessel Protection Detachments (VPD) και Private Security Teams (PST)

37. Συμμετείχε στην 1η συνεδρίαση της Ομάδας (Νέα Υόρκη, 14 Ιαν 2009), και άσκησε την Προεδρία το 1ο εξάμηνο του 2010, εισπράττοντας ιδιαίτερα ευμενή σχόλια μετά την ολοκλήρωση της θητείας

38. Σημειώνεται δε ότι, τον Απρ 2017 η χώρα μας ανέλαβε την Τακτική Διοίκηση της δράσης «Focus Operations» της OSG, διαθέτοντας μια φρεγάτα ως πλατφόρμα διοίκησης.

39. Από το 2012, 337 εκπαιδευόμενοι από 27 χώρες (DCOC, EASF) σε θέματα MSO και MIO.

40. Παρότι τελεί υπό καθεστώς NATO Education & Training Facility (NETF) και εντάσσεται στο Στρατηγείο Allied Command Transformation (ACT) του NATO, η Ελλάδα επιτρέπεται ως έθνος πλαίσιο (Framework Nation), να παρέχει υπηρεσίες για εκπαίδευση εταίρων - φίλων κρατών.

41. Μέχρι σήμερα το ΚΕΝΑΠ έχει να επιδείξει ένα αριθμό 7000 εκπαιδευομένων, από περισσότερες από 200 ναυτικές μονάδες, ενώ 77 χώρες έχουν αξιοποιήσει εκπαιδευτικά προϊόντα του ΚΕΝΑΠ.

ATALANTA⁴², περιστασιακά με ναυτικές μονάδες και αδιάκοπα με Αξιωματικούς του ΠΝ ως επιτελείς στο Επιχ. Στρατηγείο (ΟΗQ Northwood, Λονδίνο). Επιπλέον, το ΠΝ από το 2003 αποτελεί ιδρυτικό μέλος στην Πρωτοβουλία **ADRION** (Adriatic Ionian Initiative)⁴³, διατηρεί διμερή συμφωνία Θαλάσσιας Ασφάλειας με το Ιταλικό Ναυτικό από το 2012⁴⁴, ενώ ταυτόχρονα προωθείται η σύναψη αντίστοιχων συμφωνιών και με τα ναυτικά της Αιγύπτου και του Ισραήλ, για την αντιμετώπιση συναφών προκλήσεων και απειλών στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.

Συμπεράσματα

Σε αναζήτηση των γενεσιουργών αιτιών που ευνόησαν την επανεμφάνιση της πειρατείας, συνάγεται ότι αυτά προκύπτουν από μια σύνθεση της γεωγραφίας, των συνθηκών διεξαγωγής της διεθνούς ναυσιπλοΐας, και της ύπαρξης «αποτυχημένων κρατών». Ήτοι, η αυξημένη κινητικότητα της διεθνούς ναυσιπλοΐας μέσω στενών γεωγραφικών περασμάτων, σε συνδυασμό με την εγγύτητα σε «αποτυχημένα κράτη» που αδυνατούν να επιβάλλουν την έννομη τάξη, δημιουργούν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για εκδήλωση πειρατείας.

Η ανάλυση της γεωοικονομικής διάστασης κατέδειξε ότι υφίσταται συρρίκνωση του συνολικού άμεσου κόστους της πειρατείας, από 7 δις USD το 2010 σε 1,7 δις USD το 2016. Εντούτοις, η εν λόγω διαπίστωση εκτιμάται ως πλασματική και διατηρούνται επιφυλάξεις ως προς την αξιοπιστία της, καθότι δεν λαμβάνει υπόψη το έμμεσο κόστος, η εκτίμηση του οποίου παραμένει αδύνατη, καθότι παραπέμπει σε δευτερογενείς επιπτώσεις στη γεωοικονομία των κρατών, η υποτίμηση των οποίων ενέχει κίνδυνο κλονισμού των περιφερειακών οικονομιών.

Αποτιμάται θετικά το γεγονός ότι το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει «οικουμενική δικαιοδοσία» ως προς την καταστολή της πειρατείας. Ωστόσο, η έλλειψη πολιτικής βούλησης ορισμένων κρατών, θέτει σε αμφιβολία τη φιλοδοξία ανάδυσης μιας διεθνούς έννομης τάξης, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται το αίσθημα της ατιμωρησίας, και εγείρονται ερωτηματικά ως προς την επάρκεια και αποτελεσματικότητα του νομικού πλαισίου που άπτεται της σύλληψης/ποινικής δίωξης των πειρατών.

Τα σύγχρονα θεσμικά κείμενα του NATO και της ΕΕ, καταδεικνύουν την ισχυρή βούληση των 2 οργανισμών για την προαγωγή της Θαλάσσιας Ασφάλειας σε παγκόσμιο επίπεδο. Ως ευκρινώς αποτυπώνεται στις AMS και EUMSS, η ελευθερία της ναυσιπλοΐας συγκαταλέγεται στα ζωτικά τους συμφέροντα, ενώ το πεδίο αντιμετώπισης της πειρατείας, προσφέρει μια χρήσιμη πλατφόρμα για την ανάπτυξη περιφερειακών συνεργασιών/δεσμών και την ενίσχυση της παρουσίας της Συμμαχίας και της Ένωσης σε παγκόσμιο επίπεδο.

Διαπιστώνεται ότι, οι πρωτοβουλίες «οικοδόμησης δυνατοτήτων» τα

42. 1ος Τακτικός Διοικητής των ναυτικών δυνάμεων της επιχείρησης (Δεκ 2008 - Απρ 2009) υπήρξε Έλληνας Αξιωματικός του ΠΝ, που επέβαινε στη Φ/Γ ΨΑΡΑ (πλοίο Διοίκησης της επιχείρησης).

43. Συμμετοχή: Ελλάδα, Ιταλία, Αλβανία, Κροατία, Μαυροβούνιο, Σλοβενία.

44. Technical Arrangement: "Cooperation in the Field of Maritime Security", Oct 2012

τελευταία έτη ολοένα και κερδίζουν έδαφος, ανακτώντας υψηλή προτεραιότητα στην ατζέντα του NATO και της ΕΕ, ως εναλλακτική λύση στις συμβατικές επιχειρήσεις θαλάσσιας ασφάλειας, το οποίο συνάδει απόλυτα με τη διαπίστωση ότι βασική γενεσιουργό αιτία αποτελεί η αδυναμία των «αποτυχημένων κρατών» για επιβολή της έννομης τάξης (Till 2016, Karska 2009).

Το ευρύ φάσμα των σύγχρονων προκλήσεων/απειλών στο θαλάσσιο περιβάλλον, έχει ως αποτέλεσμα την επιφόρτιση των Ναυτικών με έργα που εκφεύγουν της αποστολής τους, ενώ καλούνται να ανταπεξέλθουν τόσο σε έργα αστυνόμευσης⁴⁵, όσο και σε συμβατικές μορφές πολέμου που σχετίζονται με την προάσπιση της εθνικής άμυνας/κυριαρχίας⁴⁶. Συναφώς, προκύπτουν ερωτηματικά ως προς τη σκοπιμότητα χρησιμοποίησης των Ναυτικών σε έργα «χαμηλού επιπέδου», βάσει της θεώρησης κόστους-οφέλους (Till 2009).

Η έμπρακτη υποστήριξη της Ελλάδας στις διεθνείς πρωτοβουλίες / δράσεις καταπολέμησης της πειρατείας εκτιμάται ως σκόπιμη και επωφελής, καθότι συνάδει με την προώθηση των εθνικών συμφερόντων. Ειδικότερα, η συμμετοχή σε επιχειρήσεις, η ανάληψη ενεργού ρόλου στην οικοδόμηση δυνατοτήτων χωρών της περιοχής ΜΕΝΑ⁴⁷, με πρωταγωνιστή το ΚΕΝΑΠ, και η ανάληψη πρωτοβουλιών / σύναψη συμφωνιών, που προάγουν τη θαλάσσια ασφάλεια με όχημα τα ΠΣΣ και ΚΣ ΓΕΕΘΑ και ΓΕ, συνιστούν το ορισμό της «Ναυτικής Διπλωματίας» (Karska 2011).

Προτάσεις

Αναθεώρηση της πολιτικής πλοιοκτητριών εταιρειών όσον αφορά στην καταβολή λύτρων και στην απροθυμία καταγγελίας πράξεων πειρατείας⁴⁸.

Ενίσχυση πολιτικής βούλησης για άσκηση «οικουμενικής δικαιοδοσίας» και άρση της πρακτικής απροθυμίας οδήγησης των πειρατών ενώπιον της δικαιοσύνης, με παράλληλη προσαρμογή του νομικού πλαισίου που αφορά στη σύλληψη/ποινική δίωξη των πειρατών.

Αξιοποίηση οικονομικής ανάλυσης «Αλυσίδα αξίας πειρατείας», ώστε να ελεγχθεί η σκοπιμότητα αναθεώρησης της ακολουθούμενης πολιτικής⁴⁹ και να καταστεί εφικτή η ταυτοποίησή χρηματοδοτών των πειρατών, μέσω ανάδειξης και εποπτείας της «ροής του χρήματος».

Επικέντρωση διεθνούς κοινότητας στην άρση της βασικής γενεσιουργού αιτίας της πειρατείας⁵⁰, ήτοι στην ανάληψη μέτρων «οικοδόμησης δυνατοτήτων» των «αποτυχημένων κρατών», με σκοπό την αποκατάσταση του κράτους δικαίου.

Εκμετάλλευση πρωτοβουλίας PESCO, για υιοθέτηση συνεκτικής προσέγγισης και προαγωγή ολοκληρωμένου πακέτου επιχειρήσεων CSDP, το

45. Πειρατεία, παράτυπη μετανάστευση, λαθρεμπόριο κ.α.

46. Έναντι των επιβουλών αντίπαλων κρατικών οντοτήτων.

47. Middle East North Africa (MENA Region).

48. π.χ Αποσύνδεση αυτόματης αύξησης ασφαλίσεων, αποφυγή καθυστερήσεων των πλοίων λόγω διεξαγωγής ερευνών από αρμόδιες Αρχές.

49. Καταβολή λύτρων, υψηλά ασφάλιστρα, αναδρομολόγηση πλοίων, πρόσληψη PST.

50. Παραδοχή: γεωγραφία & συνθήκες διεξαγωγής διεθ. ναυσιπλοΐας θα παραμείνουν αμετάβλητα.

οποίο εξυπηρετεί την εφαρμογή του EUMSS Action Plan και κατ' επέκταση την υλοποίηση της EUMSS, συμβάλλοντας στην καταπολέμηση της πειρατείας.

Αξιοποίηση νέας επιχείρησης θαλάσσιας ασφάλειας του NATO «Operation Sea Guardian», σε συνδυασμό με την ανάληψη των έργων (MSO Tasks) «Uphold Freedom of Navigation» και «MIO», ως μοναδική ευκαιρία καταπολέμησης της πειρατείας και προαγωγής της θαλάσσιας ασφάλειας.

Υλοποίηση συνεργασίας NATO-ΕΕ βάσει αποφάσεων Συνόδου Κορυφής Βαρσοβίας⁵¹, και αποφυγή ενεργοποίησης διευθετήσεων Berlin Plus⁵², ως πάγια ημέτερη επιδίωξη, καθότι συντελούν στον τεχνητό αποκλεισμό της Κύπρου από τη συνεργασία NATO-ΕΕ, συνήθως κατά απαίτηση της Τουρκίας.

Εξέταση/διευκρίνιση νομικού/κανονιστικού πλαισίου λειτουργίας/δράσης ένοπλων φρουρών ασφαλείας (PST) επί εμπορικών πλοίων, ώστε να διέπεται από Κανόνες Εμπλοκής και να δεσμεύεται από το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο.

Δομημένη διαδικασία μετεξέλιξης/προσαρμογής Ναυτικών στο σύγχρονο θαλάσσιο περιβάλλον, ώστε να ισορροπήσουν στρατηγική, δυνατότητες και διατιθέμενα μέσα, μεταξύ έργων αστυνόμευσης/ασφάλειας και συμβατικών μορφών πολέμου που σχετίζονται με την εθνική άμυνα, το οποίο θα τους επιτρέψει να ανταποκριθούν επιτυχώς στο νέο σύνθετο ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν, και να παραμείνουν ικανά, αποτελεσματικά και επίκαιρα.

Έμπρακτη υποστήριξη/συμμετοχή της Ελλάδας στις διεθνείς δράσεις/πρωτοβουλίες καταπολέμησης της πειρατείας, με εστίαση στην «οικοδόμηση δυνατοτήτων» «αποτυχημένων κρατών»⁵³, και πλήρη σύνταξη με την προαγωγή της θαλάσσιας ασφάλειας. Ειδικότερα:

Αδιάκοπη συμμετοχή στις επιχειρήσεις θαλάσσιας ασφάλειας NATO και ΕΕ, με ταυτόχρονη συνεισφορά στη φιλόδοξη πρωτοβουλία PESCO.

Ανάληψη ενεργού ρόλου ΕΔ, με όχημα τα ΠΣΣ-ΚΣ, στην οικοδόμηση δυνατοτήτων χωρών της περιοχής MENA, του DCoC και της EASF, μέσω της αξιοποίησης παρεχόμενων υπηρεσιών και εκπαιδευτικών προϊόντων KENAP (NMIOTC) και ΠΚΕΕΥΕ (MPSOTC).

51. Υπό το πρίσμα συμπληρωματικότητας (complementarity), αποφυγής επικάλυψης προσπάθειας (avoid duplication of effort), σεβασμού λειτουργικής ακεραιότητας οργανισμών (functional integrity).

52. Συνεκτικό σύνολο διευθετήσεων μεταξύ NATO-ΕΕ (Mar 03), που επιτρέπει στην ΕΕ να αποκτά πρόσβαση σε μέσα και δυνατότητες που διαθέτει το NATO για επιχειρήσεις διαχείρισης κρίσεων, όταν το NATO δεν εμπλέκεται στρατιωτικά. [Petersberg Tasks EU, Bonn 1992].

53. Εφόσον η Ελληνική προσέγγιση εστιαστεί στην «οικοδόμηση δυνατοτήτων» των «αποτυχημένων κρατών», ικανοποιούνται ταυτόχρονα πολλαπλές εθνικές επιδιώξεις: Πρώτον, επικεντρώνεται στην άρση ενός βασικού γενεσιουργού αίτιου της πειρατείας. Δεύτερον, δεν αναδεικνύεται η σε ενεστώτα χρόνο μειωμένη συμμετοχή της χώρας με ναυτικές μονάδες στις επιχειρήσεις Θαλάσσιας Ασφάλειας του NATO και της ΕΕ, ως απόρροια της παρούσης δημοσιονομικής κατάστασης. Τρίτον, αναδεικνύεται ο ρόλος της χώρας στο NATO και στην ΕΕ, και τέταρτον συνδράμει αποφασιστικά στην ενίσχυση του «αποτυπώματος» (footprint) και της «ορατότητας» (visibility) της Ελλάδος στην περιοχή της Ανατ. Μεσογείου, εδραιώνοντας τη χώρα ως πάροχο και όχι «καταναλωτή ασφαλείας» στην εν λόγω ευαίσθητη από πλευράς γεωπολιτικής περιοχή.

Ενίσχυση διμερών σχέσεων με Αίγυπτο και Ισραήλ, και μεθοδευμένη εκμετάλλευση της προοπτικής επέκτασης της τριμερούς Συνεργασίας Ελλάδος, Αιγύπτου, Κύπρου σε τετραμερή, ώστε να περιλάβει και το Ισραήλ⁵⁴.

Βιβλιογραφία

Βιβλία

Τσάλτας Γρηγόρης, Πλατιάς Χαράλαμπος, Περράκης Στέλιος. *Ασφάλεια και Πειρατεία στην Ανοιχτή Θάλασσα*. Αθήνα: Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, 2006.

Σιούσουρας Πέτρος, Δαλακλής Δημήτριος. *Σύγχρονες Θαλάσσιες Μεταφορές και το Φαινόμενο της Πειρατείας*. Αθήνα: Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, 2011.

Kraska, James. *Contemporary Maritime Piracy*. Santa Barbara, CA: Praeger, 2011.

Till, Geoffrey. *Seapower. A Guide for the 21st Century*. New York: Routledge, 2009.

Jo Inge Bekkevold, Geoffrey Till. *International Order at Sea*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

Friedman, Thomas L. *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005.

Άρθρα - Δημοσιεύσεις

Κοντούλης, Ιωάννης. "Η Πειρατεία κατά το Διεθνές Δίκαιο: Σύγχρονες εξελίξεις." *ΣΕΘΑ, ΑΘΗΝΑ*, Αύγουστος 2010.

Πολλάτος, Σ. "Η Αντιμετώπιση του Φαινομένου της Πειρατείας στο Κέρασ της Αφρικής υπό το Πρίσμα του Διεθνούς Δικαίου." *Διακλαδική Επιθεώρηση ΑΔΙΣΠΟ*, Ιουλ - Οκτ 2012.

ΠΝ, ΠΧΗΣ Δαλακλής Δ. "Θαλάσσιες Μεταφορές και Πειρατεία: η Γεωπολιτική Διάσταση." *Διακλαδική Επιθεώρηση ΑΔΙΣΠΟ*, Τεύχος 17. Θεσσαλονίκη, Νοε 2009 - Φεβ 2010.

Σέρρης, Παναγιώτης, "Νομική και Επιχειρησιακή Διάσταση Επιχείρησης ΑΤΑΛΑΝΤΑ - Ελληνική Συμμετοχή", *Διακλαδική Επιθεώρηση ΑΔΙΣΠΟ*, Τεύχος 17. Θεσσαλονίκη, Νοε 2009 - Φεβ 2010.

ICC - International Maritime Bureau. "Piracy and Armed Robbery Against Ships". London: ICC-IMB, 2017.

OBP - Oceans Beyond Piracy. "The State of Maritime Piracy. Assessing the Economic and Human Cost". *OBP Working Paper*. May 2017.

Geopolicity Inc. "The Economics of Piracy. Pirate Ransoms and Livelihoods off the Coast of Somalia". *Geopolicity Working Paper*. May 2011.

Bueger, Christian. "Learning from Piracy: Future Challenges of Maritime Security Governance." *Global Affairs, Vol. 1, No. 1*, 2015: 33-42, 28 Jan 2015.

Cdr James Kraska, JAGC, USN. "Fresh Thinking for an Old Problem". *Report of the Naval War College Workshop on Countering Maritime Piracy*, Naval War College Review, Vol. 62, No. 4, 2009.

Bowden, Anna. "The Economic Cost of Maritime Piracy". *One Earth Future Working Paper. Oceans Beyond Piracy*, 2010.

Bellish, Jonathan. "The Economic Cost of Somali Piracy". *One Earth Future Working Paper. Oceans Beyond Piracy*, 2012.

Barrios, Cristina. "Fighting piracy in the Gulf of Guinea." *EU Institute for Security Studies*, May 2013.

Chalk, Peter "Maritime Piracy: Reasons, Dangers and Solutions",

54. Πέραν της προαγωγής θαλάσσιας/ενεργειακής ασφάλειας, συντελεί ταυτόχρονα και στη μετάδοση ενός σαφούς στρατηγικού μηνύματος με πολλαπλούς αποδέκτες.

Testimony, Transportation & Infrastructure Committee, on Coast Guard and Maritime Transportation, Feb 4, 2009, Part of the RAND Corporation testimony series.

Riggs, Stephen L. "Piracy in the Horn of Africa: A Comparative Study with South East Asia", *Naval Post-Graduate School, Monterey CA, 2009.*

Θεσμικά Κείμενα Οργανισμών

UN. "UN Convention on the Law of the Sea. " Montego Bay, Dec 10, 1982.

NATO. "NATO Alliance Maritime Strategy (AMS)." Bruxelles, 2011.

NATO. "MC Concept for NATO Maritime Security Operations (MC 0588)." Bruxelles, April 2011.

EU. "European Union Global Strategy (EUGS)." Bruxelles, June 2016.

EU. "European Union Maritime Security Strategy (EUMSS)." Bruxelles, June 2014.

EU, Council of the. "EUMSS Action Plan." Bruxelles, December 2014.

EEAS. "EU Maritime Security Operations (MSO) Concept." Bruxelles, 2017.

EU, Council of the. "Strategy on the Gulf of Guinea." Foreign Affairs Council meeting, Brussels, 17 March 2014.

EU, Council of the. "EU Council conclusions on the Gulf of Guinea Action Plan 2015-2020." 7168/15, Brussels, 16 March 2015.

Ιστοσελίδες

ΥΠΕΞ. Καταπολέμηση Πειρατείας. 2017. <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/pagkosmia-zitimata/katapolemisi-peirateias.html>

UN. UN Oceans and Law of the Sea. 2017. http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/convention_overview_convention.htm.

NATO. NATO Library - Maritime Security. 2017. <http://www.natolibguides.info/maritimesecurity>.

EU. EU Global Strategy. 2017. <http://europa.eu/globalstrategy>.

EU. EUNAVFOR SOMALIA Official Website. 2017. <http://eunavfor.eu/mission>.

(IMB), International Chamber Of Commerce (ICC) - International Maritime Bureau. ICC - IMB. 2017. <https://www.icc-ccs.org/icc/imb>.

Contact Group on Piracy off the Coast of Somalia (CGPCS) <http://www.lessonsfrompiracy.net/>

Oceans Beyond Piracy (OBP) <http://oceansbeyondpiracy.org/matrix/shared-awareness-and-deconfliction-shade>.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Αντχος Π. Κατωπόδης ΠΝ αποφοίτησε από τη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων το 1997, ως Αρχηγός Τάξεως. Έκτοτε, έχει υπηρετήσει σε Φρεγάτες τύπου ΜΕΚΟ και σε Ταχέα Περιπολικά Κατευθυνόμενων Βλημάτων (ΤΠΚ) τύπου Super Vita & Combattante-III, ως Διευθυντής Επιχειρήσεων και Διευθυντής Οπλικών και Η/Ν Συστημάτων, ενώ από το 2013 έως το 2015 διέτελλε Κυβερνήτης του ΤΠΚ ΡΟΥΣΣΕΝ. Εν συνεχεία από το 2015 έως το 2017 υπηρέτησε στη Διεύθυνση Α1 (Πολιτική & Σχεδίαση) του ΓΕΝ, ενώ επί του παρόντος υπηρετεί στο Επιτελικό Γραφείο Αρχηγού ΓΕΕΘΑ. Έχει αποφοιτήσει από το σύνολο των προβλεπόμενων για το βαθμό του σταδιοδρομικών σχολείων του ΠΝ, και είναι απόφοιτος της 15ης Εκπαιδευτικής Σειράς της ΑΔΙΣΠΟ. Είναι κάτοχος δύο Μεταπτυχιακών Τίτλων σπουδών από το Naval Postgraduate School (NPS) του Monterey, CA των ΗΠΑ: "M.Sc. Electrical & Computer Engineering" και "M.Sc. Weapon Systems Engineering". Είναι παντρεμένος με την Ελένη Γραμμένη, και έχει δύο παιδιά, το Θωμά και την Όλγα.

"Ανάλυση της στρατηγικής των Ιταλών στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο (1940-41) βάσει των στρατηγικών αναλυτών Σουβ Τσου, Κλαούζεβιτς, Ζομινί και Φούλερ"

Του Αντχου Θεόφιλου Νικολαΐδη ΠΝ, Εκπαιδευτή της ΑΔΙΣΠΟ

Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος εντάσσεται στα πλαίσια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και του ευρύτερου στρατηγικού σχεδιασμού της πολιτικής του Μουσολίνι, στο χώρο της Μεσογείου. Ο Μουσολίνι στα μέσα του 1940 έχοντας ως πρότυπο τις κατακτήσεις του Αδόλφου Χίτλερ, θέλησε να αποδείξει στους συμμάχους του ότι μπορεί και ο ίδιος να οδηγήσει την Ιταλία σε ανάλογες στρατιωτικές επιτυχίες και να αναδειχθεί σε ρυθμιστική δύναμη της Νότιας Βαλκανικής. Αποτελεί δε, προϊόν της επεκτατικής πολιτικής του φασιστικού καθεστώτος, η οποία διαφάνηκε με την κατάληψη της Αλβανίας (Ανοιξη 1939), διαταράσσοντας την έως τότε πολιτική και στρατιωτική ισορροπία στα Βαλκάνια¹ ενώ την ίδια χρονική περίοδο Αγγλία και Γαλλία εγγυούνταν την ανεξαρτησία της Ελλάδας, σχηματοποιώντας έμμεσα τις συμμαχίες που διαμορφώνονταν στην περιοχή.

Ο σκοπός του άρθρου είναι να αναλήσει τη στρατηγική των Ιταλών στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο, υπό το πρίσμα των βασικών εννοιών που αναπτύχθηκαν από τους κορυφαίους διανοητές και στρατηγικούς αναλυτές, με σκοπό την εξαγωγή χρήσιμων και επωφελών συμπερασμάτων για την άσκηση της σύγχρονης στρατηγικής σκέψης και της επιχειρησιακής τέχνης.

Διεθνές Περιβάλλον

Ο Χίτλερ με προσωπικές του ενέργειες, για τις οποίες δεν είχε ενημερώσει το σύμμαχό του, Μουσολίνι:

- Εξασφάλισε συμμαχία με Ουγγαρία, Ρουμανία και Βουλγαρία, (Μάιος-Ιούλιος 1939).
- Επιτέθηκε στην Πολωνία, (1 Σεπτέμβριο 1939).
- Κατέλαβε τις πετρελαιοπηγές της Ρουμανίας, (12 Οκτώβριο 1940).

Οι ανωτέρω επεκτατικές ενέργειες, εξόργισαν το Μουσολίνι και έδρασαν καταλυτικά στην απόφασή του για επίθεση στην Ελλάδα², με σκοπό την απόκτηση ηγεμονικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια. Αντίθετα η Μ. Βρετανία και η Γαλλία, παρέμεναν επίσημα θεατές εν ονόματι της φιλειρηνικότητας³.

1. Για το «Βαλκανικό Σύμφωνο Φιλίας» μεταξύ των χωρών τις περιοχής, βλ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, «Το Βαλκανικό Σύμφωνο Φιλίας», http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/1923_1940/foreign_policy/institutions/07.html, (έγινε πρόσβαση 16 Δεκ 17).

2. Είναι χαρακτηριστική η φράση που είπε ο Μουσολίνι για τον Χίτλερ, «...Θα μάθει από τις εφημερίδες ότι κατέλαβε την Ελλάδα», βλ. Ι.Ε. Γκίκας, *Ο Μουσολίνι και η Ελλάδα*, (Αθήνα:Εστία,1982), σελ. 110.

3. Για την πολιτικοστρατιωτική κατάσταση της Ευρώπης κατά την 28η Οκτώβριου 1940, βλ. ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941. Η Ιταλική Εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 17 Νοεμβρίου 1940)*, ανάτυπο (Αθήνα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1986 [1960]), σ. 1-2.

Πολιτικός Αντικειμενικός Σκοπός (ΑΝΣΚ) Ιταλών

Ο πολιτικός ΑΝΣΚ που είχε τεθεί, ήταν η κατάληψη της Ελλάδας, όπως προκύπτει κι από το τελεσίγραφο της 28ης Οκτωβρίου. Για την επίτευξή του, χρησιμοποιήθηκε αρχικά διπλωματία εξαναγκασμού, με μεθοδευμένη κλιμάκωση των προκλητικών ενεργειών με **απειλή χρήσης βίας (πειθαναγκασμός)** και στη συνέχεια, από 28 Οκτωβρίου 1940, με την ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων, επιδιώκοντας αποφασιστικό αποτέλεσμα με τη **χρήση βίας**.

Αίτια Πολέμου

Τα αίτια του πολέμου προσδιορίζονται σε 3 επίπεδα⁴ και αποτελούν απόρροια τόσο των προσωπικών επιδιώξεων του δικτάτορα, (**ατομικό επίπεδο**) όσο και των **κρατικών δομών** αλλά και του **διεθνούς συστήματος**, όπως αυτά αναλύονται παρακάτω:

Συστημικό Επίπεδο: Επιδίωξη ηγεμονικής κυριαρχίας της Ιταλίας στην περιοχή των Βαλκανίων, υπό την πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού. Ο δικτάτορας αντιλαμβανόμενος την **ανισοκατανομή ισχύος** που θα δημιουργούνταν στην περιοχή ενδιαφέροντός του, με την πρόσκτηση των πετρελαιοπηγών της Ρουμανίας από τη Γερμανία, αναλαμβάνει επιθετικές επιχειρήσεις για να αποκτήσει μερίδιο στη διακυβέρνηση του διεθνούς συστήματος.

Κρατικό επίπεδο: Η καλλιέργεια στο εσωτερικό της χώρας και στη συνείδηση του ιταλικού λαού, μέσω προπαγανδιστικών ενεργειών, του κινήτρου προσφυγής στον πόλεμο, με την αναβίωση του αισθήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Ατομικό επίπεδο: Βιολογικά ορμέμφυτα του Μουσολίνι. Η ιδιοσυγκρασία⁵ και η αλαζονεία του δικτάτορα για εξομοίωση στα μάτια του ιταλικού λαού με τον Χίτλερ καθώς και οι οραματισμοί του για αναβίωση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, επέδρασαν καταλυτικά στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας και στην κήρυξη του πολέμου στην Ελλάδα⁶. Επιπλέον δε, επιζητούσε και τη στρατιωτική δόξα, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Τσιάνο, «το ασύλληπτο όνειρο της ζωής του, η δόξα επί του πεδίου της μάχης»⁷.

Υψηλή Στρατηγική Ιταλών

Σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής, ο Μουσολίνι αν και αρχικά επιδίωξε την κατάκτηση της Ελλάδας άνευ κόστους ή με το ελάχιστο δυνατό κόστος, (προσέγγιση θεωρίας Σουν Τσου)⁸ μετέβαλε στην πορεία την πολιτική του και

4. Για τη θεωρητική ανάλυση των αιτιών του πολέμου, βλ. Κωνσταντίνος Σολκίδης, «Ο ρόλος του Πολέμου στην Ιστορία των Διεθνών Σχέσεων», Στρατιωτική Επιθεώρηση, Τεύχος 3 (Μαΐ - Ιουν 2011), (Αθήνα: ΓΕΣ, 2011), σ. 28-31.

5. Για τη μελέτη της προσωπικότητας του Μουσολίνι, βλ. Γκίκας, *Ο Μουσολίνι και η Ελλάδα*, σ. 97-106.

6. Για την εξέταση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν τις πρώτες ώρες της επίθεσης, βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, 1940: *Οι τελευταίες μέρες του Οκτωβρίου*, (Αθήνα: Πατάκι, 2016).

7. Πρβλ. Γκίκας, *Ο Μουσολίνι και η Ελλάδα*, σ. 100,101.

8. Σχετικά με την ανωτέρω προσέγγιση ένα απόφθεγμα του Σουν Τσου είναι ότι: «Ο στρα-

εφάρμοσε την «**άμεση προσέγγιση**»⁹, (θεωρία Κλαούζεβιτς) με χρήση όλων των διατιθέμενων μέσων στρατιωτικά - διπλωματικά - ψυχολογικά, τόσο στο φυσικό όσο και στο ηθικό πεδίο¹⁰, ειδικότερα:

Στρατιωτικά: Πριν την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων εκτελέστηκαν επιχειρήσεις προπαγάνδας και προκλητικές - επιθετικές ενέργειες με αποκορύφωμα τη βύθιση του καταδρομικού «Ελλη»¹¹. Σκοπός, των ανωτέρω ενεργειών ήταν αφενός η ψυχολογική πίεση της ελληνικής πλευράς, για μείωση της θέλησης των ελλήνων για πόλεμο και αφετέρου η ενδυνάμωση του ηθικού του ιταλικού λαού, μεθόδευση όμως που δεν επέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, στο ηθικό των ελλήνων¹². Επιπλέον, ο Μουσολίνι, υπό τον φόβο της απώλειας ισχύος στην περιοχή των Βαλκανίων, μετά την προσάρτηση της Ρουμανίας από τον Χίτλερ, αποφάσισε εσπευσμένα και παρά τις αρχικές αντιρρήσεις των επιτελών του, την επίθεση εναντίον της Ελλάδας¹³, για την οποία είχε εκδώσει και σχετικές κατευθύνσεις¹⁴.

Διπλωματικά: Η επίδοση τελεσιγράφου, με το οποίο ζητείτο να επιτραπεί η ελεύθερη διέλευση των ιταλικών στρατευμάτων, τα οποία θα κατελάμβαναν απροσδιόριστα «στρατηγικά σημεία» εντός της ελληνικής επικράτειας.

Ψυχολογικά Μέσα: Πριν την έναρξη αλλά και κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων η ιταλική ηγεσία, προσπάθησε να δημιουργήσει στον ιταλικό λαό το κίνητρο προσφυγής στον πόλεμο αλλά και να επηρεάσει το ηθικό τους κατασκευάζοντας ψευδείς ειδήσεις και καλλιεργώντας την εντύπωση περί ενός εύκολου αγώνα, όπως π.χ. ότι η επιτυχία της επιχειρήσεως θα ήταν κεραυνοβόλα και απολύτως σύμφωνη με τα σχέδια. Ταυτόχρονα, επεδίωκαν την καταρράκωση του ηθικού της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας και των Ελλήνων. Έτσι πραγματοποιήθηκαν παρελάσεις και προεόρτιοι εορτασμοί για τη νίκη, (που τελικά δεν ήρθε), με κύριο σύνθημα ότι ο εχθρός, που βρισκόταν σε δεινή θέση, θα ηττηθεί. Γενικότερα, το φρόνημα των Ιταλών στρατιωτών υπερτονιζόταν δυσανάλογα σε σχέση με τις πραγματικές διαθέσεις τους και τη νομιμοφροσύνη τους απέναντι στο φασιστικό καθεστώς¹⁵.

τηγικός θρίαμβος είναι να υποτάσσεις τον εχθρό χωρίς μάχη», βλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 90.

9. Για την κατανόηση των εννοιών, βλ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη, από την Αρχαιότητα έως Σήμερα* (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), σ. 19, 51-52, 155.

10. Για την κατανόηση των εννοιών, βλ. ΓΕΕΘΑ, *Διακλαδικός Κανονισμός Επιχειρησιακής Σχεδίασης Ενόπλων Δυνάμεων (ΔΚ 2-1/2012/ΓΕΕΘΑ)* (Αθήνα: ΓΕΣ, 2012), σ. 13.

11. Για την Ιταλική προκλητικότητα, βλ. «Ελληνοϊταλικός Πόλεμος: Η Έναρξη του Β'.Π.Π. Οι Ιταλικές Προκλήσεις και ο Τορπιλισμός του εύδρομου Καταδρομικού "ΕΛΛΗ"», <http://greek-worldhistory.blogspot.gr/2014/10/blog-post.html>, 6 Οκτωβρίου 2014, (έγινε πρόσβαση στις 16 Δεκ 17).

12. Η επιλογή του τόπου (ιερό νησί της Τήνου) και του χρόνου (εορτασμός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου) ήταν εξαιρετικά ατυχείς, προκάλεσε αίσθημα εκδίκησης και απονομής δικαιοσύνης.

13. Σχετικά με τις πολιτικές και στρατιωτικές κατευθύνσεις του Μουσολίνι καθώς και την απόφαση επίθεσης που ελήφθη στη σύσκεψη της 15ης Οκτωβρίου 1940, βλ. Γκίκας, *Ο Μουσολίνι και η Ελλάδα*, σ. 109-110.

14. Για τη μελέτη των Κατευθύνσεων της Επιχειρήσεως, σύμφωνα με το Απόρρητο σχέδιο των Ιταλών, «Κατευθύνσεις δια την Επιχείρησιν (EMMERGENZZA G)», από 16 Σεπ 1940 βλ. ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941, Η Ιταλική Εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 17 Νοεμβρίου 1940)*, σ. 278-280.

15. Ενδεικτική είναι η φράση του Πράσκα «Εμείς πολεμούσαμε ωθούμενη από το αίσθημα

Στρατιωτική Στρατηγική Ιταλών

Η Ιταλία σε επίπεδο στρατιωτικής στρατηγικής εφάρμοσε τη «Στρατηγική Εκμηδένισης», εστιάζοντας στην εξουδετέρωση των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΔ) μέσω μάχης, σύμφωνα με αυτά που πρεσβεύει ο Ντέλμπρυκ¹⁶.

Επιχειρησιακή Τέχνη (Operational Art)

Για την επίτευξη του τεθέντος πολιτικού ΑΝΣΚ, σχεδιάστηκε σε στρατιωτικό στρατηγικό επίπεδο επιθετική ενέργεια στον τομέα Ηπείρου με εισβολή ταχυκίνητων μέσων, υποστηριζόμενες από πυροβολικό, μηχανικό και αεροπορία καθώς και προκαταρκτική ή συγχρόνως κατάληψη των νήσων Κέρκυρας, Κεφαλονιάς και Ζακύνθου με αμυντική στάση στον τομέα της Μακεδονίας, υπό την προϋπόθεση της ουδετερότητας της Γιουγκοσλαβίας¹⁷. Το γενικό σχέδιο των Ιταλών ήταν καλό ως προς τη σύλληψή του, αλλά όμως πολύ αισιόδοξο, ως προς τη δυνατότητα επιτυχίας του.

Ο Μουσολίνι επηρεασμένος από το μεγαλοϊδεατισμό που τον κατείχε αλλά και από τις εισηγήσεις των επιτελών του, είχε την αίσθηση ότι θα αιφνιδίαζε τους Έλληνες και η κατάκτηση της Ελλάδας θα ήταν αποτέλεσμα λίγων ημερών. Η πραγματικότητα όμως τον διέψευσε με αποτέλεσμα να επιρρίπτει παντού ευθύνες, χαρακτηριστικά δε για την Ιταλική φυλή έλεγε ότι είναι «φυλή προβάτων»¹⁸.

Δυνάμεις - Μέσα

Για την εφαρμογή του σχεδίου επίθεσης, αν και ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου στρατηγός Πιέτρο Μπαντόλιο, είχε εκτιμήσει ότι απαιτούνταν 20 μεραρχίες, ο Διοικητής των δυνάμεων στην Αλβανία, Σεμπασιάνο Βισκόντι Πράσκα, υποστήριζε ότι μόνο 3 μεραρχίες αρκούσαν, και αυτές μάλιστα αφού θα είχε ήδη ολοκληρωθεί η πρώτη φάση του σχεδίου, δηλαδή η κατάληψη της Ηπείρου¹⁹. Σύμφωνα με το σχέδιο, τελικά διατέθηκαν 9 Μεραρχίες²⁰.

του καθήκοντος. Ο εχθρός μας πολεμούσε για την άμυνα της δικής τους πατρίδας» Ε. Τσίρκα, «28η Οκτωβρίου 1940», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 53 (Ιουλ - Οκτ 2002), (Αθήνα: Λάμπρος Καζάκος, 2002), σ. 30.

16. Πρβλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 31.

17. ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941. Η Ιταλική Εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 13 Νοεμβρίου 1940)*, σ. 278-279.

18. Για τη στάση του Μουσολίνι σχετικά με τα αποτελέσματα των πολεμικών επιχειρήσεων στο Αλβανικό μέτωπο, βλ. Γκίκας, *Ο Μουσολίνι και η Ελλάδα*, σ. 112 -113.

19. Για τη μελέτη των ημερολογίων του πολέμου, σχετικά με τις δικαιολογίες που προέβγαλαν οι ιθύνοντες της Ανώτατης Ιταλικής Ηγεσίας για την αποτυχία των επιχειρήσεων, βλ. ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941 - Η Ιταλική Εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 13 Νοεμβρίου 1940)*, σ. 260-272.

20. Αναλυτικότερα αναφέρονται τα ακόλουθα: 2 Μεραρχίες για προκάλυψη προς την Γιουγκοσλαβία, 2 στην περιοχή της Κορυτσάς για ενεργητική άμυνα, 3 για την κύρια ενέργεια κατά της Ηπείρου και 2 για την κάλυψη της κύριας ενέργειας. Οι δυνάμεις της κύριας ενέργειας ήταν ισχυρότερες έναντι των ελληνικών, σε πυροβολικό, πεζικό και τεθωρακισμένα, όμως το ορεινό έδαφος της Ηπείρου, οι αντιαρματικές οχυρώσεις και οι στενοί δρόμοι μείωναν την ιταλική υπεροχή. Σε τακτικό επίπεδο οι κατευθύνσεις ενεργείας του ιταλικού στρατού, ιδιαίτερα προς τον τομέα Ηπείρου, ήταν ορθές αλλά οι δυνάμεις που διατέθηκαν για το σκοπό αυτό ήταν ανεπαρκείς. Πιθανόν, δύο παράγοντες συνέβαλαν σε αυτό, η υποτίμηση του αντιπάλου από απόψεως υλικής ισχύος και ηθικού καθώς και η υπερτίμηση της ικανότητας της Ιταλικής αεροπορίας και των αρμάτων μάχης.

Υποβοηθητικές - Υποστηρικτικές Επιχειρήσεις

Το σχέδιο θα υποστηριζόταν από την πολεμική αεροπορία²¹ και από το πολεμικό ναυτικό, με αποβατικές επιχειρήσεις και επιχειρήσεις ναυτικής υποστήριξης. Από την εφαρμογή του όμως η συνεισφορά τους ήταν υποδεέστερη των αναμενομένων και όλη η προσπάθεια εστιάστηκε στο χερσαίο αγώνα.

Χαρακτηριστικά Θεάτρου Επιχειρήσεων (Γεωγραφία - Μετεωρολογικές Συνθήκες - Μεταφορές)

Τα τοπογραφικά χαρακτηριστικά της περιοχής των επιχειρήσεων (ορεινή, δύσβατη με φτωχό οδικό δίκτυο) σε συνδυασμό με τα δυσμενή καιρικά φαινόμενα (συνεχείς βροχοπτώσεις), δημιούργησαν μη αναμενόμενες καταστροφές στις οδικές αρτηρίες - γέφυρες και επέφεραν **φυσικές, μη επιθυμητές, επιδράσεις**²², στην εφαρμογή του Ιταλικού σχεδίου. Η εικόνα στο ναυτικό αγώνα ήταν ανάλογη, καθώς οι αντίξοες καιρικές συνθήκες δεν επέτρεψαν την προσχεδιασμένη απόβαση στην Κέρκυρα.

Εκτίμηση Προθέσεων Αντιπάλου (Ελλάδας) - Διοίκηση και Έλεγχος - Εναλλακτικά Σχέδια

Οι Ιταλοί αν και κατά τη σχεδίαση εκτίμησαν ορθά την αντίσταση των Ελλήνων²³, αιφνιδιάστηκαν από την προβαλλόμενη αντίσταση στο πεδίο της μάχης, ματαιώνοντας τα αρχικά τους σχέδια για ανάληψη επιθετικών ενεργειών στα ελληνικά νησιά.

Τα τακτικά αποτελέσματα στο πεδίο της μάχης, εξόργισαν το Μουσολίνι, ο οποίος ανασχημάτισε τη Διοίκηση Αλβανίας, αντικαθιστώντας τον Πράσκα (9 Νοεμβρίου '40) με τον Ουμπάλντο Σόντου, ο οποίος στη συνέχεια αντικαταστάθηκε (μέσα Δεκεμβρίου '40) από τον Ούγκο Καβαλλέρο²⁴.

Επίσης, σε στρατηγικό επίπεδο δεν εκτελέστηκε κάποιο εναλλακτικό σχέδιο σε κάποιο άλλο Θέατρο Επιχειρήσεων²⁵ (π.χ. Ιόνια νησιά ή Κρήτη), ως αντίδραση στο αδιέξοδο που επέφεραν οι επιχειρήσεις στο Θέατρο της Αλβανίας. Ο Μουσολίνι επέμεινε στη συνέχιση των επιχειρήσεων στο Αλβανικό μέτωπο²⁶ και συγκεκριμένα στην «εαρινή επίθεση», χωρίς όμως επιτυχία²⁷.

Τα **συμπεράσματα** που εξάγονται από την κριτική ανάλυση των ιστορικών γεγονότων που παρατέθηκαν και τη συγκριτική τους ανάλυση με βάση τις θεωρίες και τους στρατηγικούς αναλυτές, παρουσιάζονται παρακάτω:

21. Για τη δράση της Ιταλικής αεροπορίας, όπως την παρουσιάζει ο Στρατηγός Πράσκα στο βιβλίο του «Εγώ επετέθη κατά της Ελλάδος», βλ. ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941, Η Ιταλική Εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 17 Νοεμβρίου 1940)*, σ. 260-261.

22. Για την ανάλυση των επιδράσεων, βλ. ΓΕΕΘΑ, *Διακλαδικός Κανονισμός Επιχειρησιακής Σχεδίασης Ενόπλων Δυνάμεων (ΔΚ 2-1/2012/ΓΕΕΘΑ)*, σ. 35-36.

23. Σύμφωνα με τις «Κατευθύνσεις δια την Επιχείρησιν (EMMERGENZZA G)», βλ. ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941, Η Ιταλική Εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 17 Νοεμβρίου 1940)*, σ. 278-280.

24. «Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος (1940-41)», *schooltime.gr: Ιστορία*, σ. 1, 11-12.

25. Για την κατανόηση της έννοιας, βλ. Antoine Henri Jomini, *Η Τέχνη του Πολέμου*, [μετάφραση-επιμέλεια-σχολιασμός Αντιστράτηγος ε.α. Ανδρέας Ματζάκος] (Αθήνα: ΓΕΕΘΑ, 2015), σ. 61.

26. Για την κατανόηση της έννοιας του μετώπου, βλ. Antoine Henri Jomini, *Η Τέχνη του Πολέμου*, σ. 77.

27. Για την εικόνα του Μουσολίνι από τα αποτελέσματα της «εαρινής επίθεσης», βλ. Γκίκας, *Ο Μουσολίνι και η Ελλάδα*, σ. 114-115.

- Η περίφημη «**Τριάδα**» (**Λαός - Στρατός - Κυβέρνηση**) του Κλαούζεβιτς²⁸, αν και δεν αγνοήθηκε επί της αρχής, καθόσον επιδιώχθηκε ο επηρεασμός του «Λαού» και του «Στρατού», παρ' όλα αυτά διαφαίνεται ότι η «Κυβέρνηση» και συγκεκριμένα ο δικτάτορας Μουσολίνι, στον οποίο ανήκε και η πολιτική καθοδήγηση του πολέμου, απέτυχε στη συγκριτική αξιολόγηση των συστατικών στοιχείων της «τριάδας». Ειδικότερα, κατεχόμενος από προσωπικά πάθη και εμμονές, δεν έλαβε υπόψη του τη μεταβαλλόμενη αξία των στοιχείων που τη συνθέτουν, προκειμένου να τη διατηρεί σε ισορροπία, ανάλογα με τη διαμορφωθείσα κατάσταση από την εξέλιξη στο μέτωπο του πολέμου και στο εσωτερικό της χώρας.
- Δεν ελήφθη υπόψη αυτό που ο Κλαούζεβιτς ονομάζει «**γενικευμένη τριβή**»²⁹, καθώς οι ιταλικές ΕΔ δεν διέθεταν σχετική **πολεμική εμπειρία**, κάτι που συνιστά ο Κλαούζεβιτς ως το καλύτερο «**λίπαντικό**» για τη αντιμετώπιση της «τριβής». Αποτέλεσμα της ανωτέρω απειρίας, ήταν να μην μπορούν να διαχειριστούν προβλήματα τακτικής στο πεδίο της μάχης αλλά και να μην εκμεταλλευτούν το πυροβολικό και την αεροπορία τους³⁰. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Ζομίνι, «*Δεν είναι ο τρόπος του σχηματισμού μάχης που θα εξασφαλίσει τη νίκη, όσο η σωστή συνδυαστική χρήση των διαφορετικών όπλων*»³¹. Η δράση δε των μηχανοκινήτων, επί των οποίων βασιζόταν ο αιφνιδιασμός, ήταν αναποτελεσματική λόγω της μη ορθής εκτίμησης των φυσικών κινδύνων³².
- Ο Μουσολίνι αν και ενήργησε αρχικά με βάση την «**εχθρική πρόθεση**», προκάλεσε, με τον τορπιλισμό της «Έλλη», το «**εχθρικό συναίσθημα**» του Ελληνικού λαού, έννοιες με τις οποίες ασχολήθηκε ο Κλαούζεβιτς³³. Συγκεκριμένα, ο τορπιλισμός του πλοίου ανήμερα των εορταστικών εκδηλώσεων της θρησκευτικής εορτής, επέδρασε στο ηθικό του Έλληνα κατά τρόπο μη αναμενόμενο από τον δικτάτορα (μη φυσική και μη επιθυμητή επίδραση)³⁴, δημιουργώντας στη συνείδηση του ελληνικού λαού, ισχυρό κίνητρο για εκδίκηση και απονομή δικαιοσύνης.
- Σύμφωνα με τον Κλαούζεβιτς, «*ο πόλεμος είναι μια πολιτική πράξη*» και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «*η πολιτική είναι η μήτρα από την οποία γεννιέται ο πόλεμος*»³⁵, για την επίτευξη πολιτικών ΑΝΣΚ. Ο Μουσολίνι αν και γνώριζε τι επιδιώκει μέσω του πολέμου θέτοντας σαφή πολιτικό ΑΝΣΚ, δεν είχε συλλάβει τη γενική ιδέα του πώς θα το πετύχει, δηλ. τη «**θεωρία νίκης**».
- **Εσωτερική Νομιμοποίηση:** Σύμφωνα με τον Σουν Τσου για την επί-

28. Πρβλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 154-155.

29. Πρβλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 151.

30. Η δράση της αεροπορίας δεν υπήρξε συγκεντρωτική αλλά ήταν γενικά κατά κύματα και ασυντόνιστη προς την ενέργεια του ιταλικού πεζικού, το οποίο δεν μπόρεσε να εκμεταλλευθεί τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς.

31. ΓΕΕΘΑ, *Αποφθέγματα* (Αθήνα: ΓΕΣ, χ.χ. [γύρω στο 2015]), σ. 13.

32. Το Πυροβολικό έβαλλε μεγάλο αριθμό βλημάτων, κατένεμε τα πυρά του σε όλα τα ορατά αμυντικά έργα και διέσπειρε την βολή του κατά πλάτος και βάθος ώστε σπάνια να επιτυγχάνει πυκνές συγκεντρώσεις επί των φίλων θέσεων. Επιπλέον δεν κατόρθωσε να προσβάλλει τις θέσεις των ελληνικών πυροβολαρχιών.

33. Πρβλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη, από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 141-142.

34. Για την κατανόηση της έννοιας, βλ. Διακλαδικός Κανονισμός Επιχειρησιακής Σχεδίασης *Ενόπλων Δυνάμεων* (ΔΚ 2-1/2012/ΓΕΕΘΑ), σ. 36.

35. Πρβλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη, από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 144-145.

τεύξη των πολιτικών σκοπών του πολέμου, η κυβέρνηση θα πρέπει να είναι σε αρμονία με το λαό «Περί αρμονίας ηγεμόνα και λαού». Το όραμα του Μουσολίνι για αναβίωση της ιταλικής κυριαρχίας στη Μεσόγειο, άφηνε εν πολλοίς αδιάφορο τον ιταλικό λαό, με αποτέλεσμα τις θλιβερές επιδόσεις των ιταλικών ΕΔ στο αλβανικό μέτωπο και την κατάρρευση της υψηλής στρατηγικής του Μουσολίνι, λόγω έλλειψης εσωτερικής νομιμοποίησής³⁶.

- Ο Μουσολίνι υπό την πίεση του διεθνή ανταγωνισμού και εξοργισμένος από τις ενέργειες του Χίτλερ, αγνόησε τη συμβουλή του Θουκυδίδη: «*Δύο πράγματα είναι αντίθετα στη λήψη της σωστής απόφασης: η βιασύνη και ο θυμός*», έτσι δεν αξιολόγησε σωστά τους φυσικούς κινδύνους του πεδίου της μάχης, υπολογίζοντας την έκβαση της ιταλικής επίθεσης με βάση καθαρά στρατιωτικά κριτήρια. Αποτέλεσμα ήταν να επιτεθεί τη χειμερινή περίοδο, εισπράττοντας τη μειωμένη απόδοση τόσο της αεροπορίας όσο και των αρμάτων μάχης, μέσω των οποίων στήριζε κυρίως την επιτυχία του σχεδίου του. Ουσιαστικά δεν έλαβε υπόψη του αυτό που αναφέρει ο Σουν Τσου στα αποφθέγματά του: «*Ουρανός σημαίνει σκοτάδι και φώς, κρύο και ζέστη, αλλαγές των εποχών*» και «*το Έδαφος θα πρέπει ν' αποτιμάται ως προς την απόσταση, την δυσκολία ή την άνεση της μετακίνησης, τις διαστάσεις και την ασφάλεια*»³⁷.

- Οι ιταλικές δυνάμεις δεν ήταν ηθικά προετοιμασμένες να ανταποκριθούν στις συνθήκες που αντίκρισαν στο μέτωπο καθώς η εικόνα που είχαν διαμορφώσει από την ιταλική προπαγάνδα ήταν τελείως διαφορετική από αυτή που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν στο πεδίο της μάχης, επιβεβαιώνοντας την άποψη του Ζομινί ότι: «*Τόσο οι αξιωματικοί όσο και οι στρατιώτες πρέπει να είναι προετοιμασμένοι για εκείνες τις ξαφνικές κρίσεις πανικού που συχνά καταλαμβάνουν ακόμη και τον γενναιότερο στρατό ...*»³⁸.

- Αν και οι ιταλικές ΕΔ υπερτερούσαν στο αεροπορικό όπλο, το οποίο σύμφωνα με τη θεωρητική ανάλυση του Φούλερ μπορεί να χαρακτηριστεί ως «**Κυρίαρχο όπλο**»³⁹ σε αυτή την περίπτωση, δεν το εκμεταλλεύτηκαν αποτελεσματικά.

- Παραβιάστηκαν ή αγνοήθηκαν οι βασικές **Αρχές του Πολέμου**, όπως τις προσδιόρισε αρχικά ο Ζομινί και τις επεξεργάστηκε στη συνέχεια ο Φούλερ, ο οποίος συγκεκριμένα αναφέρει σχετικά μ' αυτές ότι: «*Δεν είναι ανέκκλητες και ενίοτε μπορεί να αγνοηθούν δίχως συνέπειες, αλλά καλό είναι να σκεφτεί καλά κάποιος πριν τις αγνοήσει*»⁴⁰. Ειδικότερα αγνοήθηκαν:

(1) **Ασφάλεια - Αιφνιδιασμός:** Αποτέλεσμα της μη τήρησης των αυστηρών κανόνων ασφαλείας, ήταν οι Ελληνικές ΕΔ να είναι πολύ καλά πληροφορημένες από τη βρετανική κατασκοπεία για τις ιταλικές προθέσεις, με αποτέλεσμα να μην αιφνιδιαστούν.

(2) **Συγκέντρωση:** Η ιταλική επίθεση στον τομέα Ηπείρου, δεν υποστηρί-

36. Πρβλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη, από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 77-78.

37. Πρβλ. Σουν Τσου, *Η τέχνη του πολέμου*, [μετάφραση - επιμέλεια Έφη Καλλιφατίδου - Χάιδω Παπαβασιλείου] (Αθήνα: Ελευθερουδάκης Α.Ε., Οξύ Α.Ε., 2008), σ. 18.

38. ΓΕΕΘΑ, *Αποφθέγματα*, σ. 13.

39. Πρβλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη, από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 215-216.

40. Πρβλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη, από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, σ. 27-29, 134-135, 217.

χθηκε με επαρκείς δυνάμεις τόσο κατά την έναρξη της εισβολής, όσο και μετά τις πρώτες επιτυχίες της, μη επιφέροντας το επιθυμητό αποφασιστικό αποτέλεσμα.

- **Ενότητα Διοίκησης:** Η αντικατάσταση του Ιταλού Αρχιστράτηγου, 3 φορές εντός 3μηνών από την έναρξη των επιχειρήσεων, αναδεικνύει περίτρανα τα προβλήματα διοίκησης που υπήρχαν στην Ιταλική Ηγεσία⁴¹.

- **Ηθικό:** Οι Ιταλικές ΕΔ εμφανίστηκαν απροετοίμαστες, με αποτέλεσμα τον αιφνιδιασμό τους και τη διστακτικότητα εκπλήρωσης των αποστολών τους.

- **Ευκαμψία:** Οι Ιταλικές ΕΔ εφάρμοσαν το αρχικό σχέδιο κατά τρόπο άκαμπτο, δηλ. εστίαση στην κύρια προσπάθεια (προς Καλπάκι) χωρίς να εκμεταλλευτούν τις επιτυχίες στις δευτερεύουσες κατευθύνσεις (παραλιακός τομέας - κατεύθυνση προς το Μέτσοβο), με συνέπεια τη φθορά. Επιπλέον, δεν εκμεταλλεύτηκαν τα Ιόνια νησιά ή την Κρήτη, τα οποία αποτελούσαν αυτονόητους και σχετικά ανυπεράσπιστους στόχους, με αποτέλεσμα τη μη δημιουργία προωθημένων «Βάσεων Επιχειρήσεων», για το ναυτικό και την αεροπορία, αναγκαιότητα την οποία επισημαίνει και ο Ζομίνι⁴².

Βιβλιογραφία

Έργα Μεταφρασμένα στα Ελληνικά

Antoine Henri Jomini, *Η Τέχνη του Πολέμου*, [μετάφραση-επιμέλεια-σχολιασμός Αντιστράτηγος ε.α. Ανδρέας Ματζάκος] (Αθήνα: ΓΕΕΘΑ, 2015).

Σουν Τσου, *Η τέχνη του πολέμου*, [μετάφραση - επιμέλεια Έφη Καλλιφατίδου - Χάιδω Παπαβασιλείου] (Αθήνα: Ελευθερουδάκης Α.Ε., Οξύ Α.Ε., 2008).

Ελληνική Βιβλιογραφία

ΓΕΕΘΑ, *Αποφθέγματα* (Αθήνα: ΓΕΣ, χ.χ. [γύρω στο 2015]).

ΓΕΕΘΑ, *Διακλαδικός Κανονισμός Επιχειρησιακής Σχεδίασης Ενόπλων Δυνάμεων* (ΔΚ 2-1/2012/ΓΕΕΘΑ) (Αθήνα: ΓΕΣ, 2012).

ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941. Η Ιταλική Εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 13 Νοεμβρίου 1940)*, ανάτυπο (Αθήνα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1986 [1960]).

ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941. Η ελληνική αντεπίθεση (14 Νοεμβρίου 1940 - 6 Ιανουαρίου 1941)*, ανάτυπο (Αθήνα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1986 [1960]).

Γκίκας Ι.Ε., *Ο Μουσολίνι και η Ελλάδα*, (Αθήνα: Εστία, 1982).

Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα* (Αθήνα: Ποιότητα, 2008).

41. Για τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στο εσωτερικό της Ιταλικής διοίκησης, βλ. ΓΕΣ, *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941. Η Ιταλική Εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 13 Νοεμβρίου 1940)*, σελ. 260-271.

42. Για την ανάλυση των βάσεων επιχειρήσεων, βλ. Antoine Henri Jomini, *Η Τέχνη του Πολέμου*, σελ. 64-65.

Παπαρρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος 25, (Αθήνα: National Geographic, 2009).

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, 1940: *Οι τελευταίες μέρες του Οκτωβρίου*, (Αθήνα: Πατάκη, 2016)

Σολκίδης Κωνσταντίνος, «Ο ρόλος του Πολέμου στην Ιστορία των Διεθνών Σχέσεων», *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχος 3 (Μαϊ - Ιουν 2011), (Αθήνα: ΓΕΣ, 2011).

Τσίρκας Ε., «28η Οκτωβρίου 1940», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 53 (Ιουλ - Οκτ 2002), (Αθήνα: Λάμπρος Καζάκος, 2002).

Διαδίκτυο

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, «Το Βαλκανικό Σύμφωνο Φιλίας», http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/1923_1940/foreign_policy/institutions/07.html, (έγινε πρόσβαση 16 Δεκ 17).

Μαρίνα Πετράκη, «Το δόγμα Μπενίτο Μουσολίνι για τη Μεσόγειο», *Η Καθημερινή*, <http://www.kathimerini.gr/893495/article/politismos/vivlio/to-dogma-mpeniito-moysolini-gia-th-mesogeio>, 26 Ιανουάριος 2017, (έγινε πρόσβαση 16 Δεκ 17).

«Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος (1940-41)», *schooltime.gr*: Ιστορία, <http://www.schooltime.gr/2016/10/28/oktonrios-1940-sinoptiki-parousiasi-ellinoitalikou-rolemou/>, 27 Οκτωβρίου 2013, (έγινε πρόσβαση στις 13 Δεκ 17)

«Ελληνοϊταλικός πόλεμος: Η προπαρασκευή του Ελληνικού στρατού και το ελληνικό πολεμικό ναυτικό στο έπος του '40», <http://greekworldhistory.blogspot.gr/2014/10/40.html>.

«Ελληνοϊταλικός Πόλεμος: Η Έναρξη του Β' ΠΠ. Οι Ιταλικές Προκλήσεις και ο Τορπιλισμός του εύδρομου Καταδρομικού "ΕΛΛΗ"», <http://greekworldhistory.blogspot.gr/2014/10/blog-post.html>, 6 Οκτωβρίου 2014, (έγινε πρόσβαση στις 16 Δεκ 17).

«Ελληνοϊταλικός πόλεμος: Η επίθεση των Ιταλών κατά της Ελλάδος», http://greekworldhistory.blogspot.gr/2014/10/blog-post_11.html, 11 Οκτ 2014, (έγινε πρόσβαση στις 16 Δεκ 17).

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Αντιπλοίαρχος Θεόφιλος Νικολαΐδης ΠΝ αποφοίτησε από τη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων το 1992. Έχει υπηρετήσει σε πλοία επιφανείας καθώς και σε επιτελικές θέσεις με πιο σημαντικές αυτές του Κυβερνήτη στο Π/Φ ΥΠΕΡΙΩΝ, του Υποδιευθυντή Σπουδών ΣΜΥΝ και του Επιστολέα ΝΔΒΕ. Η τελευταία του τοποθέτηση είναι στο επιτελείο της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ) με προσανατολισμό τον τομέα της Διακλαδικής Εκπαίδευσης και Επιχειρησιακής σχεδίασης. Είναι απόφοιτος ΣΕΑΝ, ΑΔΙΣΠΟ, ΣΕΘΑ και επιπλέον κάτοχος Μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Διοίκηση Επιχειρήσεων. Έχει τιμηθεί με όλα τα παράσημα και τις διαμνημονεύσεις για το βαθμό του. Είναι παντρεμένος και έχει μια κόρη.

"Η Αεροπορική Στρατηγική της Ιαπωνίας 1920-1945"

του Ασρχου (I) Αλέξανδρου Νικολουδάκη, Εκπαιδευτή της 15ης ΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ

Η αεροπορική στρατηγική, η οποία αποτελεί τομέα της στρατιωτικής στρατηγικής, μπορεί να οριστεί ως η προετοιμασία και η χρήση του αεροπορικού όπλου ενός κράτους για την υποστήριξη της πολεμικής προσπάθειας. Η αποτυχία της αεροπορικής στρατηγικής να συμβάλλει στην επίτευξη των στρατιωτικών στοχεύσεων μπορεί να αναζητηθεί σε μια σειρά αιτιών, διαφορετικών σε κάθε περίπτωση.

Η περίπτωση της Ιαπωνίας κατά την περίοδο του μεσοπολέμου μέχρι και το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σκοπός του άρθρου είναι η ανάλυση της αεροπορικής στρατηγικής την οποία ακλούθησε η Ιαπωνία τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και επιχειρείται η κατανόηση των αιτιών που οδήγησαν στην αδυναμία εκτέλεσης μιας επιτυχημένης χρήσης της αεροπορικής ισχύος.

Ανάλυση

Η Ιαπωνία μετά το 1920, είχε ως πολιτικό σκοπό τη δημιουργία μιας αυτοκρατορίας, η οποία θα πρόσφερε ασφάλεια, πρώτες ύλες και ευημερία σε όλα τα μέλη της, χωρίς ξενόφερτες επιρροές. Μετά την κατάκτηση της Μαντζουρίας το 1931, επιχειρεί κατά της Κίνας¹ και τελικά προκαλεί σε πόλεμο τις ΗΠΑ. Στη στρατιωτική στρατηγική της Ιαπωνίας στόχος ήταν η κατάληψη των ανατολικών Ολλανδικών Ινδιών με τα πλούσια κοιτάσματα πετρελαίου και η κατάκτηση των Φιλιππίνων και άλλων νησιών σε καίριες θέσεις για τη δημιουργία μιας περιμέτρου ασφαλείας². Η στρατηγική την οποία ακλούθησε η Ιαπωνία στον πόλεμο του Ειρηνικού θα πρέπει να εξεταστεί, όχι μόνο στο πλαίσιο των εξελίξεων του πολέμου, αλλά και στις εξελίξεις από τα προηγούμενα έτη. Η οικονομική κρίση του 1929-30 με την εσωτερική δημοσιονομική δυσπραγία, η άνοδος των εθνικιστών που τάχθηκαν υπέρ της επέλασης στην ανατολική Ασία και την επιδίωξη κατάκτησης της Κίνας, είναι χαρακτηριστικά στοιχεία της περιόδου³. Οι αυτοκρατορικές φιλοδοξίες της Ιαπωνίας στην ανατολική Ασία ήρθαν σε ευθεία σύγκρουση με τα συμφέροντα των Δυτικών Δυνάμεων στην περιοχή. Ο πόλεμος στον Ειρηνικό προέκυψε από την επιθετικότητα της Ιαπωνίας στη Νοτιοανατολική Ασία, κάτι που ήταν εμφανές από την κατάληψη της νότιας Ινδοκίνας τον Ιούλιο του 1941⁴. Η στρατιωτική στρα-

1. Ο Σίνο - Ιαπωνικός πόλεμος διεξήχθη από το 1937 μέχρι το 1945, στην προσπάθεια των Ιαπώνων να ελέγξουν την Κίνα. Από τα τέλη του 1938 οι Ιάπωνες βρέθηκαν παγιδευμένοι σε ένα πόλεμο που απορροφούσε μεγάλο τμήμα της στρατιωτικής τους προσπάθειας χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα. Στις αρχές Αύγουστου του 1945 από τους 3.200.000 Ιάπωνες στρατιώτες που βρίσκονταν ανεπτυγμένοι περά από τα Ιαπωνικά νησιά, 1.800.000 εξακολουθούσαν να βρίσκονται στην Κίνα και στη Μαντζουρία. Τζέιμς Κλέιτον, «Η Στρατηγική της Ιαπωνίας και των ΗΠΑ στον Πόλεμο του Ειρηνικού», στο *Οι Δημιουργοί της Σύγχρονης Στρατηγικής από τον Μακκιαβέλι στην Πυρηνική Εποχή*, επιμ. Peter Parei, (Αθήνα: Τουρίκη, 2004), σελ. 834, 846, 865.
2. Φώτιος Ασημακόπουλος, Διπλωματική Εργασία «Ιαπωνική Υψηλή Στρατηγική 1931-1945», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών - Ευρωπαϊκών Σπουδών, Αθήνα, 2006, σελ. 15-16, 26.
3. Τζέιμς Κλέιτον, σελ. 831-833.
4. Jeffrey Record, *Japan's Decision For War in 1941: Some Enduring Lessons, Strategic*

τηγική της Ιαπωνίας αναπτύχθηκε στη βάση των πολιτικών της στοχεύσεων τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Ιαπωνική φωτογραφία που περιήλθε στα χέρια των Αμερικανών στις Αλεούτιες νήσους την 1 Ιουν 1943. Απεικονίζει Ιαπωνικά αεροπλάνα τα οποία «ξεσαίνουν» τους κινητήρες τους στο κατάστρωμα αεροπλανοφόρου πριν την επίθεση στο Περλ Χάρμπορ στις 7 Δεκ 1941. Πιστεύεται ότι η φωτογραφία προέρχεται από Ιαπωνικό κινηματογραφικό φιλμ.
Πηγή: National Archives, Department of Defense.
Department of the Navy. Naval Photographic Center,
<https://catalog.archives.gov/id/12009090>

Η ανάπτυξη της αεροπορικής ισχύος στην Ιαπωνία ήταν διαφορετική απ' ό,τι στη Δύση. Ο παράγοντας της γεωγραφίας και οι περιορισμοί στην αεροπορική τεχνολογία κατά τη δεκαετία το 1920 έκαναν προβληματική την επίδωξη - ανάπτυξη δόγματος στρατηγικού βομβαρδισμού⁵. Σχετικά με τον στρατηγικό βομβαρδισμό, αν και οι Ιάπωνες γνώριζαν τις θεωρίες του Douhet⁶ και των υπολοίπων θεωρητικών, η αεροπορική τους τεχνολογία και η γεωγραφική θέση της χώρας, δεν τους επέτρεπε να εξαπολύσουν τέτοιου είδους επιχειρήσεις εναντίων πιθανών εχθρών. Επίσης,

γνώριζαν τη δυνατότητα ζημιάς που μπορούσε να κάνει ο στρατηγικός βομβαρδισμός στις δικές τους πόλεις και προσπάθησαν να απαγορεύσουν αυτό το είδος πολέμου κατά τη συμμετοχή τους σε συσκέψεις περί αφοπλισμών⁷. Το πιο σημαντικό συμπέρασμα που αποκόμισαν οι Ιάπωνες από τις επιχειρήσεις στην Κίνα σχετικά με τον βομβαρδισμό, ήταν ότι τα βομβαρδιστικά δεν μπορούν να διεισδύσουν σε εχθρικό εναέριο χώρο χωρίς τη συνοδεία καταδιωκτικών.⁸

Η Ιαπωνία δεν διέθετε ανεξάρτητη πολεμική αεροπορία. Τόσο ο στρατός ξηράς, όσο και το ναυτικό είχαν τη δικιά τους⁹. Λόγω των υπηρεσιακών

Studies Institute, U.S. Army War College, 122 Forbes Ave, Carlisle, 2009, p. 47.

5. William March, "Different Shades of Blue: Interwar Air Power Doctrine Development Part 2 Germany and Japan," *The Canadian Air Force Journal*, Spring 2009, Vol. 2, No. 2, p. 26.

6. Ο Giulio Douhet θεωρείται ο πρώτος θεωρητικός του αεροπορικού πολέμου. Το έργο του με τίτλο "The Command of the Air" εκδόθηκε πρώτη φορά το 1921. Ο Neill P. Brian, *The Four Forces Airpower Theory*, Fort Leavenworth Kansas, United States Army, Command and General Staff College, School of Advanced Military Studies, 2011, p. 7.

7. William March, p. 22.

8. A. D. Harvey, "Army Air Force and Navy Air Force: Japanese Aviation and the Opening Phase of the War in the Far East," *War In History*, 6: (2) (1999): p. 184.

9. E. Speyer, "Japan's Air Strength," *Royal United Services Institution. Journal*, 87:545,

ανταγωνισμών δεν υπήρχε ούτε η επιθυμία για τη δημιουργία ανεξάρτητης αεροπορίας, ούτε η απαίτηση για υιοθέτηση του στρατηγικού βομβαρδισμού.¹⁰ Σύμφωνα με τον Walter Boyne ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο οι Ιάπωνες δεν ανέπτυξαν μία ενιαία θεωρία για την αεροπορική ισχύ, ήταν η διαίρεση του αεροπορικού τους όπλου στον στρατό και στο ναυτικό και στην εχθρότητα μεταξύ των δύο υπηρεσιών, η οποία συνεχίστηκε μέχρι την τελευταία μέρα του πολέμου και η οποία απέκλειε τη σκέψη για τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης αεροπορίας με στρατηγική αποστολή. Έτσι, τόσο η αεροπορία του στρατού όσο και αυτή του ναυτικού, λειτούργησαν υποστηρικτικά για τον κλάδο στον οποίο άνηκαν¹¹. Αξιοσημείωτο είναι ότι η αεροπορία του Ιαπωνικού ναυτικού ήταν μεγαλύτερη σε μέγεθος από αυτή του στρατού ξηράς και καλύτερα εξοπλισμένη¹². Καθώς το Ιαπωνικό ναυτικό είχε την ευθύνη για την άμυνα των μητρικών νήσων, η ναυτική αεροπορία ωφελήθηκε σε οικονομικούς πόρους και υποστήριξη για την ανάπτυξη της δικής της προσέγγισης περί αεροπορικής ισχύος. Η ανάπτυξη της αεροπορικής ισχύος της Ιαπωνίας, έγινε κατά τρόπο που να ταιριάζει στις απαιτήσεις της χώρας¹³.

Σύμφωνα με τον J. Record, η Ιαπωνία θεωρούσε τον στρατό ξηράς ως το πρωταρχικό όπλο, ενώ το ναυτικό προοριζόταν για να μεταφέρει αυτόν και τα εφόδιά του και να προστατεύει αυτόν και τα Ιαπωνικά νησιά. Ο Ιαπωνικός στρατός, καθώς θεωρούσε ως κύριο εχθρό την Ρωσία και έχοντας προσηλωθεί στον πόλεμο στην Κίνα, δεν είχε σχέδια ή στρατηγική για πόλεμο εναντίον των ΗΠΑ, ούτε είχε προσπαθήσει να τις αξιολογήσει ως εχθρό. Θεωρούσε ότι ένας πόλεμος με τις ΗΠΑ είναι ευθύνη του ναυτικού¹⁴.

Το Ιαπωνικό ναυτικό, από το 1923, είχε προσδιορίσει το ναυτικό των ΗΠΑ ως ενδεχόμενο εχθρό, τον οποίο έπρεπε να αντιμετωπίσει. Η στρατηγική του ήταν προσαρμοσμένη στο πώς θα νικήσει έναν πολυπληθέστερο αντίπαλο. Σχεδίαζε να περιορίσει τον αριθμό των αμερικανικών πλοίων με επιθέσεις μακριάς ακτίνας, με υποβρύχια και καταδρομικά, όταν οι Αμερικανοί θα διέσχιζαν τον Ειρηνικό. Ο μειωμένος αυτός στόλος, θα κατανακιδιόταν από τον Ιαπωνικό. Αυτό θα γίνονταν εφικτό κατέχοντας ανώτερη τεχνολογία και την πίστη στο Ιαπωνικό μαχητικό πνεύμα, τα οποία θα αντιστάθμιζαν την οποιαδήποτε ποσοτική υπεροχή. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 η αεροπορική ισχύς ήταν σημαντικό μέρος αυτής της στρατηγικής¹⁵.

Το δόγμα της ναυτικής αεροπορίας πριν το 1927 προέβλεπε ότι αεροπλάνα από χερσαίες βάσεις θα διεξήγαγαν την από αέρος φθορά του αμερικανικού στόλου. Καθώς αυτή η προσέγγιση δεν έδινε πλήρη ευελιξία στους Ιάπωνες, η προσοχή τους στράφηκε στο να εξοπλιστούν τα νέα αεροπλανο-

(1942) p. 30. Η αεροπορία του στρατού ξηράς συγκροτήθηκε επίσημα ως ανεξάρτητο τμήμα του το 1925 ενώ του ναυτικού οργανώθηκε σε ξεχωριστό τμήμα το 1927. Το 1938 οι Ιάπωνες διέθεταν 350 καταδιωκτικά και 150 βομβαρδιστικά στην αεροπορία του στρατού ενώ το ναυτικό είχε 400 αεροπλάνα που μπορούσαν να επιχειρήσουν από αεροπλανοφόρα. E. Speyer, pp. 30-31.

10. William March, *ibid*, p. 26.

11. Walter J. Boyne, *The Influence of Air Power upon History*, (Gretna: Pelican, 2003) pp. 165-166.

12. A. D. Harvey, p. 175.

13. William March, *ibid* p. 26.

14. Jeffrey Record, p. 33.

15. William March, p. 21.

φόρα του στόλου με κατάλληλα αεροσκάφη για τον σκοπό αυτό. Η Ιαπωνική βιομηχανία πιέστηκε να κατασκευάσει μικρά, δυνατά αεροπλάνα, ικανά να επιχειρούν από αεροπλανοφόρα, με μεγάλη ακτίνα δράσης και φορτίο, για εμπλοκή του αντιπάλου στόλου όσο το δυνατό μακρύτερα από τα Ιαπωνικά νησιά.^{16 17} Το δόγμα του ναυτικού απαιτούσε να εδρεύουν στα αεροπλανοφόρα για να μπορούν να προσβάλουν τον αμερικανικό στόλο από μεγάλες αποστάσεις.^{18 19}

Ιαπωνική φωτογραφία, η οποία περιήλθε στους Αμερικανούς, από Ιαπωνικό αεροπλανοφόρο πριν την επίθεση στο Περλ Χάρμπορ, Χαβάη, 7 Δεκ 1941. 80-G-30549. Πηγή: National Archives, Department of Defense. Department of the Navy, Naval Photographic Center, National Archives Identifier: 520599, <https://catalog.archives.gov/id/520599>

Κατά τους αρχικούς μήνες του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου η επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα των Ιαπώνων και η αδυναμία των αντιπάλων τους, έδωσαν στην Ιαπωνία τις νίκες. Στρατηγικός στόχος αυτής της πρώτης φάσης επιχειρήσεων ήταν η διασφάλιση της περιοχής των οικονομικών πόρων, η οποία θα εξασφάλιζε τις πρώτες ύλες. Η επίθεση στο Περλ Χάρμπορ ήταν μια προληπτική επίθεση για να αποτραπεί η εμπλοκή του Αμερικανικού ναυτικού στην πρώτη φάση των επιχειρήσεων²⁰.

Στο στρατιωτικό δόγμα των Ιαπώνων και ιδιαίτερα σε αυτό του ναυτικού, η έννοια της αποφασιστικής μάχης ήταν ζωντανή²¹. Οι επιτυχίες κατά του πρώτους μήνες του πολέμου οδήγησαν τους Ιάπωνες να πιστεύουν ότι ήταν δυνατό να επιτύχουν μια στρατηγική νίκη, η οποία θα μπορούσε να τερματίσει τον πόλεμο μέσω διαπραγματεύσεων για ειρήνη. Η εκστρατεία στο Midway²² (Μίντγουεϊ) σκόπευε να εξυπηρετήσει αυτό τον σκοπό, έχοντας παράλληλα ασφαλίσει τα τελευταία κενά στην αμυντική περίμετρο και καταλαμβάνοντας το μοναδικό έδαφος από το οποίο οι αμερικανοί θα μπορούσαν

16. William March, p. 23.

17. Μέχρι τις αρχές τις δεκαετίας του 1930 η αεροπορική βιομηχανία των Ιαπώνων ήταν εξαρτώμενη από την εισαγόμενη τεχνολογία και εξειδίκευση. William March, p. 23.

18. William March, p. 25.

19. Ωστόσο ακόμα και μετά την ανάπτυξη αξιόλογης δύναμης αεροπλανοφόρων τη δεκαετία του '30 το Ιαπωνικό ναυτικό συνέχισε να αυξάνει τα αεροπλάνα του τα οποία επιχειρούσαν από χερσαίες βάσεις στην Ιαπωνία, βαδίζοντας στην αρχική του στρατηγική να μπορεί να προσπίσει τα μητρικά νησιά από ένα πιθανό χτύπημα του αμερικανικού ναυτικού. Έτσι στο τέλος του 1937 θα έχει περισσότερα 563 αεροσκάφη που θα βρίσκονται σε χερσαίες παραθαλάσσιες βάσεις (για προσβολή πλοίων) και 322 από αεροπλανοφόρα. Ωστόσο τα αεροπλάνα αυτά, που επιχειρούσαν από χερσαίες βάσεις, θα αξιοποιούνταν στον πόλεμο με την Κίνα. Peattie R. Mark, *SUNBURST, The Rise of Japanese Naval Air Power 1909-1941*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 2001, p.29.

20. Michael R. Matheny, *Midway: A Case Study the Role of Major Operations in Maritime Campaigns*, (Newport: Naval War College, Department of Joint Military Operations, R. I., 1995), p. 5.

21. Michael R. Matheny, p. 2.

22. Η ναυμαχία του Midway (Μίντγουεϊ) πραγματοποιήθηκε στις 4 και 5 Ιουνίου του 1942

Το Περλ Χάρμπορ έχοντας υποστεί αιφνιδιασμό από την Ιαπωνική αεροπορική επίθεση. Συντρίμμια στον Ναυτικό αεροπορικό σταθμό. Πηγή: National Archives, Department of Defense. Department of the Navy, Naval Photographic Center, <https://catalog.archives.gov/id/520595>

να εξαπολύσουν αεροπορική επίθεση εναντίον των μητρικών Ιαπωνικών νήσων²³.

Παρά το γεγονός ότι στον πόλεμο του Ειρηνικού, το Ιαπωνικό ναυτικό είχε ηγετική θέση στις εξελίξεις που σχετιζόταν με τη ναυτική αεροπορία, τα αεροπλανοφόρα συνέχισαν να θεωρούνται όπλα υποστήριξης στις ενέργειες του στρατού και όχι εργαλεία επιθετικής δράσης. Ακόμα και μετά το Περλ Χάρμπορ, οι επιτιθέμενες μονάδες του ναυτικού θα χρησιμοποιούνταν για την υποστήριξη των επιχειρήσεων του στρατού ξηράς στη νότιο ανατολική Ασία. Η Ιαπωνία είχε συγκεντρώσει τις προσπάθειες της σε μία ηπειρωτική στρατιω-

δυτικά της νήσου Μίντγουεϊ στον Ειρηνικό ωκεανό. Οι Ιάπωνες σκόπευαν να κυριέψουν τη νήσο και μέσω του στόλου τους, θα προκαλούσαν τους Αμερικανούς σε μία ναυμαχία με τους δικούς τους όρους. Ο Ιαπωνικός στόλος αποτελούνταν από 5 αεροπλανοφόρα, 11 θωρηκτά, 10 καταδρομικά και 44 αντιτορπιλικά, ενώ ο Αμερικανικός, από 3 αεροπλανοφόρα, 8 καταδρομικά και 15 αντιτορπιλικά. Οι Ιάπωνες επιτέθηκαν με αεροπλάνα κατά του Μίντγουεϊ το πρωί της 4ης Ιουνίου 1942, ενώ οι Αμερικανοί κατάφεραν και συντόνισαν την αντεπίθεσή τους με αεροπλάνα κατά των αεροπλανοφόρων των Ιαπώνων, την ώρα ανεφοδιασμού των Ιαπωνικών αεροπλάνων στα αεροπλανοφόρα. Μέχρι τα μέσα του πρωινού, 3 Ιαπωνικά αεροπλανοφόρα είχαν τεθεί έκτος μάχης και στη συνέχεια βυθιστήκαν. Το ίδιο απόγευμα ένα ακόμα Ιαπωνικό αεροπλανοφόρο χτυπήθηκε και βυθίστηκε το επόμενο πρωί. Οι Αμερικανοί απώλεσαν τελικά ένα αεροπλανοφόρο. Καθώς οι Ιάπωνες έμειναν χωρίς αεροπορική κάλυψη αναγκάστηκαν να αποσυρθούν. Οι Αμερικανοί επέτυχαν μια αποφασιστική νίκη, ενώ η σύγκρουση έδειξε ότι ο τρόπος διεξαγωγής των ναυμαχιών είχε πλέον αλλάξει. Alastair Parker, σελ. 134-135.

23. Jonathan J. Gross, *Imperial Japanese Navy Campaign Planning and Design of the Aleutian - Midway Campaign*, Fort Leavenworth, Kansas: USA Army Command and General Staff College, School of Advanced Military Studies, 2013, pp. 2-3.

τική στρατηγική. Έτσι άργησαν να κατανοήσουν ότι ο πόλεμος με τη Δύση θα διαμορφώνονταν από τη ναυτική στρατηγική που θα εφαρμόζαν οι ΗΠΑ²⁴. Αντίθετα με τους οπαδούς των θωρηκτών, ο ναύαρχος Ιζορόκου Γιαμαμότο²⁵ πίστευε ότι τα Αμερικανικά αεροπλανοφόρα και η συνοδεία τους ήταν το επιχειρησιακό κέντρο βάρους των ΗΠΑ στον Ειρηνικό, η καταστροφή του οποίου θα επέτρεπε στους Ιάπωνες να αποκτήσουν τον έλεγχο της θάλασσας και να διατηρήσουν την πρωτοβουλία²⁶.

Επίσης, τόσο στην επίθεση στο Περλ Χάρμπορ, όσο και κατά τη βύθιση των Prince of Wales και Repulse στη θάλασσα της νότιας Κίνας, στις 10 Δεκεμβρίου του 1941, είναι αξιοσημείωτος ο βαθμός στον οποίο οι επιχειρήσεις αυτές βασίστηκαν στην αρχή της συγκέντρωσης των αεροπορικών δυνάμεων²⁷. Οι αναμετρήσεις με Αμερικανικά και Βρετανικά πολεμικά πλοία άρχισαν να πείθουν τους Ιάπωνες, ότι το αεροπλανοφόρο θα είχε κεντρικό ρόλο για την επίτευξη μελλοντικών επιτυχιών²⁸. Ωστόσο, χρειαζόνταν μια νέα ναυτική στρατηγική για να οργανωθεί ο στόλος, έτσι ώστε να μπορούν τα κατά παράδοση κύρια πλοία (θωρηκτά, καταδρομικά) να υποστηρίζουν τις επιχειρήσεις των αεροπλανοφόρων. Ένα αεροπλανοφόρο δεν μπορούσε να πάρει απλά τη θέση ενός θωρηκτού στη μάχη²⁹. Για τον Jonathan Gross, με τη χρήση των αεροπλανοφόρων σύμφωνα με την ιδέα της αποφασιστικής μάχης, για κάλυψη αναγκών σε τακτικό επίπεδο, εξανεμιζόνταν η στρατηγική αξία του αεροπλανοφόρου για την άμυνα της αυτοκρατορίας³⁰.

Οι παράγοντες που επηρέασαν την αεροπορική στρατηγική της Ιαπωνίας τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο μπορούν να αναζητηθούν και σε άλλους τομείς. Ο Robin Higham, σημειώνει την αποτυχία των Ιαπώνων να αυξήσουν την παραγωγή αεροσκαφών έγκαιρα, καθώς και ότι έδωσαν μικρή προσοχή σε θέματα επιμελητείας, ανταλλακτικών και προσωπικού³¹.

24. Τζέιμς Κλέιτον, Ο.π. σελ 834-866.

25. Ο Ιζορόκου Γιαμαμότο (1884-1943) θεωρείται μία από τις σπουδαιότερες στρατιωτικές φυσιογνωμίες του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Έλαβε μέρος στον Ρώσο - Ιαπωνικό πόλεμο (1904-1905) και διατέλεσε ναυτικός ακόλουθος της Ιαπωνίας στις ΗΠΑ το 1925. Το 1938 έγινε υπουργός των Ναυτικών και το 1939 αρχηγός των αεροναυτικών δυνάμεων της χώρας του, όπου συνέβαλε στην καλή τους οργάνωση ενόψει του πολέμου με τις ΗΠΑ. Υπήρξε επικεφαλής των Ιαπωνικών δυνάμεων κατά την επίθεση στο Περλ Χάρμπορ στις 7 Δεκεμβρίου 1941 όπως και στην εκστρατεία στο Μίντγουεϊ όπου οι Ιάπωνες νικηθήκαν, καθώς οι αμερικανοί είχαν κατορθώσει να αποκρυπτογραφήσουν τους κώδικες ραδιοεπικοινωνιών των Ιαπώνων. Οι Αμερικανοί τον Απρίλιο του 1943 αποκρυπτογράφησαν ένα σήμα που αφορούσε την επίσκεψη του Γιαμαμότο στα νησιά Σολομώντα και με αεροπορική ενέδρα κατέρριψαν το αεροπλάνο του. Καθώς γνώριζε τις δυνατότητες των ΗΠΑ και της πολεμικής τους βιομηχανίας, ο Γιαμαμότο προσπάθησε να τερματιστεί γρήγορα και νικηφόρα ο πόλεμος για την πατρίδα του και να μην εξελιχτεί η σύγκρουση σε ένα ολοκληρωτικό πόλεμο με τις ΗΠΑ. Βλ. Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό Τόμος 3, (Αθήνα Εκδοτική Αθηνών 1991), σελ. 39.

26. Michael R. Matheny, p. 7.

27. A. D. Harvey, p. 177.

28. Jonathan J. Gross, p.1. Τον Απρίλιο του 1942 οι Ιάπωνες βύθισαν τα Βρετανικά καταδρομικά Dorsetshire και Cornwall μόνο με τη χρήση αεροσκαφών από αεροπλανοφόρα. Το ίδιο και στη βύθιση του αμερικανικού αεροπλανοφόρου Lexington τον Μάιο του ίδιου έτους στη μάχη στην Coral Sea. Jonathan J. Gross, p.1.

29. Jonathan J. Gross, p. 8.

30. Jonathan J. Gross, p. 33.

31. Robin D. S. Higham, review of "Sunburst: The Rise of Japanese Naval Air Power, 1909-

Σύμφωνα με τον Mark Peattie, η Ιαπωνική αεροπορική βιομηχανία παρά τις όποιες μεμονωμένες επιτυχίες, είχε έμφυτα προβλήματα. Κάτω από την πίεση του πολέμου και τις επείγουσες ανάγκες, τα προβλήματα αυτά θα αποκαλύπτονταν και θα γίνονταν χειρότερα με τη συνέχιση του πολέμου. Από τα τέλη του 1941 η διαθεσιμότητα συγκεκριμένων στρατηγικών υλικών, απαραίτητων στην κατασκευή αεροσκαφών και ειδικότερα κινητήρων, γίνονταν όλο και πιο περιορισμένη. Σημαντικό πρόβλημα ήταν η περιορισμένη δεξαμενή επιστημονικού και τεχνικού ειδικευμένου προσωπικού, λόγω αποκοπής από τις εξελίξεις στη Δύση. Επίσης ο απομονωτισμός, σε συνδυασμό με την κρατική παρέμβαση, οδήγησε στην έλλειψη ανταγωνισμού και τεχνολογικής καινοτομίας από τις εταιρίες. Ακόμη, σημαντικό πρόβλημα ήταν η αποδοτικότητα των εργαζόμενων κατά τη διαδικασία παράγωγης των αεροπλάνων, καθώς σημαντικό τμήμα της κατασκευής γινόταν στο χέρι, με ανεπαρκή εργαλεία, όπου ο μέσος λάπνας εργάτης απέδιδε το ένα τρίτο του αντιστοίχου αμερικανού. Η Ιαπωνική αεροπορική βιομηχανία επηρεάστηκε και από τη απροθυμία συνεργασίας στρατού ξηράς - ναυτικού. Ακόμη και όταν οι ελλείψεις στρατηγικών πρώτων υλών για την παραγωγή έγιναν κρίσιμες, ο κάθε κλάδος ανέπτυξε τις δικές του γραμμές εφοδιασμού (για την παραγωγή των δικών του αεροπλάνων), με μικρό ενδιαφέρον για τις ανάγκες του άλλου³².

Η εξάπλωση των αεροπορικών βάσεων μέχρι και 2400 μίλια μακριά από το Τόκιο επηρέασε τη συντήρηση των αεροσκαφών με αποτέλεσμα την περίοδο 1942-43 η διαθεσιμότητα των αεροσκαφών του ναυτικού να είναι στο 50%³³. Η Ιαπωνία δεν μπόρεσε να διατηρήσει εκτεταμένες γραμμές επιμελητείας και να εφοδιάζει σε ικανοποιητικό βαθμό τις δυνάμεις της στα μέτωπα του πολέμου³⁴.

Εξειδικευμένοι μηχανικοί, είτε πνίγηκαν στα βυθισμένα αεροπλανοφόρα ή εγκαταλείφθηκαν κατά την υποχώρηση από τις προωθημένες βάσεις. Η στρατολόγηση και εκπαίδευση νέων πιλότων βασίστηκε στη σκέψη για ένα πόλεμο μικρής διάρκειας και στην αναπλήρωση των πιλοτών όπως την ειρηνική περίοδο. Έτσι, η μη επίτευξη αποφασιστικής νίκης στο Midway, αποδείχτηκε μοιραία στο θέμα του ιπτάμενου προσωπικού. Καθώς στο Ιαπωνικό ναυτικό εξακολουθούσε να κυριαρχεί η σχολή που υποστήριζε τα μεγάλα θωρηκτά, η ναυτική αεροπορία αντιμετώπιζε περιορισμούς στην εκπαίδευση, στο προσωπικό και στον εξοπλισμό. Ουσιαστικά, η ανεπαρκής οργάνωση και η έλλειψη τεχνολογίας, οδήγησε τη ναυτική αεροπορία από τις αρχικές επιτυχίες, να καταλήξει να παλεύει ουσιαστικά για την επιβίωσή της³⁵.

1941" by Mark R. Peattie, *Technology and Culture*, Volume 44, Number 1, (2003), pp. 187-188.

32. Peattie R. Mark, pp. 99-100.

33. Robin D. S. Higham, review of "Sunburst: The Rise of Japanese Naval Air Power, 34. 1909-1941" by Mark R. Peattie, *Technology and Culture*, Volume 44, Number 1, (2003), pp. 187-188.

34. Τζέημς Κλέιτον, σελ 848. Ενώ η απόσταση των νότιων συνόρων της αυτοκρατορίας από τα μητρικά νησιά ήταν 5300 μίλια και η ωκεάνια περίμετρος στο ζενίθ της Ιαπωνικής προέλασης, 14200 μίλια, η Ιαπωνία δεν διέθετε αεροσκάφη μεγάλης ακτίνας δράσης, σε ποσότητα και ποιότητα όπως οι Αμερικανοί, για να επιτύχει την εφοδιαστική υποστήριξη. Ταυτόχρονα ο εφοδιασμός μέσω θαλάσσης ήταν δύσκολος καθώς οι βυθίσεις ιαπωνικών μεταφορικών πλοίων δεν αναπληρώνονταν από τον ρυθμό ναυπήγησης νέων. Τζέημς Κλέιτον, σελ. 848.

35. Robin D. S. Higham, pp. 187-188.

Κατά μία άποψη, η Ιαπωνία νικήθηκε επειδή ήταν αδύναμη να προστατέψει τα μητρικά νησιά από τους φονικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς. Νικήθηκε, καθώς οι δυνάμεις της οι οποίες ενδεχομένως να νικούσαν τα βομβαρδιστικά των Αμερικανών, είχαν αναλωθεί στις μάχες του 1942-44, δηλαδή στο Coral Sea, στο Midway, στο Guadal-canal, στη Rabaul, και αλλού, βλάπτοντας την Ιαπωνική μαχητική ισχύ η οποία ούτως ή άλλως δεν είχε βάθος³⁶. Το Ιαπωνικό αεροπορικό δυναμικό εξελείφτηκε από τον πόλεμο φθοράς στα επί μέρους θέατρα του πολέμου^{37, 38}. Η πραγματοποίηση αποστολών αυτοκτονίας από αέρος, με τους γνωστούς Καμικάζε (Καμικάζι), αποδεικνύει την κατάρρευση της αεροπορική στρατηγικής και τη μετάπτωση σε απλή διαχείριση - ανάλωση της εναπομείνας αεροπορικής ισχύος.

«Αμερικανοί πιλότοι περιχαρείς για την νίκη τους κατά την επίθεση στα νησιά Μάρσαλ, χαμογελούν στην ουρά ενός F6F Hellcat στο κατάστρωμα του USS LEXINGTON μετά την κατάρριψη των 17 από τα 20 Ιαπωνικών αεροπλάνων τα οποία κατευθύνονταν στην Tarawa.» Comdr. Edward Steichen, November 1943. Πηγή: National Archives, Department of Defense. Department of the Navy. Naval Photographic Center, 80-G-470985. National Archives Identifier: 520896

Επίλογος

Η Ιαπωνία ανέπτυξε την αεροπορική της στρατηγική στο πλαίσιο των εθνικών της στοχεύσεων τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Η άνοδος της αεροπορικής ισχύος της χώρας υπήρξε σημαντική. Ωστόσο, ο πόλεμος με έναν ισχυρότερο αντίπαλο όπως οι ΗΠΑ, αποκάλυψε τις αδυναμίες που σχετίζονταν με την προετοιμασία και τη χρήση του αεροπορικού της δυναμικού.

Κατά τη σχεδίαση δεν εκτιμήθηκε η πιθανή στρατηγική του αντιπάλου και ιδιαίτερα ο ρόλος

της αεροπορίας του. Επίσης δεν υπήρξε πρόβλεψη για μία αρνητική εξέλιξη, στη σύγκρουση με τις ΗΠΑ. Η Ιαπωνία δεν προετοιμάστηκε για την πιθανότητα εκτέλεσης βομβαρδισμών στο εσωτερικό της και δεν έδωσε έμφαση στην αεράμυνα, ιδιαίτερα στην ύπαρξη αεροπλάνων ικανών να αντιμετωπίσουν αεροπορικές επιδρομές.

36. Colin S. Gray, *Airpower for Strategic Effect*, Air University Press, Air Force Research Institute, Alabama Maxwell Air Force Base, 2012, p. 145-146.

37. Colin S. Gray, p.146. Υπήρξαν και τα σημαντικά πλήγματα για την αεροπορική δύναμη των Ιαπώνων. Στο Midway, η Ιαπωνία απώλεσε εντός ολίγων ωρών, τέσσερα αεροπλανοφόρα και τους αεροπόρους τους. Colin S. Gray, p. 146.

38. Το γεγονός ότι η ελίτ της αεροπορικής ισχύος της Ιαπωνίας ήταν συγκεντρωμένη σε μικρό αριθμό αεροπλανοφόρων, (Colin S. Gray, p. 146), αυτό όχι μόνο αύξανε την τρωτότητά της, αλλά και τις επιπτώσεις από τυχών απώλεια αυτής. (Το ίδιο βέβαια ίσχυε και για τους Αμερικανούς. Όμως στη δική τους περίπτωση οι δυνατότητες αναπλήρωσης των απωλειών ήταν υψηλές ενώ για τους Ιάπωνες μηδαμινές).

Στη φάση της προετοιμασίας δεν εκτιμηθήκαν οι δυνατότητες της χώρας στην υποστήριξη του αεροπορικού όπλου (παράγωγη αεροπορικού υλικού, εφοδιασμός, εκπαίδευση προσωπικού) σε περίοδο παρατεταμένου πολέμου.

Η επιμονή στην αναζήτηση της αποφασιστικής μάχης, με έναν ανώτερο υλικά και τεχνολογικά αντίπαλο, ήταν αυτοκαταστροφική. Η έλλειψη ευελιξίας και η προσκόλληση στις παραδόσεις (προσκόλληση στα θωρηκτά) στέρησαν την πιο αποτελεσματική χρήση της αεροπορίας. Η χρήση των Ιαπωνικών αεροπλανοφόρων ως τακτικά μέσα μείωνε τη στρατηγική τους αξία.

Οι Ιάπωνες, παρά τον ηρωισμό των αεροπόρων τους, δεν κατάφεραν τελικά να αποκτήσουν τον έλεγχο του αέρα, λόγω της ποσοτικής και ποιοτικής υπεροχής σε αεροσκάφη και εκπαίδευση που διέθεταν οι Αμερικανοί.

Παρατηρούμε ότι υπήρξε αδυναμία προσαρμογής της αεροπορικής στρατηγικής στις νέες συνθήκες που προέκυπταν κατά τη διάρκεια του πολέμου, λόγω της αρχικής της σχεδίασης, ανάπτυξης και εκτέλεσης.

Γενικότερα, η αεροπορική στρατηγική της Ιαπωνίας βασίστηκε στον σχεδιασμό ενός περιορισμένου πολέμου, χωρίς ικανότητα υποστήριξης μιας παρατεταμένης πολεμικής προσπάθειας.

Βιβλιογραφία

1. Boyne J. Walter. *The Influence of Air Power upon History*. Gretna: Pelican, 2003.
2. Gray S. Colin *Airpower for Strategic Effect*, Alabama: Maxwell Air Force Base, Air University Press, Air Force Research Institute, 2012.
3. Gross J. Jonathan. *Imperial Japanese Navy Campaign Planning and Design of the Aleutian - Midway Campaign*. Fort Leavenworth, Kansas: USA Army Command and General Staff College, School of Advanced Military Studies, 2013.
4. Harvey A. D.. "Army Air Force and Navy Air Force: Japanese Aviation and the Opening Phase of the War in the Far East." *War In History* 6: (2) 1999: 174-204.
5. Higham D. S. Robin, Review of Sunburst: *The Rise of Japanese Naval Air Power, 1909-1941*, by Mark R. Peattie, Technology and Culture, Volume 44, Number 1, (2003): 186-188.
6. March William. "Different Shades of Blue: Interwar Air Power Doctrine Development Part 2 Germany and Japan." *The Canadian Air Force Journal*, Spring 2009, Vol. 2, No. 2.
7. Matheny R. Michael. "Midway: A Case Study the Role of Major

Operations in Maritime Campaigns”. Newport: Naval War College, Department of Joint Military Operations, 1995.

8. O’Neill P. Brian, *The Four Forces Airpower Theory*, Fort Leavenworth Kansas, United States Army, Command and General Staff College, School of Advanced Military Studies, 2011.

9. Parker Alastair, *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*. Μετάφραση. Γρηγόρης Κονδύλης. Θεσσαλονίκη: Επιλογή/Θύραθεν, 2004.

10. Peattie R. Mark, SUNBURST, *The Rise of Japanese Naval Air Power 1909-1941*, Annapolis, Maryland, Naval Institute Press, 2001.

11. Record Jeffrey. *Japan’s Decision For War in 1941: Some Enduring Lessons*. Carlisle: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2009.

12. Speyer E. “Japan’s Air Strength.” *Royal United Services Institution Journal*, 87:545, (1942): 30-37.

13. Ασημακόπουλος Φώτιος. Διπλωματική Εργασία, «Ιαπωνική Υψηλή Στρατηγική 1931-1945». Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών Ευρωπαϊκών Σπουδών, 2006.

14. Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό Τόμος 3, Εκδοτική Αθηνών (Αθήνα 1991).

15. Κλέιτον Τζέιμς. «Η Στρατηγική της Ιαπωνίας και των ΗΠΑ στον Πόλεμο του Ειρηνικού». Στο *Οι Δημιουργοί της Σύγχρονης Στρατηγικής από τον Μακκιαβέλλι στην Πυρηνική Εποχή*, επιμ. Peter Paret, σελ.831-866. Αθήνα: Τουρίκη, 2004.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Ασχος (Ι) Αλέξανδρος Νικολουδάκης γεννήθηκε στα Χανιά το 1972 και αποφοίτησε από τη Σχολή Ικάρων το 1994. Έχει υπηρετήσει στην 115ΠΜ/345 Μοίρα Βομβαρδισμού με αεροσκάφη A-7H Corsair II και 340 Μοίρα με αεροσκάφη F-16 Block52+. Υπηρέτησε ως επιτελής, στη Δνση Επιχειρήσεων του Αρχηγείου Τακτικής Αεροπορίας, στο NRDC-GR και ως τμηματάρχης εκπαίδευσης στην 113ΠΜ. Στην ΑΔΙΣΠΟ υπηρέτησε ως εκπαιδευτής στην Έδρα Διακλαδικού και Αμυντικού Προσανατολισμού. Είναι κάτοχος, μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Διοίκηση Επιχειρήσεων με εξειδίκευση στη Διοίκηση Ανθρωπίνων Πόρων και μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στις Διεθνείς Σχέσεις με εξειδίκευση στη Διεθνή Πολιτική και Στρατηγική. Ομιλεί την Αγγλική και την Ισπανική.

"Χρήση Χημικών Όπλων κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο"

του Ανχη (ΕΜ) Σωτήριου Γλυκοφρύδη, Σπουδαστή 15ης ΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ

Γερμανοί στρατιώτες επιχειρούν μέσα σε περιβάλλον δηλητηριωδών αερίων (πηγή: Getty)

Τα τελευταία χρόνια, η Παγκόσμια Κοινότητα, μέσω της τηλεόρασης και του διαδικτύου, έχει γίνει και γίνεται μάρτυρας των ολέθριων, για τον άνθρωπο, αποτελεσμάτων της ευρείας χρήσης χημικών ουσιών τόσο στο πεδίο της μάχης, όσο και σε κατοικημένους τόπους. Σε πρόσφατη έρευνα των *New York Times* αναφέρεται ότι, κατά τη διάρκεια των πρόσφατων εμφύλιων συγκρούσεων στο Ιράκ και τη Συρία, η τρομοκρατική οργάνωση Ισλαμικό Κράτος (ΙΚ), πραγματοποίησε τουλάχιστον 52 επιθέσεις με χημικά όπλα, οι οποίες δεν επηρέασαν μόνο τις αντιμαχόμενες παρατάξεις, αλλά και τον άμαχο πληθυσμό των προσβαλλόμενων περιοχών (Schmitt 2016). Τον Απρίλιο του 2017, ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής χαρακτήρισε «φρικτή» και «αποκρουστική» την επίθεση με χημικά όπλα στη Συρία¹, κάνοντας λόγο για «φοβερή προσβολή κατά της ανθρωπότητας» (ΑΜΠΕ 2017).

Πότε όμως ξεκινά η γενικευμένη χρήση χημικών όπλων στη σύγχρονη ανθρώπινη ιστορία; Η απάντηση στο προαναφερθέν ερώτημα μας μεταφέρει

1. Ο Αμερικανός Πρόεδρος στην υπόψη δήλωση αναφερόταν στην επίθεση με χημικά στην επαρχία Ιντλίμπ της Συρίας, η οποία πραγματοποιήθηκε την 4 Απριλίου 2017 (Kareem Khadder 2017).

102 περίπου χρόνια πριν, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Α΄ΠΠ), στην ημερομηνία ορόσημο της 22ας Απριλίου 1915, όταν στη 2η Μάχη της πόλης Υπρ (Ypres) του Βελγίου, οι Γερμανοί απελευθέρωσαν 170 περίπου τόνους από το δηλητηριώδες αέριο χλώριο, αλλάζοντας τη φύση του «Μεγάλου πολέμου»², και δίνοντας στην ανθρωπότητα μια πρώτη ιδέα για ένα νέο είδος όπλου μαζικής καταστροφής. Περίπου 50 διαφορετικές ουσίες ελευθερώθηκαν στα πεδία των μαχών και άλλες 3.000 ελέγχθηκαν προκειμένου να εξεταστεί η πιθανότητα χρήσης τους ως εν δυνάμει όπλα. Εξαιτίας τους προκλήθηκε ο θάνατος 91.000 ανθρώπων, ενώ οι μη θανάσιμες απώλειες υπολογίζονται, κατά προσέγγιση, στο 1.300.000 (Ivarsson U 1992).

Ιστορική Εξέλιξη των Χημικών Όπλων

Η ιστορία των χημικών, όπως συμβαίνει και με πολλά άλλα πράγματα, έχει τις ρίζες της στην Αρχαία Ελλάδα. Τα πολεμικά αέρια, με την ευρεία έννοιά τους, ήταν πράγματι γνωστά στους αρχαίους προγόνους μας. Όπως επισημαίνει ο Θουκυδίδης³ στο 2ο και στο 4ο βιβλίο του, χρήσεις χημικών ουσιών έγιναν στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Συγκεκριμένα στο 2ο βιβλίο του αναφέρει ότι, το 429 π.Χ., ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρχίδαμος ο Β΄, για να εξαναγκάσει τους υπερασπιστές της πόλης των Πλαταιών να παραδοθούν, άνοιξε μια περιφερειακή τάφρο, γεμίζοντάς τη με πίσσα και θειάφι. Οι καπνοί από την καύση των υλικών αυτών ήταν τόσο πυκνοί και αποπνικτικοί, ώστε οι Πλαταιείς και οι σύμμαχοί τους, αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Ομοίως στο 4ο βιβλίο του, ο Θουκυδίδης περιγράφοντας την πολιορκία του Δηλίου (424 π.Χ.) από τους Βοιωτούς, αναφέρει για την χρήση αερίων από το Θηβαίο στρατηγό Παγώνδα, προερχόμενα από την καύση άνθρακα, θείου και πίσσας, που με την βοήθεια επικλινών σωληνώσεων, σαν κατά συνθήκη φλογόβολο, κατευθύνονταν στους πολιορκημένους, κάμπτοντας την αντίστασή τους και εξαναγκάζοντάς τους σε παράδοση.

Κατά τα ρωμαϊκά χρόνια ο ιστορικός Πολύβιος⁴ γράφει ότι με ασφυκτικά αέρια οι Ρωμαίοι προσπάθησαν να εκπορθήσουν την Αμβρακία, την πρωτεύουσα του βασιλιά της Ηπείρου, Πύρρο, το 187 π.Χ.

Το πιο γνωστό όμως χημικό όπλο της παλιάς εποχής είναι το περίφημο υγρό πυρ των Βυζαντινών. Το υγρό πυρ έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην αποτυχία τόσο της πρώτης απόπειρας των Αράβων να καταλάβουν της Κωνσταντινούπολη (674-678 μ.Χ.) επί βασιλείας του Κωνσταντίνου του Δ΄, όσο και

2. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αρχικά ονομάστηκε «Ευρωπαϊκός» ή «Μεγάλος Πόλεμος», όμως μετά την είσοδο των ΗΠΑ, το 1917, μετονομάστηκε σε «Παγκόσμιος Πόλεμος». Η τελική ονομασία του «Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος» αποδίδεται στον Charles a Court Repington, τον πρώην Βρετανό αξιωματικό και αργότερα πολεμικό ανταποκριτή των Times, ο οποίος διέκρινε από πολύ νωρίς - ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1918 - ότι η αισιόδοξη πρόβλεψη πως αυτός ήταν «ο πόλεμος που θα τελείωνε όλους τους πολέμους» δεν επρόκειτο να επιβεβαιωθεί (Λαζαρίδης 2013, 17-18).

3. Ο Θουκυδίδης του Ολόρου ο Αλιμούσιος (περ. 460 π.Χ. - περ. 399 π.Χ.) ήταν αρχαίος Έλληνας ιστορικός, γνωστός μεταξύ άλλων και για τη συγγραφή της Ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου.

4. Ο Πολύβιος (200 π.Χ.-118 π.Χ.) ήταν Έλληνας ιστορικός, διάσημος για το βιβλίο του *Οι Ιστορίες ή Η Άνοδος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας*, το οποίο καλύπτει λεπτομερώς την περίοδο από το 220 ως 146 π.Χ. (Sacks 1981).

Εικόνα 1: Βυζαντινοί χρησιμοποιούν το υγρό πυρ εναντίον εχθρικού πλοίου Pubic Domain

της δεύτερης πολιορκίας της Πόλης, πάλι από τους Άραβες (717-718μ.Χ.), όταν ήταν αυτοκράτορας ο Λέων ο Γ'.

Η εφεύρεση του υγρού πυρός αποδίδεται από αρκετούς μελετητές στον Έλληνα αρχιτέκτονα Καλλίνικο, ο οποίος γεννήθηκε στην Ηλιούπολη της Συρίας και με τις καινοτομίες που εισήγαγε το έκανε πιο αποτελεσματικό. Συγκεκριμένα στο βασικό συστατικό των πυροφόρων υγρών, που ήταν η νάφθα⁵, εικάζεται⁶ ότι πρόσθεσε θείο, ασβέστη (οξειδίο του ασβεστίου) και νίτρο (νιτρικό κάλιο). Τα αέρια που προέκυπταν από την αντίδραση των συστατικών αυτού του μίγματος όταν έρχονταν σε επαφή με το νερό προκαλούσαν μεγάλη άνοδο της θερμοκρασίας αυτού και την ανάφλεξη της νάφθας, του αφθονότερου συστατικού του μίγματος. Το φλεγόμενο πλέον μίγμα εκτοξευόταν στα εχθρικά πλοία και τα κατάκαιγε.

Κατά την περίοδο της Αναγέννησης, οι πολεμικές χημικές ουσίες δεν άφησαν ασυγκίνητο ούτε τον Λεονάρντο ντα Βίντσι. Ο Ιταλός αυτός πολυπράγμων και πανεπιστήμονας, μεταξύ των άλλων ασχολήθηκε και με την πολεμική τέχνη. Στο βιβλίο του «Περί οχυρώσεων» συστήνει ως αποτελεσματικό αμυντικό όπλο τη χρήση χειροβομβίδων που θα περιείχαν δηλητηριώδεις ενώσεις του αρσενικού⁷.

Η πρώτη βόμβα με πολεμικά αέρια κατασκευάστηκε από τον Γάλλο χημικό Λεφορτιέ, στο Σερβές της Γαλλίας, το 1830. Το αέριο που απελευθε-

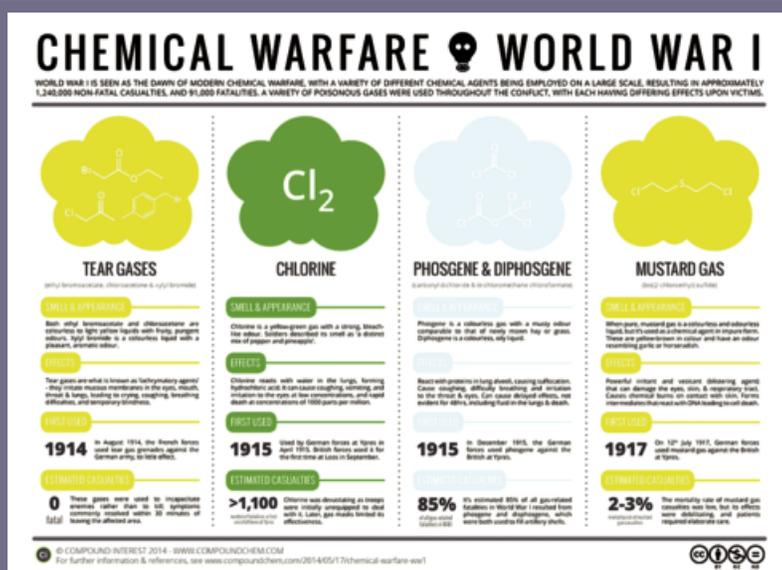
5. Η νάφθα είναι προϊόν απόσταξης του αργού πετρελαίου. Η λέξη προήλθε από τις αραβικές λέξεις *νεφθάνη* ή *νέφθα* ή *νεφθόγ*, που σημαίνουν τόπο εξιλέωσης (Μανουσάκης 1999, 36).

6. Τα συστατικά και οι διαδικασίες παραγωγής αλλά και εξαπόλυσης του υγρού πυρός ήταν άκρως απόρρητα μυστικά. Η μυστικότητα που το περιέβαλλε ήταν τόση, που η σύνθεση του υγρού πυρός χάθηκε, και έκτοτε αποτελεί αντικείμενο διαφόρων εικασιών (Haldon 2006, 290-325).

7. Το αρσενικό (Λατινικά: *arsenicum* και αγγλικά: *arsenic*) είναι το χημικό στοιχείο με χημικό σύμβολο *As*. Έχει χαρακτηριστεί ως "Ο Βασιλιάς των Δηλητηρίων", για τη διακριτικότητα και την ισχύ του.

ρωνόνταν κατά την έκρηξη της βόμβας προκαλούσε έντονο βήχα. Η επιτροπή αξιολόγησης του υπόψη όπλου, που την αποτελούσαν αξιωματικοί του Πυροβολικού, απέρριψε την πρόταση χρήσης της επειδή πιθανότατα δεν πίστεψαν στην αποτελεσματικότητά της.

Τα Χημικά Όπλα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Εικόνα 2: Οι κυριότερες χημικές ουσίες κατά τον Α΄ΠΠ

Όταν ο Μεγάλος Πόλεμος ξεκίνησε τον Αύγουστο του 1914, όλοι, από τους απλούς πολίτες μέχρι τους ηγέτες των αντιμαχόμενων παρατάξεων είχαν την κοινή πεποίθηση ότι οι οικονομίες των Ευρωπαϊκών χωρών δεν θα μπορούσαν ούτε να επιβιώσουν, ούτε να υποστηρίξουν ένα μακροχρόνιο πόλεμο. Σαν αποτέλεσμα αυτού, τα πολεμικά σχέδια των δυο βασικών πρωταγωνιστών, της Γερμανίας και της Γαλλίας, προέβλεπαν μια γρήγορη και αποφασιστική επιθετική ενέργεια εναντίον του αντιπάλου τους. Ο Κάιζερ της Γερμανίας, Γουλιέλμος ο Β΄, διαβεβαίωνε τα στρατεύματά του ότι «θα έχουν επιστρέψει σπίτια τους πριν πέσουν τα φύλλα των δέντρων». Η υπόσχεσή του αυτή όμως έμελλε να μην υλοποιηθεί (Tuchman 1962, 119). Οι Γερμανοί έδωσαν στους εαυτούς τους 40 ημέρες για να κατακτήσουν τη Γαλλία. Ο ολιγάριθμος όμως Βελγικός στρατός σταμάτησε τους εισβολείς, οπότε «...για πρώτη φορά οι άνθρωποι κατάλαβαν πόσο τρομερός θα ήταν αυτός ο πόλεμος» (Hamley 2007, 10). Ως τα τέλη του 1914, οι αντίπαλες δυνάμεις του Δυτικού μετώπου, είχαν «κολλήσει» στις μάχες των χαρακωμάτων⁸, γεγονός που δεν τους επέτρεπε να εφαρμόσουν τις παραδοσιακές τακτικές μάχης.

8. Η μάχη χαρακωμάτων ήταν ένα νέο είδος πολέμου. Στο παρελθόν πόλεμος σήμαινε προελάσεις, υποχωρήσεις και κρίσιμες μάχες με νικητές και ηττημένους. Όμως τώρα, αφότου οι στρατοί χάρθηκαν στα χαρακώματα, το μόνο για το οποίο μπορούσαν να πολεμήσουν ήταν το ρηγμαμένο έδαφος ανάμεσα στα χαρακώματα - η νεκρή ζώνη. Η τακτική προέβλεπε βομβαρδισμό της αντίπαλης πλευράς με πυροβολικό και ύστερα οι στρατιώτες του πεζικού έβγαιναν από

Δακρυγόνα

Παρά την κοινή πεποίθηση ότι οι Γερμανοί ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν χημικά αέρια, στην πραγματικότητα οι Γάλλοι ήταν εκείνοι που προχώρησαν τον Αύγουστο του 1914 στη χρήση δακρυγόνων χειροβομβίδων εναντίον των Γερμανών (Duffy 2009). Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποίησαν χειροβομβίδες των 26 χιλιοστών που περιείχαν δακρυγόνο αέριο (βρωμιούχο ξυλόλιο) (Heller 1984).

Επίθεση με δηλητηριώδη αέρια από τις Γαλλικές Δυνάμεις στην περιοχή Φλάντερς (Flanders), Βέλγιο
© CORBIS

Το βρωμιούχο ξυλόλιο επηρέαζε τα μάτια, το στόμα, το λαιμό και τους πνεύμονες προκαλώντας δάκρυα, βήχα, δυσκολία στην αναπνοή μέχρι και προσωρινή τύφλωση. Χρησιμοποιούνταν συνήθως για να καταστήσει ανίκανο για μάχη και όχι να σκοτώσει το προσβαλλόμενο προσωπικό (Ivarsson U 1992).

Το αέριο, με τον τρόπο που το απελευθέρωναν οι Γάλλοι, δεν ήταν ικανό να φτάσει σε υψηλές συγκεντρώσεις σε ανοικτό χώρο με αποτέλεσμα να διαλύεται γρήγορα χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα και γι' αυτό σταμάτησαν να το χρησιμοποιούν. Απεναντίας, οι Γερμανοί έχοντας σαφώς μια πιο αναλυτική προσέγγιση στο θέμα έναντι των αντιπάλων τους, προχώρησαν στην εμπειριστατωμένη μελέτη του αποτελεσματικού τρόπου χρησιμοποίησης των δακρυγόνων προκειμένου να τους προσφέρουν τακτικό πλεονέκτημα στη μάχη. Έτσι προχώρησαν στη χρήση οβίδων αερίου, που ήταν γνωστές ως παράγοντες/φορείς λευκού σταυρού (*white cross agents*⁹), καθώς διαπίστωσαν ότι στο Ανατολικό Μέτωπο τα δακρυγόνα ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικά στην εξουδετέρωση του Ρωσικού Πυροβολικού. Μερικές οβίδες καθιστούσαν ανίκανο να αντιδράσει το πλήρωμα ενός πυροβόλου ή το ανάγκαζε να φορέσει μάσκες, εμποδίζοντας το να ανταποδώσει άμεσα τα δεχόμενα πυρά (Heller 1984).

Χλώριο (Cl₂)

Γενικά Χαρακτηριστικά του Χλωρίου

Το χλώριο είναι ένα πρασινοκίτρινο αέριο με χαρακτηριστική οσμή. Αντικαθιστά το υδρογόνο στις οργανικές ενώσεις από τις οποίες αποτελού-

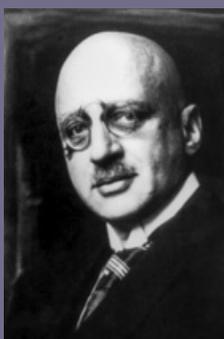
τα χαρακώματα για να επιτεθούν στα αντίστοιχα του αντιπάλου. Συνήθως όμως αποδεκατίζονταν από τα πολυβόλα των αμυνομένων (Hamley 2007, 11).

9. *White cross agents*: Κατά τη διάρκεια του Α' ΠΠ οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν τον συγκεκριμένο όρο αναφερόμενοι στα χημικά όπλα που είχαν ως αποτέλεσμα την πρόκληση

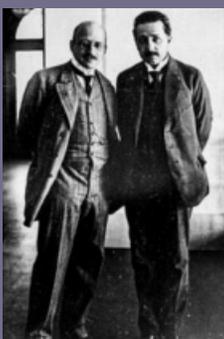
νται κυρίως οι ζωντανοί οργανισμοί. Με την αντικατάσταση αυτή η αρχική ένωση χάνει τις ιδιότητές της, καταστρέφεται και προκύπτει η αντίστοιχη χλωριωμένη ένωση και υδροχλωρικό οξύ. Γι' αυτό το διάλυμα χλωρίου χρησιμοποιείται ως απολυμαντικό για οικιακή χρήση καταστρέφοντας τους μικροοργανισμούς.

Όταν γίνει εισπνοή σχετικά μεγάλης ποσότητας χλωρίου ερεθίζονται έντονα οι βρόγχοι και οι βρογχικοί σωλήνες των πνευμόνων, προκαλώντας φλεγμονές. Όλα αυτά έχουν ως συνέπεια την έκκριση μεγάλων ποσοτήτων υγρών, τα οποία μπλοκάρουν τις αναπνευστικές οδούς προκαλώντας το θάνατο από ασφυξία. Για το λόγο αυτό, το χλώριο χαρακτηρίζεται ως ασφυξιογόνο αέριο (Μανουσάκης 1999, 58-59).

Φριτζ Χάμπερ (Fritz Haber)

Εικόνα 4: Φριτζ Χάμπερ (Fritz Haber)

Εικόνα 5: Ο Χάμπερ με τον φίλο του Α. Αϊν-στάν Credit: Archiv der Max-Planck-Gesellschaft, Berlin

Ποιος όμως ήταν ο ιθύνων νους της παραγωγής και χρήσης του χλωρίου ως πολεμικό αέριο, που ουσιαστικά ώθησε και τις λοιπές συμμετέχουσες δυνάμεις στον «Μεγάλο Πόλεμο» να προχωρήσουν στην έρευνα, ανάπτυξη και χρήση χημικών όπλων στο πεδίο της μάχης; Η ψυχή του χημικού πολέμου ήταν ο επικεφαλής του Ινστιτούτου Κάιζερ Γουίλιελμ του Βερολίνου, καθηγητής Φριτζ Χάμπερ (Fritz Haber) (1868-1934).

Ο Χάμπερ ήταν ένας ιδιαίτερα ταλαντούχος χημικός, ο οποίος πριν την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχε προχωρήσει εφεύρεση μιας μεθόδου για τη σταθεροποίηση του αζώτου και την παραγωγή αμμωνίας. Για το επίτευγμα του αυτό, του απονεμήθηκε το 1918 το βραβείο Νόμπελ Χημείας. Αν και η μέθοδος αυτή άνοιξε το δρόμο για την παραγωγή λιπάσματος από το άζωτο του αέρα, ο Κάρλ Μπος¹⁰ (Carl Bosch) την έκανε εφικτή σε βιομηχανική κλίμακα. Η μέθοδος Haber-Bosch παραμένει μέχρι και τις μέρες μας, ως η βασική που χρησιμοποιείται στην βιομηχανία λιπασμάτων (EVERTS 2017).

Με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Γερμανική κυβέρνηση έθεσε τον Χάμπερ επικεφαλής μιας ομάδας επιστημόνων, οι οποίοι ανέλαβαν την ευθύνη παραγωγής πολεμικών αερίων. Κατόπιν εντατικών ερευνών, ο Χάμπερ ανακοίνωσε τον Ιανουάριο του 1915 πως ήταν έτοιμος να επιδείξει ένα χημικό αέριο, η χρήση του οποίου δεν απαιτούσε εκρηκτικά και με κατάλλη-

δακρύων, δηλαδή στα δακρυγόνα. Προέκυψε από την τακτική των Γερμανικών στρατευμάτων να σημειώνουν με ένα λευκό σταυρό τα πυρομαχικά που περιείχαν δακρυγόνες ουσίες, όπως το βρωμιούχο ξυλόλιο, την χλωροακετόνη και την βρωμοακετόνη (Garett Benjamin C. 2009, 230).

10. Ο Καρλ Μπος (Carl Bosch) (1874 -1940) ήταν Γερμανός χημικός που συνέβαλε στην ανάπτυξη της μεθόδου βιομηχανικής σύνθεσης της αμμωνίας και γενικότερα στην ανάπτυξη χημικών τεχνικών υψηλών πιέσεων (Βραβείο Νόμπελ Χημείας, 1931).

λες καιρικές συνθήκες μπορούσε να εξουδετερώσει τους στρατιώτες του εχθρού που βρίσκονταν στα χαρακώματα. Το αέριο αυτό ήταν το χλώριο. Αρχικά η Ανώτατη Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση ήταν δύσπιστη ως προς τα αποτελέσματα της χρήσης του χλωρίου. Τελικά δόθηκε στον Χάμπερ η δυνατότητα να το πρωτοχρησιμοποιήσει στην 2η μάχη του Υπρ στο Βέλγιο.

Εικόνα 6: Ο Haber εξηγεί το χειρισμό των χημικών αερίων στην ηγεσία των Γερμανικών Δυνάμεων
Archiv der Max-Planck-Gesellschaft, Berlin

Με την ομάδα του, τα χρόνια που ακολούθησαν, ανέπτυξε τουλάχιστον ακόμα δύο (2) «διάσημα» πολεμικά δηλητηριώδη αέρια, το φωσγένιο και το αέριο μουστάρδας. Για τους λόγους αυτούς, μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, οι Σύμμαχοι τον χαρακτήρισαν ως εγκληματία πολέμου, ωθώντας τον να αναζητήσει καταφύγιο στην Ελβετία. Τελικά το όνομα του βγήκε από την λίστα των Εγκληματιών Πολέμου και επέστρεψε στο Βερολίνο ως ήρωας μέχρι το τέλος της ζωής του το 1934 (EVERTS 2017).

Αποτελέσματα Χρήσης

Οι Γερμανικές δυνάμεις, εκμεταλλευόμενες το στοιχείο του αιφνιδιασμού, με τη βοήθεια του χλωρίου κατάφεραν να «σπάσουν» το μέτωπο των Συμμάχων στο Υπρ σε μήκος περίπου έξι χιλιομέτρων, πράγμα που δεν μπόρεσαν να επιτύχουν για αρκετούς μήνες με συνεχείς επιθέσεις και τη χρήση συμβατικών όπλων. Η επιτυχία αυτή όμως αιφνιδίασε και τους ίδιους τους Γερμανούς. Η ηγεσία τους δεν πίστεψε στον πρωταγωνιστικό ρόλο του χλωρίου στο πεδίο της μάχης, με αποτέλεσμα να μην εκμεταλλευτεί πλήρως το ρήγμα στην αμυντική γραμμή και τον πανικό που επέφερε στις τάξεις των Συμμαχικών δυνάμεων, προχωρώντας σ' ένα χτύπημα αποφασιστικής σημασίας, για την εξέλιξη του Πολέμου.

Μετά τις πρώτες επιθέσεις, η αποτελεσματικότητα του χλωρίου στο πεδίο της μάχης άρχισε να φθίνει. Αυτό οφειλόνταν στη συστηματική αντιμετώπιση της συγκεκριμένης απειλής και από τις δυο πλευρές. Οι πρώτες αντιασφυξιογόνες μάσκες έκαναν την εμφάνισή τους. Στις 15 Μαΐου 1915, το Βρετανικό υπουργείο Πολέμου παρουσίασε την μάσκα «Μαύρο Βέλο» (Black Veil) που προσαρμοζε στις αναπνευστικές οδούς υφάσματα εμποτισμέ-

Εικόνα 7: Βρετανικά Στρατεύματα Φορώντας το Hypo Helmet British Government

να σε θειοθειικό και διανθρακικό νάτριο. Η εξέλιξη της συγκεκριμένης μάσκας ήταν το κράνος Hygro «Hygro Helmet», που παρασκευάστηκε τον Ιούνιο του 1915.

Επιπρόσθετα, η βασική εκπαίδευση του στρατιωτικού προσωπικού και των δυο αντίπαλων, προ της έλευσής του στο μέτωπο, περιελάμβανε απαραίτητα την εξοικείωσή τους με τα πολεμικά χημικά αέρια. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να εμπιστευτούν τις μάσκες που διέθεταν, οι Βρετανοί στρατιώτες παρέμεναν φορώντας τες επί μια (1) ώρα σε ελεγχόμενο περιβάλλον με χλώριο. Τέλος τους εκπαίδευαν για την ταχεία προσαρμογή της στο κεφάλι τους (εντός έξι δευτερολέπτων).

Φωσγένιο - Διφωσγένιο

Στο θέατρο του χημικού πολέμου, μετά το χλώριο, πρωταγωνιστικό ρόλο ανέλαβαν δύο εξαιρετικά θανατηφόρες και ταυτόχρονα ύπουλες ουσίες το φωσγένιο και το διφωσγένιο.

Γενικά Χαρακτηριστικά

Το φωσγένιο παρασκευάστηκε το 1812 από τον Άγγλο γιατρό και ερασιτέχνη χημικό Τζον Ντέιβυ (John Davy) (1790-1868), ο οποίος συνέθεσε την ουσία εκθέτοντας στο ηλιακό φως ένα μείγμα μονοξειδίου του άνθρακα (CO) και χλωρίου (Cl₂). Ο ίδιος ονόμασε την ανακάλυψή του «φωσγένιο» από τις ελληνικές λέξεις «φως» και «γεννώ» (Davy 1812, 144-151). Το αέριο είναι 3 με 4 φορές βαρύτερο από τον αέρα και πολύ πιο τοξικό από το χλώριο. Αποτελεί ιδιαίτερα αποτελεσματική πολεμική χημική ουσία διότι, εκτός της τοξικότητάς του, είναι άχρωμο, χωρίς ιδιαίτερη οσμή και ιδιαίτερα σταθερό στη θερμοκρασία. Το γεγονός αυτό καθιστά εφικτή την εκτόξευσή του με οβίδες πυροβολικού, κατά την έκρηξη των οποίων αναπτύσσεται πολύ υψηλή θερμοκρασία (Garett Benjamin C. 2009, 166).

Η δηλητηρίαση με φωσγένιο δε γίνεται άμεσα αντιληπτή. Σε αντίθεση με το χλώριο ο ερεθισμός του βλεννογόνου των αναπνευστικών οδών δεν είναι τόσο έντονος ώστε να προκαλέσει σοβαρές ανησυχίες και άμεσα αποτελέσματα. Με την πάροδο του χρόνου όμως το φωσγένιο καταστρέφεται από την υγρασία και σχηματίζει υδροχλωρικό οξύ προκαλώντας εγκαύματα, καταστροφή του βλεννογόνου των αναπνευστικών οδών, σύσπαση των βρόγχων και έξοδο υγρού από τις κυψελίδες των πνευμόνων. Όλες αυτές οι διεργασίες οδηγούν σε πνευμονικό οίδημα. Εν τέλει, ο θάνατος του προσωπικού που έχει προσβληθεί προέρχεται από ασφυξία, γι' αυτό και κατατάσσεται, όπως και το χλώριο, στις ασφυξιογόνες ουσίες (Gilbert 2014).

Το διφωσγένιο αντίστοιχα είναι παρόμοια χημική ουσία με το φωσγένιο. Παρουσία υγρασίας υδρολύεται σε φωσγένιο και χλωροφόρμιο. Η διάσπαση αυτή, όταν έχει εισέλθει στον ανθρώπινο οργανισμό, συντελείται στις αναπνευστικές οδούς, καθιστώντας το πιο επικίνδυνο από φωσγένιο. (Μανουσάκης 1999, 65).

Χρήση Φωσγενίου - Διφωσγενίου στο Πεδίο της Μάχης

Εικόνα 8: Βρετανικές Απώλειες μετά από Γερμανική Επίθεση με Φωσγένιο
British Government

Οι Γερμανοί ήταν πάλι εκείνοι που χρησιμοποίησαν για 1η φορά το φωσγένιο στις 19 Δεκεμβρίου του 1915 στο Υπρ του Βελγίου. Ακολούθως, οι Βρετανοί, μετά από εκτεταμένες δοκιμές στα εργαστήρια του Πόρτον Ντάουν (Porton Down), που ίδρυσαν για τις πειραματικές και εργαστηριακές δοκιμές χημικών ουσιών (WO 2017), χρησιμοποίησαν το φωσγένιο έξι (6) μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 1916, στη μάχη του Σόμ (Somme), στο Βέλγιο.

Το φωσγένιο χρησιμοποιήθηκε από τους Συμμάχους σε συνδυασμό με χλώριο ύστερα από μια μεγάλη ανάπαυλα στο μέτωπο, αφού τα μέτρα προστασίας από χημικές πολεμικές δραστηριότητες είχαν χαλαρώσει. Όταν έγινε αντιληπτή η επίθεση και σήμανε συναγερμός, παρά το γεγονός ότι οι Γερμανοί στρατιώτες σηκώθηκαν άμεσα πανικόβλητοι και φόρεσαν τις στολές και τις μάσκες τους, είχε περάσει πολύτιμος χρόνος. Πάρα πολλοί, τόσο στην 1η γραμμή, όσο και στα μετόπισθεν, είχαν ήδη προσβληθεί από τα αέρια. Τα πρώτα ενοχλητικά συμπτώματα, που εμφανίσθηκαν στους προσβληθέντες Γερμανούς στρατιώτες, προέρχονταν από το χλώριο, ενώ τα αντίστοιχα του φωσγενίου εμφανίσθηκαν πολύ αργότερα. Ακόμα και αυτοί που το εισέπνευσαν σε θανατηφόρα δόση, στην αρχή είχαν πολύ ήπια συμπτώματα, τα οποία μετά από μια μέρα υποχωρούσαν. Στο διάστημα όμως αυτό, οι πνεύμονές τους γέμιζαν με υγρό και η κατάρρευση ήταν απότομη. Ένα λεπτόρρευστο υποκίτρινο υγρό, με σημάδια αίματος, έτρεχε από το στόμα τους, το οποίο αρχικά προκαλούσε βήχα, αλλά σε περίπου σαράντα οκτώ ώρες οδηγούσε στο θάνατο.

Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να πει κανείς ότι το φωσγένιο έγινε το κύριο χημικό όπλο των Βρετανών. Μέσα σε δεκαοκτώ ημέρες, έκαναν δεκα-

πέντε επιθέσεις, διοχετεύοντας στο μέτωπο χίλιους πεντακόσιους τόνους φωσγένιου.

Αποτελέσματα Χρήσης

Το φωσγένιο, λόγω της φυσιολογίας του -πρακτικά άχρωμο και άοσμο-, ήταν το πιο θανατηφόρο χημικό αέριο που χρησιμοποιήθηκε κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 85% των 91.000 θανάτων που αποδίδονται στη χρήση χημικών κατά τον Μεγάλο Πόλεμο οφείλονται στο φωσγένιο και το διφωσγένιο (Interest 2014).

Εικόνα 9: Ο Wilfred Stokes με τον μηχανισμό εκτόξευσης που ανακάλυψε. British Government

Εικόνα 10: Προσωπίδα τύπου Large Respirator. British Government

Εξαιτίας της σταθερότητας που παρουσίαζαν σε υψηλές θερμοκρασίες, υπήρξε μεγάλη εξέλιξη στον τρόπο εκτόξευσης-διάχυσής τους στο πεδίο της μάχης. Αρχικά απελευθερώνονταν από κυλίνδρους αερίου, αλλά στη συνέχεια χρησιμοποιούνταν για να γεμίζονται βλήματα πυροβολικού (Ivarsson U 1992). Αυτό όμως που αποτέλεσε καινοτομία ήταν η χρήση των εκτοξευτών Λίβενς και Στόουκς (Livens & Stokes), που αναπτύχθηκαν από τους Βρετανούς και θεωρήθηκαν επαναστατικοί για την εποχή τους.

Εκτός όμως από τους νέους τρόπους εκτόξευσης, σημαντική εξέλιξη παρατηρήθηκε και στον προστατευτικό εξοπλισμό του προσωπικού. Οι συμμαχικές δυνάμεις, εντοπίζοντας την ανάγκη παραμονής των μαχητών σ' ένα ιδιαίτερα τοξικό περιβάλλον για μεγάλο χρονικό διάστημα, δημιούργησαν τη συσκευή Large Box Respirator. Η υπόψη αναπνευστική συσκευή αποτελούνταν από μια εφαρμοστή, στο πρόσωπο του μαχητή, μάσκα, η οποία συνδεόταν μ' έναν εύκαμπτο σωλήνα με μια σάκκα στην οποία υπήρχαν οι ενεργές προσροφητικές χημικές ουσίες. Καθώς υπήρχε μεγάλη ποσότητα από τις ουσίες αυτές, ο μαχητής είχε τη δυνατότητα να εκτελέσει με ασφάλεια τα καθήκοντά του σ' ένα μολυσμένο, από φωσγένιο, περιβάλλον για παρατεταμένο χρόνο. Εξέλιξη αυτής της ιδιαίτερα αποτελεσματικής αναπνευστικής συσκευής ήταν η Small Box Respirator (N.J.McCamley 2006, 64-65).

Υπερίτης (Moustartard GAS)

Παραμένοντας συνεχώς πρωτοπόρος στην ανάπτυξη πολεμικών αερίων, το 1917, η Γερμανία ανακαλύπτει ένα νέο πολεμικό αέριο. Οι Γερμανοί το ονόμασαν Λοστ (LOST), από τα αρχικά των εφευρετών του, Λόμμελ και Στάνκοφ¹¹, οι Άγγλοι, ορμώμενοι από την οσμή του το αποκαλούσαν «αέριο μουστάρδας», ενώ οι Γάλλοι «υπερίτη» από την πόλη του Υπρ, όπου και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά.

11. Ο Dr Wilhelm Lommel από τα ερευνητικά εργαστήρια «Bayer» και Dr Wilhelm Steinkopf του Ινστιτούτου του Κάιζερ Wilhelm ήταν Γερμανοί χημικοί που το όνομά τους συνδυάστηκε με την ανακάλυψη αερίου Μουστάρδας κατά τον 1ο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Γενικά Χαρακτηριστικά

Ο υπερίτης (διχλωροδιαιθυνολενο-σουλφίδιο¹²) σε κανονικές συνθήκες είναι ένα ελάχιστα πτητικό υγρό που όταν δεν έχει προσμίξεις είναι άχρωμο και άοσμο. Στην ακάθαρτη μορφή του, όπως και χρησιμοποιήθηκε ως πολεμική ουσία, έχει χρώμα κιτρινο-καφέ και χαρακτηριστική οσμή που προσομοιάζει στο σινάπι (μουστάρδα), σκόρδο ή λάστιχο (Ivarsson U 1992).

Ο υπερίτης αρχικά δεν σχεδιάστηκε για να προκαλεί θάνατο αλλά για να τραυματίζει και να εξουδετερώνει τον εχθρό μολύνοντας το πεδίο της μάχης. Ανήκει στην κατηγορία των καυστικών ουσιών και αντίθετα με τα άλλα αέρια εξαερώνεται κατά ένα μικρό ποσοστό. Το υπόλοιπο όμως, κατακάθεται στο έδαφος ως υγρό, μολύνοντάς το για μεγάλο χρονικό διάστημα. Το αέριο της μουστάρδας είχε την ικανότητα να διαπερνά τα ρούχα και τα υποδήματα. Σε περίπτωση μόλυνσης τα συμπτώματα εμφανίζονται μετά από 2 με

Εικόνα 11: Καναδός στρατιώτης σε νοσοκομείο εκστρατείας μετά από προσβολή με αέριο μουστάρδας.
(Πηγή: Canadian War Museum)

24 ώρες προκαλώντας αρχικά εγκαύματα, φουσκάλες αλλά και χρωματισμό του δέρματος. Ο θάνατος από υπερίτη δεν είναι άμεσος, επειδή προέρχεται από βραδείες διεργασίες που προκαλεί στο φάρυγγα και στους πνεύμονες. Άτομα τα οποία είχαν μολυνθεί θανάσιμα έκαναν μέχρι και πέντε εβδομάδες για να καταλήξουν.

Χρήση Υπερίτη στο Πεδίο της Μάχης

Στις 12 Ιουλίου 1917, στο δυτικό μέτωπο και πάλι στην ευρύτερη περιοχή του Υπρ (Ypres) του Βελγίου, τα βρετανικά και καναδικά στρατεύματα δέχτηκαν καταιγισμό οβίδων του Γερμανικού Πυροβολικού, οι οποίες περιείχαν ένα καφέ κίτρινο υγρό, με χαρακτηριστική μωρωδιά μουστάρδας. Περίπου διακόσιες χιλιάδες οβίδες, που περιείχαν διάλυμα «αερίου μουστάρδας» σε τετραχλωράνθρακα ή χλωριούχο βενζόλιο¹³ έπληξαν μια εκτενή περιοχή του μετώπου. Με την έκρηξη των οβίδων, σταγονίδια του υγρού εκσφενδονίζονταν σε μια ακτίνα πεντακοσίων περίπου μέτρων, διαποτίζοντας το έδαφος των γραμμών των βρετανικών δυνάμεων. Λόγω του καλοκαιριού, και των υψηλών θερμοκρασιών που επικρατούσαν, το υγρό εξατμιζόταν και εκτελούσε τη θανατηφόρο αποστολή του (Μανουσάκης 1999, 67-68). Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η επίθεση των Γερμανών ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική, καταφέροντας να διαρρήξουν το μέτωπο των Συμμάχων, να συλλάβουν περί τους

12. Λεπτομέρειες περί της σύνθεσης και λοιπών χαρακτηριστικών του δύναται να αντληθούν στην ιστοσελίδα https://en.wikipedia.org/wiki/Sulfur_mustard.

13. Στοιχεία για τον τετραχλωράνθρακα (CCl₄) και το χλωριούχο βενζόλιο (C₆H₅COCl) δύναται να αντληθούν από τις ιστοσελίδες https://en.wikipedia.org/wiki/Carbon_tetrachloride και https://en.wikipedia.org/wiki/Benzoyl_chloride αντίστοιχα.

ογδόντα χιλιάδες αιχμαλώτους και να κυριεύσουν εκατοντάδες κανόνια και πολεμικό υλικό.

Οι προσπάθειες της Αγγλίας και της Γαλλίας, για την ανάπτυξη ενός παραπλήσιου χημικού αερίου, ήταν πυρετώδης, αλλά η πρόοδος δημιουργίας του ήταν εξαιρετικά αργή. Τελικά, τα πρώτα Γαλλικά αποθέματα έφτασαν στο πεδίο της μάχης τον Ιούνιο το 1918 και τα αντίστοιχα Βρετανικά τρεις μήνες αργότερα. Η πρώτη χρήση του υπερίτη από τους Συμμάχους έγινε τελικά στην Γραμμή Χίντενμπουργκ (Hindenburg Line¹⁴), το Σεπτέμβριο του 1918, η διάσπαση της οποίας αποτέλεσε ένα αποφασιστικής σημασίας πλήγμα, που οδήγησε στην συνθηκολόγηση της Γερμανίας και το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Αποτελέσματα Χρήσης

Λόγω της μη πτητικότητας της ουσίας, οι περιοχές που βομβαρδίζονταν με υπερίτη μολύνονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα, καθώς το υγρό λίμναζε στους κρατήρες των οβίδων και ελλόχευε ο κίνδυνος να προσβληθεί ο οποιοσδήποτε κινούνταν σ' αυτές χωρίς προστατευτικό εξοπλισμό. Παράλληλα ένα μέρος της χημικής ουσίας απορροφήθηκε από το έδαφος, ρυπαίνοντας τον υδροφόρο ορίζοντα και καθιστώντας περιοχές ολόκληρες απαγορευμένες να κατοικηθούν.

Η προφύλαξη του αναπνευστικού συστήματος από το αέριο της μουστάρδας γινόταν με προσωπίδες (μάσκες) που έφεραν ενεργό άνθρακα. Το υπόλοιπο σώμα των μαχητών όμως, ήταν εκτεθειμένο, παρά τον ιματισμό που έφεραν, στην καυστική δράση του. Για το λόγο αυτό, ήταν απαραίτητη η χρήση ειδικής στολής και γαντιών, τα οποία ήταν ελαστικοποιημένα προκειμένου να μην διαποτίζονται από το επικίνδυνο υγρό.

Απορρέουσες Επιπτώσεις-Εξελιξίεις

Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, βρήκε όλες τις εμπλεκόμενες δυνάμεις μεταξύ των άλλων να προσμετρούν τις απώλειές τους στα πεδία των μαχών, μέρος των οποίων οφείλονταν και στην εκτεταμένη χρήση των χημικών ουσιών. Δυστυχώς όμως, οι συγκεκριμένες ουσίες λειτούργησαν ως βραδυφλεγείς βόμβες, καθώς πολλοί από τους προσβληθέντες βίωναν τις επιπτώσεις τους για χρόνια μετά το πέρας του πολέμου. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, το 1920 μόνο στη Μεγάλη Βρετανία, 19.000 άνδρες έλαβαν αναπηρική σύνταξη, λόγω ανικανότητας που τους προκάλεσαν διάφορες πολεμικές χημικές ουσίες (Μανουσάκης 1999, 75), ενώ όπως ανακοίνωσε το 1970 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, το 80% αυτών που είχαν προσβληθεί από αέριο μουστάρδας και ζούσαν το 1930 έπασχαν από χρόνια βρογχίτιδα. Λόγω δε της επιρροής του συγκεκριμένου αερίου στο DNA, τα άτομα που είχαν εκτεθεί σε υπερίτη παρουσίαζαν αυξημένες πιθανότητες να εμφανίσουν καρκίνο στο αναπνευστικό τους σύστημα (Ivarsson U 1992).

14. Η γραμμή Hindenburg, πήρε το όνομά της από τον εμπνευστή της, Στρατάρχη Πάουλ Φον Χίντενμπουργκ και κατασκευάστηκε από τους Γερμανούς στο Δυτικό Μέτωπο, μεταξύ των πόλεων Αράς (Arras) και Λαφώ (Laffaux), στο πλαίσιο υλοποίηση του νέου αμυντικού δόγματος που υιοθετήθηκε από τους Γερμανούς «Άμυνα σε Βάθος» (Westwell 2006, 108).

Έχοντας αντιληφθεί τις επιπτώσεις της χρήσης των χημικών όπλων τόσο στον άνθρωπο όσο και στο περιβάλλον, η Παγκόσμια Κοινότητα ξεκίνησε εντατικά τις προσπάθειες για την πρόληψη επανεμφάνισης τέτοιων δεινών. Το αποτέλεσμα αυτών, ήταν η υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Γενεύης στις 17 Ιουνίου του 1925 από τριάντα οκτώ κράτη, μεταξύ των οποίων οι ΗΠΑ, η Μ. Βρετανία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, η Ιαπωνία και ο Καναδάς, για την απαγόρευση της χρήσης ασφυκτικών, δηλητηριωδών ή άλλων αερίων και βιολογικών μεθόδων πολέμου.

Το Πρωτόκολλο της Γενεύης ήταν μεν ένα πρώτο βήμα στη σωστή κατεύθυνση, όμως δεν απαγόρευε την ανάπτυξη, παραγωγή και κατοχή χημικών πολεμικών ουσιών παρά μόνο τη χρήση τους σε πόλεμο. Με τον τρόπο αυτό, χώρες που είχαν δημιουργήσει τεράστια αποθέματα χημικών κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν προχώρησαν στην ελεγχόμενη καταστροφή τους, αλλά τα διατήρησαν ερευνώντας παράλληλα την ανάπτυξη νέων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Μεγάλη Βρετανία, θεωρώντας τις χημικές ουσίες ως σημαντικό ενδιαφέροντος όπλα, φρόντισε ότι αφορούσε σ' αυτές να χαρακτηρίζεται για αρκετά χρόνια «ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟ»¹⁵. Επιπρόσθετα πολλές χώρες υπέγραψαν το εν λόγω Πρωτόκολλο «με επιφύλαξη», διατηρώντας το δικαίωμα χρήσης των αερίων εναντίον χωρών που δεν το είχαν υπογράψει ή σε περίπτωση εφαρμογής του δόγματος του «ισοδύναμου τετελεσμένου»¹⁶, όπου ο αντίπαλος τους είχε κάνει χρήση χημικών στο πεδίο της μάχης.

Οι προσπάθειες για την υπογραφή μιας πιο δεσμευτικής συνθήκης συνεχίστηκαν αρχικά υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών και μετ' έπειτα από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Οι μνήμες όμως των δεινών των χημικών αερίων ξύπνησαν ξανά κατά τον πόλεμο Ιράν-Ιράκ την περίοδο 1982-1988. Το καθεστώς του Ιράκ, υπό τις οδηγίες του τότε ευνοούμενου της Δύσης Σαντάμ Χουσεΐν, έκανε ευρεία χρήση χημικών προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Ιρανοί, παρά το γεγονός ότι είχε υπογράψει σχεδόν όλες τις Συνθήκες που είχαν εκδοθεί για την απαγόρευσή τους. Τελικά, η Ειδική Επιτροπή για τα Χημικά Όπλα (Chemical Weapons Committee) που είχε συσταθεί, και μετά από έντονες διαπραγματεύσεις, ιδιαίτερα ανάμεσα στις δύο μεγάλες δυνάμεις, τις ΗΠΑ και τη Ρωσία, κατέληξε σ' ένα κοινώς αποδεκτό κείμενο, το οποίο υπογράφηκε την 13η Ιανουαρίου του 1993 στο Παρίσι από 130 χώρες και επικυρώθηκε από την ολομέλεια του ΟΗΕ. Η Συνθήκη για τα Χημικά Όπλα (Chemical Weapons Convention - CWC) είναι η διεθνής σύμβαση η οποία απαγορεύει την ανάπτυξη, παραγωγή, αποθήκευση και χρήση χημικών όπλων και απαιτεί την καταστροφή των ήδη υπαρχόντων. Τέθηκε σε εφαρμογή στις 29 Απριλίου 1997, όταν και το Κοινοβούλιο της 65ης χώρας, της Ουγγαρίας, κύρωσε την υπόψη Συνθήκη. Υπεύθυνος για τον έλεγχο της Συνθήκης είναι ο Οργανισμός για την Απαγόρευση των Χημικών Όπλων (Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons - OPCW) με έδρα τη Χάγη.

15. Οι φάκελοι που σχετίζονται με τον Χημικό Πόλεμο, δόθηκαν από το Υπουργείο Άμυνας της Μεγάλης Βρετανία στη δημοσιότητα μόλις το 1972.

16. Το δόγμα του «ισοδύναμου τετελεσμένου» αφορά την ανταπόδοση της εχθρικής ενέργειας στο επίπεδο εκδήλωσης της, αποφεύγοντας την κλιμάκωση σε επόμενο επίπεδο και κατά συνέπεια ανεπιθύμητες παρενέργειες σε πολιτικοδιπλωματικό επίπεδο.

OPCW
Organisation for
the Prohibition of
Chemical Weapons

Εικόνα 12: Λογότυπο του Οργανισμού για την Απαγόρευση των Χημικών Όπλων

Δυστυχώς, οι Συνθήκες που υπογράφονται μεταξύ των επίσημων κυβερνήσεων των κρατών δεν μπορούν να ανατρέψουν την πραγματικότητα, να σταματήσουν δηλαδή, τη χρήση των χημικών αερίων ως όπλο μαζικής καταστροφής στα χέρια τρομοκρατικών οργανώσεων. Με την αλματώδη ανάπτυξη που γνώρισε η χημική βιομηχανία, μέσω της έρευνας για την παραγωγή χημικών πολεμικών ουσιών

κατά τον Α΄ ΠΠ, ανακαλύφθηκαν εύκολοι και οικονομικοί μέθοδοι παρασκευής τους, με υλικά τα οποία μπορεί κάποιος να προμηθευτεί από κοινά εμπορικά καταστήματα. Οι τρομοκρατικές οργανώσεις εκμεταλλευόμενες το γεγονός αυτό, μπορούν να παρασκευάσουν βόμβες που, στο πλαίσιο της φονταμενταλιστής τους ιδεολογίας και των παράλογων απαιτήσεων τους, δύνανται να πλήξουν χώρους συγκέντρωσης πολιτών μεγάλων αστικών κέντρων, προκαλώντας μαζικές απώλειες υγείας και πλήρη διατάραξη του αισθήματος ασφάλειας της Κοινωνίας μας.

Παρ' ότι τα στατιστικά στοιχεία των απωλειών απ' όλους τους Πολέμους, και ιδιαίτερα από τον Α΄ Παγκόσμιο, πρέπει να εξετάζονται με ιδιαίτερη περίσκεψη και προσοχή, εντούτοις υπάρχουν προφανή συμπεράσματα τα οποία δύνανται να εξαχθούν σχετικά με τη χρήση των χημικών όπλων. Το ποσοστό των απωλειών υγείας από χημικά που κατέληξαν σε σχέση με τις συνολικές απώλειες υγείας των αντιμαχόμενων παρατάξεων, που οφείλονταν στη χρήση των ουσιών αυτών, από το έτος πρώτης χρήσης τους (χλώριο) το 1915, μέχρι το τέλος του Πολέμου, το 1918 (χρήση Υπερίτη) είναι εξαιρετικά χαμηλό. Το ίδιο δύνανται να διαπιστώσει κάποιος παρατηρώντας των αριθμό των θανάσιμων απωλειών υγείας από χημικά σε σχέση με τους συνολικούς θανά-

Country	Total Casualties (Fatal+ Non-Fatal)	Deaths	Ratio %
Austria-Hungary	100,000	3,000	3
British Empire	188,706	8,109	4.3
France	190,000	8,000	4.5
Germany	200,000	9,000	4.5
Italy	60,000	4,627	7.7
Russia	419,340	56,000	13.35
USA	72,807	1,462	2
Others	10,000	1,000	1
TOTAL	1,240,853	91,198	7.3

Πίνακας 1: Απώλειες υγείας από Χημικά Όπλα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (πηγή: Duffy, Michael (August 22, 2009). "Weapons of War - Poison Gas". firstworldwar.com)

τους απ' όλες τις αιτίες στο πεδίο της μάχης¹⁷. Ευκόλως λοιπόν εξάγεται το συμπέρασμα, ότι τα χημικά όπλα, μετά το πρώτο σοκ που προκάλεσαν, δεν ήταν η κύρια αιτία θανάτου στα πεδία των μαχών.

Το παραπάνω γεγονός, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αλματώδη ανάπτυξη που γνώρισε κατά τον «Μεγάλο Πόλεμο», η βιομηχανία παραγωγής προστατευτικού εξοπλισμού από χημικά. Μετά την πρώτη χρήση του χλωρίου, τόσο οι Συμμαχικές Δυνάμεις, όσο και οι Γερμανικές προχώρησαν, με παλλαϊκή συμμετοχή και προσφορά στα εργοστάσια, στην δημιουργία προστατευτικών προσωπίδων, ενδυμάτων, υποδημάτων και γενικότερα εξοπλισμού που γλίτωναν τους μαχητές από τις επιπτώσεις εισπνοής των δηλητηριωδών αερίων. Η ανάπτυξη του συγκεκριμένου βιομηχανικού κλάδου συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας προκειμένου να παρέχει εξοπλισμό στις Ένοπλες Δυνάμεις των χωρών για την προστασία τους (protective gear), όχι μόνο πια από τα χημικά όπλα, αλλά και από τα νεοεμφανιζόμενα βιολογικά, ραδιολογικά και πυρηνικά (Chemical, Biological, Radiological, Nuclear - CBRN protective gear) όπλα.

Ο συνεχής ανταγωνισμός μεταξύ των επιστημονικών ομάδων των αντιμαχόμενων παρατάξεων για την ανακάλυψη νέων δηλητηριωδών αερίων για την εξόντωση του αντιπάλου «εξυπηρετώντας το εθνικό συμφέρον», αν και προκαλεί συναισθήματα θλίψης για τον αποπροσανατολισμό της επιστημονικής κοινότητας, εντούτοις έδωσε μια εξαιρετική ώθηση στον τομέα της χημικής βιομηχανίας. Εργαστήρια έρευνας εξοπλίστηκαν πλήρως και νέοι οικονομικότεροι μέθοδοι παραγωγής χημικών προϊόντων ανακαλύφθηκαν, συμβάλλοντας στην αλματώδη ανάπτυξη της βιομηχανίας φυτοφαρμάκων, λιπασμάτων, διαλυτών για την παραγωγή χρωμάτων και εξασφαλίζοντας μια καλύτερη ποιότητα ζωής για τις μελλοντικές γενιές.

Η χρήση των χημικών όπλων στο πεδίο της μάχης ώθησε τις ομάδες επιχειρησιακής σχεδίασης της εποχής εκείνης να λάβουν σοβαρά υπόψη, κατά την εκτέλεση της εργασίας τους, τον εν λόγω παράγοντα. Η δυσπιστία του Γερμανικού Επιτελείου περί της αποτελεσματικότητας του χλωρίου, κατά την 1η χρήση του το 1915, οδήγησε στη μη εκμετάλλευση της επιτυχίας που προήλθε από την απελευθέρωση του χημικού αερίου και τη μη εκδήλωση ενός αποφασιστικού πλήγματος στους Συμμάχους, το οποίο θα μπορούσε να είχε οδηγήσει σε διαφορετικό αποτέλεσμα την υπόψη μάχη. Κατά συνέπεια, μέσω των νέων μέσων που χρησιμοποιήθηκαν προήλθε και η εξέλιξη της στρατιωτικής τέχνης.

Η συνεχής αναζήτηση για την αποτελεσματικότερη χρήση των χημικών ουσιών, βοήθησε στην εξέλιξη και της πολεμικής βιομηχανίας. Η δημιουργία των εκτοξευτών Livens και Stokes αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της προόδου, παρέχοντας στους Βρετανούς ένα ευέλικτο μέσο εκτόξευσης οβίδων με εξαιρετικά αποτελέσματα. Ο εκτοξευτής Stokes μάλιστα αποτέλεσε των πρόδρομο του μετέπειτα όλμου των 81 χιλ.

17. Πίνακες των αναφερόμενων στατιστικών στοιχείων παρατίθενται στο Παράρτημα «B».

Η ευκολία με την οποία μπορεί να παρασκευάσει κανείς ένα χημικό πολεμικό αέριο και οι θανατηφόρες επιπτώσεις που μπορεί να έχει η χρήση του, όταν ο αντίπαλος είναι απροετοίμαστος, δίνει τη δυνατότητα σε χώρες που δεν τηρούν τις διεθνείς συνθήκες, συνήθως χώρες ηγούμενες από απολυταρχικά καθεστώτα, καθώς και σε ριζοσπαστικές, τρομοκρατικές ομάδες να προχωρήσουν στη δημιουργία χημικών αερίων προς χρήση. Το γεγονός αυτό έχει αποτελέσει αρκετές φορές αιτία ή και αφορμή για την πολιτική, μέσω του OPCW, ή στρατιωτική, της Παγκόσμιας Κοινότητας, επέμβαση με σκοπό τον αφοπλισμό και καταστροφή αυτών προτού χρησιμοποιηθούν σε πεδίο μάχης ή εναντίον άμαχου πληθυσμού.

Η χώρα μας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν είχε απώλειες από Χημικά Όπλα και στην νεώτερη ιστορία της ευτύχησε να μην έχει έρθει αντιμέτωπη με περιστατικό χρήσης δηλητηριωδών αερίων. Το γεγονός αυτό βέβαια, δεν παρατίθεται για εφησυχασμό. Αντίθετα, στο σύγχρονο παγκόσμιο περιβάλλον, όπου οι ασύμμετρες απειλές παρουσιάζουν έξαρση σε συνδυασμό με την ευκολία παραγωγής δηλητηριωδών αερίων, απαιτείται συνεχής εγρήγορση προκειμένου να υπάρχει ετοιμότητα πρόληψης, αλλά και διαχείρισης ενός τέτοιου περιστατικού.

Οδυνηρός, μακροχρόνιος, φονικός, ο Μεγάλος Πόλεμος ώθησε στη διάρκεια του εκατομμύρια ανθρώπους να αλληλοεξοντώνονται και δημιούργησε την ανάγκη στις αντιμαχόμενες πλευρές να εφεύρουν φρικτά μέσα μαζικής καταστροφής για να επιτύχουν μικρές νίκες. Τα χημικά όπλα αποτέλεσαν ένα είδος όπλου μαζικής καταστροφής το οποίο χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα στα πεδία των μαχών και μπορεί να μην επέφερε τις αναμενόμενες απώλειες, εντούτοις εισήγαγε ένα νέο, άκρως επικίνδυνο, απάνθρωπο και ειδική τρόπο καταβολής του αντιπάλου.

Τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι και τις μέρες μας, η εκπαίδευση στην αντιμετώπιση περιστατικών χρήσης χημικών επιθέσεων είναι συνεχής, ενώ τα μέσα έγκαιρης προειδοποίησης και προστασίας εξελίχθηκαν, βελτιώθηκαν και έγιναν πιο αποτελεσματικά. Παράλληλα δε, έγιναν πολύ σημαντικές προσπάθειες από την Παγκόσμια Κοινότητα, αν όχι να καταργήσει, τουλάχιστον να περιορίσει στο ελάχιστο την ύπαρξη χημικών όπλων. Ο OPCW σε συνεργασία με όλες τις χώρες που έχουν συνυπογράψει τη Συνθήκη των Χημικών Όπλων, εργάζονται προς την κατεύθυνση αυτή, θέλοντας να θέσουν τις βάσεις για μια ασφαλή παγκόσμια κοινωνία. Είναι αυτό άραγε εφικτό; Μόνο ο χρόνος μπορεί να αποδείξει αν ο άνθρωπος μπορεί να συνεχίσει την ιστορική του πορεία προοδεύοντας συνεργατικά και όχι αναζητώντας νέους τρόπους να εξουδετερώσει τον συνάνθρωπό του.

Βιβλιογραφία

Haldon, John. *"Greek fire" revisited: recent and current research*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Hamley, Dennis. *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος*. Μετάφραση: Βίκυ Μυλωνοπούλου. Αθήνα: Platypus, 2007.

Harris Robert, Paxman Jeremy. *A Higher Form of Killing, The Secret*

History of Gas and Germ Warfare. New York: Hill and Wang, 1982.

Heller, Charles E. «*The Introduction of Gas Warfare in World War I*». *Chemical Warfare in World War I: The American Experience, 1917 - 1918*. Kansas: Combat Studies Institute, 1984.

Mordac, Jacques. *Le Drame del' Yser*. Paris: Editions des Portiques, 1933.

N.J.McCamley. *Secret History of Chemical Warfare*. Barnsley: Pen & Swood Military, 2006.

Sacks, Kenneth. *Polybius on the Writing of History*. California: University of California, 1981.

Tuchman, Barbara W. *The Guns of August*. New York: MacMillan, 1962.

Garett Benjamin C., Hart John. *The A to Z of Nuclear, Biological and Chemical Warfare*. Plymouth,UK: The Scarecrow Press, 2009.

Westwell, Ian. *Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος Ημέρα με Ημέρα*. Μετάφραση: Γεδεών Δημήτριος. Αθήνα: Ψυχογιός, 2006.

Λαζαρίδης, Νικόλαος. «*Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*.» Στο *Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, του Hew Strachan, 17-18. Εκδόσεις Γκοβόστη, 2013.

Μανουσάκης, Γεώργιος Α. *Χημικός και Βιολογικός Πόλεμος Από τις Πλαταιές στο Τόκιο & τη Βαγδάτη*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 1999.

«Gassed» (1919) Ο διάσημος πίνακας ζωγραφικής του Λχία John Singer (πηγή: Imperial War Museum)

Βιογραφικό Σημείωμα

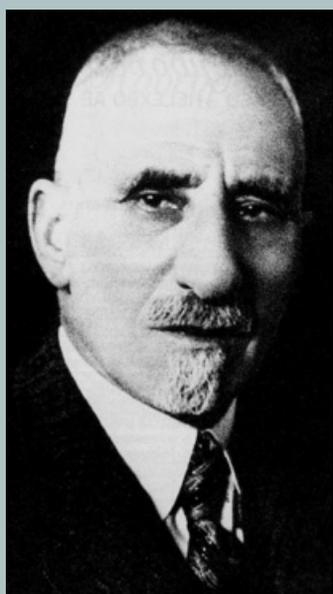

Ο Αντισυνταγματάρχης Σωτήριος Γλυκοφρύδης γεννήθηκε στη Λάρισα το 1975. Εισήλθε στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων το 1993 και αποφοίτησε το 1997 ονομαζόμενος Ανθυπολοχαγός (ΕΜ). Έχει αποφοιτήσει επιτυχώς από όλα τα προβλεπόμενα σχολεία του ΣΞ για την ειδικότητα και το βαθμό του. Υπηρέτησε σε Μονάδες και επιτελικές θέσεις του Σώματος Εφοδιασμού Μεταφορών και προϊστάμενος του Στρατιωτικού Χημείου της 872 Αποθήκης Καυσίμων. Έχει διατελέσει επιτελής της Διεύθυνσης Διαχείρισης Ευρωπαϊκών και Αναπτυξιακών Προγραμμάτων του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας ως υπεύθυνος διαχείρισης και παρακολούθησης έργων (project manager) συγχρηματοδοτούμενων από τα διαρθρωτικά και επενδυτικά ταμεία της ΕΕ (ΕΣΠΑ), ταμεία εσωτερικής ασφάλειας και ασύλου καθώς και από τα κονδύλια για την έρευνα και ανάπτυξη της ΕΕ [πρόγραμμα πλαίσιο 7(FP7), Ορίζοντας 2020 (Horizon 2020)]. Είναι διπλωματούχος Χημικός Μηχανικός του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου MSc, MBA στα Τεχνοοικονομικά Συστήματα από την Σχολή Ηλεκτρολόγων Μηχανικών του ΕΜΠ και Υποψήφιος Διδάκτορας του Τμήματος Τηλεπικοινωνιών και Δικτύων του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ομιλεί άπταιστα την Αγγλική και σε ικανοποιητικό επίπεδο τη Γαλλική γλώσσα, είναι έγγαμος και έχει δύο τέκνα.

Πολιτιστικά Μονοπάτια

«Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης (Δ.Ε.Θ)»

Νικόλαος Γερμανός ο εμπνευστής και δημιουργός της Δ.Ε.Θ.

Το 1925 μια εποχή που η Ελλάδα ταλανιζόταν από πολιτική και οικονομική αστάθεια η Θεσσαλονίκη προσπαθούσε να αναδιαταχθεί μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 και την εγκατάσταση το 1922 χιλιάδων προσφύγων, οι οποίοι αναζητούσαν μια ευκαιρία για καλύτερη ζωή, ο επιστήμονας και πολιτικός Νικόλαος Γερμανός, οραματιστής και ταυτόχρονα ρεαλιστής, ήταν ο εμπνευστής της ιδέας ιδρύσεως της Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης, που έμελε να αλλάξει την οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης.

Ο Νικόλαος Γερμανός την εποχή εκείνη οραματίστηκε μια νέα προοπτική και έδωσε όλο τον εαυτό του για να την υλοποιήσει. Γεννημένος το 1862 από φτωχή οικογένεια στο Βάβδο Χαλκιδικής, σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Ινστιτούτο της Ιένας στη Γερμανία με κρατική υποτροφία.

Με την επιστροφή του στην Ελλάδα ανακηρύχθηκε υπηγητής Ζωολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και χρημάτισε βοηθός των καθηγητών Χρηστομάνου και μετέπειτα του Μητσόπουλου. Κερδίζοντας νέα υποτροφία συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Ιένας και όταν επανήλθε στην Ελλάδα διορίστηκε καθηγητής της Φυσικής Ιστορίας στο διδασκαλείο Αθηνών.

Από το 1906 μέχρι το 1915 διατέλεσε υπηγητής και επιμελητής στο φυσιογραφικό μουσείο του Πανεπιστημίου. Το 1902 ίδρυσε με δωρεές ομογενών τον πρώτο ζωολογικό κήπο των Αθηνών, στο Φάληρο, ο οποίος λειτούργησε μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1915 εκλέχθηκε βουλευτής Θεσσαλονίκης με το αντιβενιζελικό ψηφοδέλτιο και ξεκίνησε να προετοιμάζει το έδαφος για την ίδρυση της Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης. Στις 3 Οκτωβρίου 1926 είδε το όνειρο του να πραγματοποιείται αφού άνοιξε τις πύλες της η 1η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης. Στις 8 Οκτωβρίου 1930 ανέλαβε τα καθήκοντα δημαρχεύοντος της Θεσσαλονίκης.

Ο Νικόλαος Γερμανός έδωσε όλη του τη ζωή για την ανάπτυξη της έκθεσης και την εγκατάστασή της σε μόνιμο ιδιόκτητο χώρο. Τον Ιανουάριο του 1935 φεύγει από τη ζωή ενώ τέσσερις ώρες πριν από τον θάνατό του, είχε πετύχει την οριστική παραχώρηση του γηπέδου των νέων εγκαταστάσεων της ΔΕΘ. Η προτομή του ως ένδειξη τιμής από την ΔΕΘ τοποθετήθηκε το 1960 έξω από την είσοδο του κτιρίου Διοίκησης ενώ ο Δήμος Θεσσαλονίκης ονόμασε οδό πλησίον της πύλης ΧΑΝΘ ως οδό Νικολάου Γερμανού.

Μετά τον θάνατό του την Γενική Διεύθυνση της ΔΕΘ ανέλαβε ο Αχιλλέας Καλεύρας.

Τα πρώτα χρόνια

Αναφερόμενοι στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης θα πρέπει να επισημάνουμε ότι σημαντικό από τη πρώτη κιόλας διοργάνωση μέχρι και σήμερα υπήρξε το γεγονός των εγκαινίων της εκάστοτε ΔΕΘ. Τα εγκαινία αποτελούσαν πάντα μέγιστο πολιτικό και πολλές φορές κοινωνικό γεγονός για την πόλη και την χώρα.

Η **1η ΔΕΘ** (3 - 17 Οκτ. 1926) ξεκίνησε τη λειτουργία της στις 3 Οκτωβρίου 1926 στο πεδίο ασκήσεων του Γ' Σώματος Στρατού (Πεδίον του Άρεως) συνολικής έκτασης 37.500 τ.μ., εκ των οποίων η έκθεση κατέλαβε τα 7.000 τ.μ.. Ο χώρος βρισκόταν ανάμεσα στις Λεωφόρους Στρατού και Βασιλέως Γεωργίου, πίσω ακριβώς από το κτίριο της Ηλεκτρικής Εταιρίας, το οποίο δεν υφίσταται σήμερα και η μοναδική είσοδος της έκθεσης βρισκόταν επί της λεωφόρου Βασιλέως Γεωργίου. Οι στεγασμένοι εκθεσιακοί χώροι περιελάμβαναν 9 περίπτερα για ελληνικές και ξένες συμμετοχές, ενώ υπήρχαν ακόμη περίπου 30 ανεξάρτητες προσωρινές κατασκευές για μεμονωμένες ή ομαδικές συμμετοχές. Δεσπόζουσα θέση κατείχε το προσφυγικό περίπτερο ενώ οι επίσημες κρατικές συμμετοχές ήταν δύο, της Σοβιετικής Ένωσης και της Βουλγαρίας. Οι επισκέπτες, ανέρχονταν στους 100.000. Η έκθεση διήρκεσε 2 εβδομάδες ενώ ο ιδρυτής της, Νικόλαος Γερμανός, ήταν και πρώτος Γενικός Διευθυντής της.

Μετά την επιτυχία της πρώτης διοργάνωσης, η **2η ΔΕΘ** (18 Σεπ. - 3 Οκτ. 1927) μεγαλώνει σε έκταση, φήμη και ακτινοβολία. Οι επίσημες κρατικές

συμμετοχές που ήταν δυο στην προηγούμενη διοργάνωση γίνονται έξι(6), αφού προστίθενται οι συμμετοχές της Πολωνίας, της Ελβετίας, της Ρουμανίας και της Ουγγαρίας. Ο συνολικός αριθμός των εκθετών αυξήθηκε κατά 60% σε σχέση με την 1η ΔΕΘ και άγγιξε τους 1000 με τους 385 από αυτούς να είναι Έλληνες.

Η **3η ΔΕΘ** (30 Σεπ. - 16 Οκτ. 1928) ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την ιστορία του θεσμού, αφού για πρώτη φορά την επισκέφθηκε Έλληνας Πρωθυπουργός. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος δήλωσε ότι: **«το έργο της Εκθέσεως Θεσσαλονίκης είναι μέγα και πρέπει να είμεθα υπερήφανοι δι' αυτό και πλήρεις ελπίδων διά το μέλλον»** και περιηγήθηκε στα περίπτερα της ταπητουργίας, της Βιομηχανίας, του Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού, του Καπνού καθώς και στα περίπτερα της Ουγγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας.

Κατά την **4η ΔΕΘ** (15 - 30 Σεπ. 1929) μετατοπίζεται ο χρόνος λειτουργίας της έκθεσης από το πρώτο δεκαπενθήμερο του Οκτωβρίου στο δεύτερο του Σεπτεμβρίου. Τη χρονιά αυτή υπήρξε νέα σημαντική αύξηση του αριθμού των εκθετών που έφτασαν τους 1316 με 60% Ελληνικές και 40% Ξένες συμμετοχές ενώ οι επισκέπτες ξεπέρασαν τις 300.000. Συστηματοποιείται η επίδειξη των ελληνικών αγροτικών προϊόντων με χιλιάδες δείγματα από συνεταιρισμούς και ιδιώτες ενώ σημαντική είναι και η παρουσία του μεγάλου καπνικού περιπτέρου καθώς και του περιπτέρου του Αγίου Όρους. Βέβαια η παγκόσμια οικονομική κρίση επηρέασε σημαντικά την λειτουργία της 4ης ΔΕΘ, καθόσον 29 ημέρες μετά την λήξη της ήρθε η **"Μαύρη Τρίτη"** με το μεγαλύτερο κραχ του Dow Jones.

Επίσκεψη του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Γάλλου Στρατάρχη του Α Παγκοσμίου Πολέμου Franchet D' Espery, στο περίπτερο του Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού.

Η **5η ΔΕΘ** (14 - 30 Σεπ. 1930) συνέπεσε με τον εορτασμό των 100 χρόνων από την σύσταση του ελληνικού κράτους Στην διοργάνωση αυτή αρχίζει να καθιερώνεται ως χρόνος διεξαγωγής το πρώτο δεκαπενθήμερο του Σεπτεμβρίου και μεγαλώνει η διάρκεια της έκθεσης από δύο σε τρεις εβδομάδες. Ο αριθμός των εκθετών σχεδόν διπλασιάστηκε και ο καλυπτόμενος χώρος έφτασε τα 9500 τμ.. Υπήρχε μεγάλη συμμετοχή Ελλήνων αγροτών και εκθετών με αγροτικά προϊόντα ενώ οι επίσημες κρατικές συμμετοχές είναι πέντε (Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Ιαπωνία, Ουγγαρία και Σοβιετική Ένωση).

Διεθνής Έκθεσις - Θεσσαλονίκη 1930

Στην **6η ΔΕΘ** (13 - 28 Σεπ. 1931) μεταξύ των πολλών επισκεπτών ήρθαν και 200 επιχειρηματίες από την Κωνσταντινούπολη ενώ μεταξύ των επισήμων που την επισκέφτηκε ήταν και ο Υπουργός Ναυτικών Αργυρόπουλος που κατέπλευσε στη Θεσσαλονίκη με το ιστορικό Καταδρομικό «Ελλη». Συμμετείχαν επίσημα 5 χώρες (Γιουγκοσλαβία, Ελβετία, Κύπρος, Σοβιετική Ένωση και Τσεχοσλοβακία). Τη χρονιά αυτή καθιερώνεται ο θεσμός της λαϊκής ημέρας με φθινό εισιτήριο των 5 δρχ..

Η **7η ΔΕΘ** (11 Σεπ. - 2 Οκτ. 1932) πραγματοποιήθηκε εν μέσω κορύφωσης της διεθνούς οικονομικής κρίσης με 2138 εκθέτες από τους οποίους μόνο 117 ήταν ξένοι και με μόνο δύο επίσημες ξένες κρατικές συμμετοχές (Γιουγκοσλαβία και Ουγγαρία). Δύο επίσημες κρατικές συμμετοχές υπήρχαν και κατά την **8η ΔΕΘ** (10 - 28 Σεπ. 1933) αλλά παρά την από διετίας οικονομική κρίση και τον γενικό περιορισμό εισαγωγών που είχε εφαρμοσθεί στην χώρα η ΔΕΘ κατάφερε να προσελκύσει το ενδιαφέρον ξένων εκθετών από 15 χώρες.

Ο πρωθυπουργός Π. Τσαλδάρης εγκαινίασε το 1934 την **9η ΔΕΘ** (9 Σεπ. - 1 Οκτ. 1934) με περισσότερους από 5.400 εκθέτες σε πάνω από 15.000 τμ. εκθεσιακού χώρου και με τις ξένες κρατικές συμμετοχές να αυξάνονται

στις επτά (Αίγυπτος, Αλβανία, Γιουγκοσλαβία, Ιταλία, Σουηδία, Τουρκία και Τσεχοσλοβακία) λόγω εφαρμογής του συστήματος ανταλλαγής προϊόντων που εφήρμοσε η κυβέρνηση Τσαλδάρη. Το 1934 επίσης, η ΔΕΘ υλοποιεί για πρώτη φορά εκθεσιακές δράσεις στο εξωτερικό σε συνεργασία με το Εμπορικό & Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης.

Επτά ήταν οι επίσημες κρατικές συμμετοχές (Αίγυπτος, Αλβανία, Βέλγιο, Γιουγκοσλαβία, Ιταλία, Φινλανδία και Τουρκία) και κατά την **10η ΔΕΘ** (8 - 30 Σεπ. 1935), εκτός όμως από αυτές συμμετείχαν αλλοδαποί εκθέτες από 25 χώρες ενώ στα εγκαίνια παρέστη και ο Τούρκος Υφυπουργός Εμπορίου. Οι Έλληνες παραγωγοί ήταν περίπου 6000, έδωσαν το παρών όλοι οι νομοί της χώρας, οι αυτόνομοι οργανισμοί όπως, της σταφίδας, του καπνού και των ταπήτων, ή ελληνική χειροτεχνία και η μελισσοκομία.

Ένα μήνα πριν (4 Αυγ. 1936) την έναρξη λειτουργίας της **11ης ΔΕΘ** (6 - 27 Σεπ. 1936) εγκαθιδρύθηκε στη χώρα η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά. Τα εγκαίνια της έκθεσης για πρώτη φορά πραγματοποιήθηκαν από μέλος της βασιλικής οικογένειας, τον διάδοχο Παύλο, και σε αυτά παρέστη και ο Ι. Μεταξάς ο οποίος στον λόγο του δήλωσε ότι είναι: *«έργον εξόχως ειρηνικόν η διεθνής έκθεσις της Θεσσαλονίκης, προάγον τας φιλικάς σχέσεις των λαών, τιμά και τους συλλαβόντας πρώτους την ιδέαν αυτής και εκείνους, οι οποίοι συνεχίζουν το έργον»*. Στην έκθεση έγινε σημαντική προσπάθεια συστηματοποίησης των εκθεμάτων για πρώτη φορά διοργανώθηκε ειδικό γεωργικό περίπτερο καθώς και έξι ειδικές εκθέσεις: κρασιού, ζωγραφικής και γλυπτικής, τουριστικών φωτογραφιών, ελληνικού καπνού, μελισσοκομικής και ελληνικής ταπητοουργίας.

Η **12η ΔΕΘ** (5 - 26 Σεπ. 1937) πραγματοποιείται σε μια πολύ σημαντική χρονιά για τον θεσμό διότι εκδόθηκε νόμος, με τον οποίο γίνεται η οριστική παραχώρηση των νέων χώρων της ΔΕΘ, στην σημερινή της θέση. Στην έκθεση σημειώθηκε ρεκόρ αριθμού εκθετών και εκθεμάτων σε εκθεσιακό χώρο μεγαλύτερο των 16.000 τμ.. Οι επίσημες κρατικές συμμετοχές ήταν 5 (Αλβανία, Γερμανία, Γιουγκοσλαβία, Σουηδία και Τουρκία) αλλά συμμετείχαν ανεξάρτητοι εκθέτες από 24 χώρες. Το ναυτικό περίπτερο ήταν ένα από τα πλέον εντυπωσιακότερα αυτής της έκθεσης με ένα φάρο πάνω σε βράχους τοποθετημένο στην κορυφή του περιπτέρου.

Τις 8 έφτασαν οι Ξένες επίσημες συμμετοχές (Αλβανία, Βουλγαρία, Γερμανία, Γιουγκοσλαβία, Ιταλία, Ρουμανία, Πολωνία και Τουρκία) στην **13η ΔΕΘ** (11 Σεπ. - 21 Οκτ. 1938). Ταινίες του εορτασμού της 4ης Αυγούστου προβάλλονταν στη κεντρική πλατεία της έκθεσης από το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού ενώ στο περίπτερο της 4ης Αυγούστου με τίτλο *“Ιστορία Δύο Ετών”* είχαν τοποθετηθεί χάρτες, φωτογραφίες και προπλάσματα από τα έργα που σχεδίαζε και υλοποίησε η κυβέρνηση Μεταξά.

Η **14η ΔΕΘ** (24 Σεπ. - 15 Οκτ. 1939) είχε προγραμματισθεί αρχικά να λειτουργήσει από τις 10 Σεπ. - 1 Οκτ 1939 όμως η ημερομηνία μεταφέρθηκε κατά 15 ημέρες λόγω των δυσχερών διεθνών συνθηκών. Κατά την διάρκεια προετοιμασίας της 14ης ΔΕΘ η Γερμανία του Χίτλερ είχε εισβάλει στην Πολω-

νία όμως παρ' όλα αυτά συμμετείχε στη ΔΕΘ και μάλιστα με δικό της περίπτερο ενώ συμμετείχαν επίσης επίσημα η Βουλγαρία, η Ιταλία, η Τουρκία και η Φινλανδία. Το Πάσχα του ίδιου έτους είχε προηγηθεί η αποβίβαση των στρατευμάτων του Μουσολίνι στην Αλβανία με εμφανή πλέον τον σκοπό του να επιτεθεί στην Ελλάδα. Παρά το πολεμικό παγκόσμιο περιβάλλον, τα εγκαίνια έγιναν παρουσία του βασιλιά, του διαδόχου Παύλου και της πριγκίπισσας Φρειδερίκης, η πόλη σημαιοστολίστηκε και στους δρόμους έπαιζαν ύμνους της 4ης Αυγούστου ενώ ένα από τα εντυπωσιακότερα περίπτερα της έκθεσης ήταν της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας του Μεταξά.

Η 15η ΔΕΘ (22 Σεπ. - 22 Οκτ. 1940) ήταν η τελευταία προπολεμική έκθεση. Πραγματοποιήθηκε στις νέες εγκαταστάσεις οι οποίες όμως επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν μόνο για ένα έτος καθώς υπέστησαν στη συνέχεια μεγάλες καταστροφές κατά την διάρκεια της κατοχής. Η έκθεση ήταν υποτονική σε επισκεψιμότητα, αλλά και στις εμπορικές πράξεις που πραγματοποιήθηκαν. Συμμετείχαν επίσημα 4 ξένα κράτη (Γερμανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, και Τουρκία). Εγκαινιάστηκε στις 22 Σεπτεμβρίου όπου σε γεύμα ο Πρόξενος της Γερμανίας Σόεμπεργκ δήλωσε ότι: *"Η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης είναι ένα εις μεγάλην απόστασιν*

Τιμητικό άγημα στα εγκαίνια της 15ης ΔΕΘ

ορατόν σύμβολον της ειρηνικής θελήσεως της ελληνικής κυβερνήσεως". Έκλεισε στις 22 Οκτωβρίου ενώ έξι ημέρες μετά ο Ιωάννης Μεταξάς και ο ελληνικός λαός αρνήθηκαν να παραδώσουν την χώρα και ξεκίνησε η ιταλική επίθεση. Πολλοί από τους εκθέτες δεν πρόλαβαν να πάρουν τα εκθέματα τους από τα περίπτερα που λεηλατήθηκαν.

Στις 11 Απριλίου 1941 εγκαταστάθηκαν στους χώρους της ΔΕΘ γερμανικές μονάδες που παρέμειναν μέχρι και την λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Τα αρχεία της έκθεσης, ο εξοπλισμός και τα έπιπλα, όσα είχαν απομείνει, λεηλατήθηκαν και καταστράφηκαν. Το κεντρικό περίπτερο της Εθνικής Παραγωγής χρησιμοποιήθηκε από τους Γερμανούς ως αποθήκη ραδιοφωνικών πομπών και ασυρμάτων. Τα υπόλοιπα περίπτερα μετατράπηκαν σε αποθήκες πυρομαχικών, όπλων και κινητήρων αεροπλάνων.

Τον Οκτώβριο του 1944 και με διαφανόμενη την ήττα τους, οι Γερμανοί ανατίναξαν τα περίπτερα της έκθεσης μαζί με τα πολεμοφόδιά τους για να μην πέσουν στα χέρια των συμμάχων.

Η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης Μετά τον Πόλεμο

Αμέσως μετά την αποχώρηση του γερμανικού στρατού τα περίπτερα επισκευάστηκαν και αξιοποιήθηκαν ως αποθήκες από τα στρατεύματα των συμμάχων. Στην αρχή εγκαταστάθηκε η βρετανική υπηρεσία ανεφοδιασμού ML και αργότερα η UNNRA. Ο χώρος αξιοποιήθηκε για την αποθήκευση τροφίμων και στη συνέχεια μετατράπηκε σε χώρο στάθμευσης της δημόσιας επιχείρησης κρατικών αυτοκινήτων ΥΕΚΑ η οποία αποχώρησε από την έκθεση το 1950.

Την δεκαετία 1940 - 1950 το προσωπικό της ΔΕΘ είχε αποσπαστεί κυρίως στον Ερυθρό Σταυρό και σε άλλες κρατικές υπηρεσίες ενώ η ΔΕΘ ως φορέας λειτουργούσε υποτυπωδώς σε γραφεία επί της οδού Αγίας Σοφίας λόγω της έλλειψης ασφάλειας στην περιοχή της έκθεσης. Το 1949 έγιναν προσπάθειες από τους εργαζόμενους να εντάξουν την ανακατασκευή της ΔΕΘ στο σχέδιο Μάρσαλ και κατόρθωσαν μέσω της αμερικανικής αντιπροσωπείας να εξασφαλίσουν ποσό ύψους 2.800.000.000 δρχ. για την αποκατάσταση του λεηλατημένου και κατεστραμμένου χώρου της.

Τον Ιανουάριο του 1951 ο Πρωθυπουργός Νικόλαος Πλαστήρας ανακοίνωσε επίσημα ότι η ΔΕΘ επρόκειτο να επαναλειτουργήσει εντός του έτους και έτσι άρχισε πλέον η πορεία για την αναβίωση του θεσμού. Τον Μάιο το Υπουργείο Εμπορίου ανακοίνωσε ότι η **16η ΔΕΘ** επρόκειτο να πραγματοποιηθεί το διάστημα από 16 Σεπτεμβρίου έως 3 Οκτωβρίου 1951 και ψηφίστηκε νόμος με τον οποίο η ΔΕΘ περνούσε στην αρμοδιότητα του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού. Οι πύλες άνοιξαν την εβδομάδα μετά τις εθνικές εκλογές και στο διάστημα που υπήρχαν διαπραγματεύσεις για τον σχηματισμό κυβέρνησης. Τα εγκαίνια πραγματοποιήθηκαν στις 16 Σεπτεμβρίου 1951 παρουσία του βασιλέα Παύλου, της βασίλισσας Φρειδερίκης, Υπουργών, του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου και του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Την ίδια μέρα, παρουσία των βασιλέων, έγιναν και τα εγκαίνια του περιπτέρου της πολεμικής εκθέσεως του Γ Σώματος Στρατού που ανεγέρθηκε στο Πεδίο του Άρεως.

Για την λειτουργία της έκθεσης κατασκευάστηκαν δύο μεγάλα υπόστεγα για βαριά μηχανήματα, δρόμοι και πεζοδρόμια, επισκευάστηκε ο περίβολος, εγκαταστάθηκε τηλεφωνικό δίκτυο και νέος ηλεκτροφωτισμός. Η συνολική μεικτή εκθεσιακή επιφάνεια ανερχόταν σε 83.000 τμ. ενώ σαράντα πέντε ημέρες πριν την έναρξή της όλοι οι διαθέσιμοι χώροι είχαν καλυφθεί και προκειμένου να εξυπηρετηθεί η ζήτηση έγινε περικοπή των αιτούμενων χώρων και τοποθετήθηκαν 8 παράλληλα υπόστεγα. Οι εκθέτες ήταν 5.013 με τους 4.551 εσωτερικού και τους 462 εξωτερικού προερχόμενους από 16 χώρες με πληθυσμούς τους Γερμανούς αντιπροσώπους (151). Επίσημα συμμετείχαν οι ΗΠΑ και η Γιουγκοσλαβία. Την έκθεση επισκέφτηκε και ο Διευθυντής του σχεδίου Μάρσαλ για την Ευρώπη, Φόστερ.

Τα εκθέματα κάλυπταν όλους τους τομείς της βιομηχανίας και των υπηρεσιών με κύριο σημείο αναφοράς τα γεωργικά είδη ενώ η αμέσως μεγαλύτερη κατηγορία εκθεμάτων αφορούσε την οικιακή χειροτεχνία και τη λαϊκή τέχνη.

Κατά τη λειτουργία της 1ης μεταπολεμικής διοργάνωσης δεν μπορούσε κανείς να προβλέψει την κοσμοσυρροή στα εγκαίνιά της. Οι επισκέπτες ανήλθαν σε 542.848, αναγκάζοντας τους ξενοδόχους να αυξήσουν κατά 50% τον αριθμό των κλινών ενώ πολλοί Θεσσαλονικείς φιλοξενούσαν συγγενείς και φίλους.

Τα επόμενα χρόνια το ενδιαφέρον των εκθετών και η ζήτηση χώρων ήταν συνεχώς αυξανόμενη. Για κάλυψη των αναγκών η ΔΕΘ προχωρούσε με γρήγορους ρυθμούς στην κατασκευή νέων μόνιμων και προσωρινών περιπτέρων, υπόστεγων αλλά και υπαίθριων εκθεσιακών χώρων.

Στο πλαίσιο της **17ης ΔΕΘ** (7 Σεπ.-5 Οκτ. 1952) διοργανώθηκε κινητή έκθεση του ΝΑΤΟ που αποτελούνταν από μια τεράστια σκηνή πλασιωμένη από 4 ειδικά ρυμουλκούμενα βαγόνια. Στόχος της συμμετοχής ήταν να παρουσιάσει την θέληση των κρατών της ατλαντικής κοινότητας για ειρήνη, ελευθερία και ανεξαρτησία. Στην είσοδο του περιπτέρου υπήρχε μια μεγάλη επιγραφή “Η Ελλάδα στο Ατλαντικό Σύμφωνο”.

Η συμμετοχή του ΝΑΤΟ στην 17η ΔΕΘ

Από την **18η ΔΕΘ** (6-27 Σεπ. 1953) με νέο νόμο η έκθεση υπάγεται εφεξής στο Υπουργείο Εμπορίου. Οι επισκέπτες ήταν περισσότεροι από τις 915.858 καταμετρημένους καθώς χρειάστηκε 4 φορές να ανοίξουν οι πύλες επί τρίωρο υπό την πίεση των χιλιάδων ανθρώπων που συνωστίζονταν, ενώ δόθηκε και διήμερη παράταση. Διπλασιάστηκαν οι επίσημες κρατικές συμμετοχές με την Γιουγκοσλαβία, Ιταλία (πρώτη φορά μετά τον πόλεμο), Ισραήλ και Δυτική Γερμανία καθώς και την ξεχωριστή συμμετοχή του Δυτικού Βερολίνου.

Τα επίσημα εγκαίνια για πρώτη φορά κατά την **19η ΔΕΘ** (5-28 Σεπ. 1954) μεταφέρονται σε απογευματινή ώρα και για πρώτη φορά μεταπολεμικά γίνονται από τον πρωθυπουργό Αλέξανδρο Παπάγο. Στη διοργάνωση αυτή κατασκευάζεται το Περιπτερο των Εθνών (6.500 τμ.) για να στεγάσει τις ξένες κρατικές συμμετοχές με επίσημες αυτές της Δ. Γερμανίας, ΕΣΣΔ, ΗΠΑ, Τσεχοσλοβακίας, Ουγγαρίας, Γιουγκοσλαβίας, Ισπανίας, Ιταλίας, Ισραήλ, Αν. Γερμανίας, Μ. Βρετανίας και Βελγίου με συνολικά 650 οίκους αριθμό ρεκόρ από ιδρύσεως της ΔΕΘ. Υπήρξε επίσης και ρεκόρ επισκεπτών 1.236.671 άτομα ενώ την επισκέφτηκαν και 500 επιχειρηματίες από την Τουρκία με ναυλωμένο πλοίο.

Η **20η ΔΕΘ** (4-27 Σεπ. 1955) χαρακτηρίζεται από την απόκτηση νέων χώρων και κτηριακών εγκαταστάσεων ενώ συμπληρώθηκαν τριάντα χρόνια

Η συμμετοχή των ΗΠΑ στο περίπτερο των Εθνών

από τη 1η διοργάνωση και μία εικοσαετία εκθέσεων. Συμμετείχαν 1.885 εκθέτες με 480 Έλληνες και έλαβαν μέρος επίσημα 12 χώρες και άλλες 18 μέσω ιδιωτικών συμμετοχών. Τα θλιβερά επεισόδια σε βάρος των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης ήταν η αιτία για την ολιγομέρη συμμετοχή της Τουρκίας αφού το περίπτερό της έκλεισε αμέσως μόλις εκδηλώθηκαν. Οι ΗΠΑ κατέλαβαν το σύνολο του ορόφου του Περιπτέρου των Εθνών που στην 19η ΔΕΘ κατείχαν οι Σοβιετικοί.

Τη δεκαετία **1956**
(21η ΔΕΘ) - **1966** (31η ΔΕΘ)

η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης γνωρίζει μεγάλη αίγλη. Οι επίσημες και ανεπίσημες ιδιωτικές κρατικές συμμετοχές αυξάνουν συνεχώς. Τα χρόνια αυτά επιτυγχάνονται ρεκόρ επισκεπτών ξεπερνώντας πάντα κατά πολύ το 1.000.000 φτάνοντας στην 31η ΔΕΘ το 1.634.540 εισόδους. Οι πρώτες επτά εκθέσεις (21η 1965 - 27η 1962) εγκαινιάζονται από τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Στην **21η ΔΕΘ** (2-23 Σεπ. 1956) οι κρατικές συμμετοχές αυξήθηκαν σε 14 ενώ η Ιαπωνία συμμετείχε για πρώτη φορά μεταπολεμικά. Επετεύχθη νέο ρεκόρ επισκεπτών με 1.436.607 εισόδους ενώ διοργανώνονταν διήμερες κρουαζιέρες από τον Πειραιά για την ΔΕΘ. Την έκθεση επισκέφτηκαν ο Υπουργός Εμπορίου της Σοβιετικής Ενώσεως Παυλώφ και οι Υφυπουργοί Εμπορίου των ΗΠΑ McClellan και της Ρουμανίας A. Toma ενώ σε μήνυμα του για την 21η ΔΕΘ ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Ντουάιτ Αιζενχάουερ ανέφερε *"...χαρακτηρίζοντες τα εκθέματά μας "Καρποί της Ελευθερίας" αναγνωρίζομεν μετ' ευγνωμοσύνης την προς την Ελλάδα οφειλήν μας δια το δώρον της Δημοκρατίας"*.

Στις εκθέσεις που ακολούθησαν πολλοί ήταν οι πολιτικοί των κρατών που παρέλασαν και με την παρουσία τους τόνιζαν τον διεθνή χαρακτήρα και την σημασία που έδιναν οι συμμετέχοντες στην σπουδαία αυτή διοργάνωση.

Στην **22η ΔΕΘ** (1-22 Σεπ. 1957) η ΗΠΑ είχαν για μια ακόμη φορά την μεγαλύτερη συμμετοχή. Στο περίπτερό τους συναυλίες έδινε η μπάντα της 17ης αμερικανικής αεροπορικής στρατιάς που ήρθε από την Τρίπολη της Λιβύης ενώ την έκθεση επισκέφθηκαν ο Αμερικανός Υφυπουργός Εμπορίου Louis Rothschild καθώς και ο Υπουργός Εμπορίου της Τσεχοσλοβακίας και οι Υφυπουργοί της Ιταλίας και της Ρουμανίας.

Στα αξιοσημείωτα αυτής της διοργάνωσης ήταν και η γέννηση του αγαπημένου των Ελλήνων "καφέ φραπέ" όταν ο Δημήτριος Βακόνδιος υπάλληλος της εταιρίας "Δρίτσα" δοκιμάζοντας να φτιάξει έναν κρύο καφέ σε σέικερ.

Στην **23η ΔΕΘ** (7-28 Σεπ. 1958) κατέπλευσαν στον Θερμαϊκό πλοία του ελληνικού στόλου υπό τον Αντιναύαρχο Μπάκα ενώ πριν την τελετή εγκαινίων το γνωστό την εποχή εκείνη "καρέ των άσων - ακροτίμ" πραγματοποιήσε θεαματικές επιδείξεις πάνω από την έκθεση.

Οι κατασκευές της πύλης του τόξου που βρίσκεται απέναντι από την ΧΑΝΘ καθώς του νέου κτηρίου διοίκησης σηματοδοτούν την **24η ΔΕΘ** (6-27 Σεπ. 1959). Στην διοργάνωση αυτή η ΕΣΣΔ κάλυψε όλο το περίπτερο των Εθνών παρουσιάζοντας σε φυσικό μέγεθος τρία ομοιώματα πυραύλων "**Σπούννικ**" και διαπλανητικών πυραύλων, καθώς και ενός επιταχυντή μορίων, τον μεγαλύτερο στον κόσμο, εκείνη την εποχή. Την έκθεση επισκέφθηκε Μοίρα του αγγλικού στόλου της Μεσογείου ενώ η 40μελής μπάντα πεζοναυτών έδωσε 3 συναυλίες. Τον Οκτώβριο του 1959 σε χοροεσπερίδα του προσωπικού της Ραδιοφωνίας σε ξενοδοχείο των Αθηνών γεννήθηκε το Ελληνικό Φεστιβάλ Τραγουδιού που τα μετέπειτα χρόνια θα συνδεθεί με την Θεσσαλονίκη και την Διεθνή Έκθεση.

Κατά την **25η ΔΕΘ** (4-25 Σεπ. 1960), Στο περίπτερο της ΔΕΗ, εξέπεμψε για πρώτη φορά στην Ελλάδα σήμα τηλεοπτικού σταθμού που αναμεταδίδονταν σε 70 δέκτες εντός της ΔΕΘ και 30 εκτός αυτής. Στο περίπτερο των ΗΠΑ επίσης, στο πλαίσιο των καινοτόμων εκθεμάτων, λειτούργησε πρώτη φορά σταθμός έγχρωμης τηλεόρασης που αναμεταδίδονταν σε οκτώ δέκτες του περιπέτερου. Την ίδια χρονιά, 48μελής αμερικανική μπάντα αφίχθη και έδωσε συναυλίες ενώ ο πρόεδρος Αϊζενχάουερ απεύθυνε χαιρετισμό ενόψει των εγκαινίων. Το 1960 είναι η χρονιά που καθιερώνεται και η Εβδομάδα Ελληνικού Κινηματογράφου, που μετεξελίχτηκε στο γνωστό Φεστιβάλ Κινηματογράφου.

Η φυσιογνωμία της ΔΕΘ αλλάζει δραστικά στην **26η ΔΕΘ** (3-24 Σεπ. 1961) με την έναρξη κατασκευής του Παλέ ντε Σπόρ. Στα περίπτερα παρουσιάζονταν η πρόοδος της χώρας, τα έργα υποδομής και η αναπτυξιακή προοπτική της. Στο περίπτερο της Γαλλίας εξέχουσα θέση είχε ο οίκος αλουμινίου "Πεσινέ" με τον οποίο εκείνη την περίοδο η Ελληνική Κυβέρνηση συζητούσε την μεταφορά τεχνολογίας για αξιοποίηση του ελληνικού βωξίτη. Στο περίπτε-

Το Παλέ Ντε Σπορ υπό κατασκευή

ρο της ΕΣΣΔ προβάλλονταν οι επιτυχίες της χώρας στο διάστημα με υπερμεγέθεις φωτογραφίες των δυο αστροναυτών της. Στις 15 Σεπτεμβρίου κατέπλευσε στο λιμάνι Θεσσαλονίκης μοίρα του 6ου Αμερικανικού στόλου για να επισκεφθεί την έκθεση. Μετά την επιτυχία της πρώτης εβδομάδας Ελληνικού Κινηματογράφου η ΔΕΘ προχώρησε στη 2η διοργάνωση με πολύ μεγάλη επιτυχία.

Κύρια γεγονότα που σηματοδοτούν την **27η ΔΕΘ** (2-23 Σεπ. 1962) ήταν τόσο η λειτουργία της κεντρικής αίθουσας του Παλέ ντε Σπορ, διαμέτρου 94 μέτρων, και εμβαδού 7.000τμ. κάτω από το κεντρικό γυμναστήριο όσο και η συνεργασία της ΔΕΘ με την Ελληνική Μουσική Εταιρία για τη μεταφορά του *"Ελληνικού Φεστιβάλ Τραγουδιού"* στην Θεσσαλονίκη και τη μετονομασία του σε *"Φεστιβάλ Ελαφρού Ελληνικού Τραγουδιού"* που έμελλε να γίνει θεσμός για την πόλη. Επίσης την χρονιά αυτή γίνεται η τρίτη διοργάνωση την εβδομάδας Ελληνικού Κινηματογράφου. Αξιοσημείωτη ήταν μεταξύ άλλων και η επίσκεψη του Αμερικανού Αντιπροέδρου κ. Lyndom B. Johnson με την οικογένειά του.

Για τα εγκαίνια της **28ης ΔΕΘ** (2-23 Σεπ. 1963) κατέπλευσε ο στόλος, σημαιοστολίστηκε η πόλη και ηλεκτροφωτίστηκαν τα κάστρα. Τη χρονιά αυτή την έκθεση επισκέφθηκαν, μεταξύ των άλλων, ο αντιπρόεδρος της Ε.Ο.Κ. Ρομπέρ Μαρζολέν με αφορμή την πρώτη επίσημη συμμετοχή της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας στη διοργάνωση. Επίσης 1.320 Βρετανοί περιηγητές κατέπλευσαν στην Θεσσαλονίκη με το υπερωκεάνιο *"Όρσοβα"*. Στο περίπτερο των ΗΠΑ εκθέτονταν ο θαλαμίσκος του διαστημοπλοίου *"Σίγμα 7"* με το οποίο ο αστροναύτης Ουόλτερ Σιρά πραγματοποίησε πτήση σε τροχιά γύρω από τη γη στις 3 Οκτωβρίου 1962.

Για πρώτη φορά στην **29η ΔΕΘ** (6-27 Σεπ. 1964) η τελετή εγκαινίων πραγματοποιείται στο ημιτελές μεν αλλά επιβλητικό κλειστό γυμναστήριο του Παλέ ντε Σπόρ από τον Βασιλέα Κωνσταντίνο με την παρουσία του πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου, πολλών υπουργών καθώς και 25.000 ατόμων. Στο λόγο του ο Βασιλιάς δήλωσε *"Κυρήσω την έναρξιν λειτουργίας της 29ης Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης. Θα ήθελα να ειπώ ακόμη ότι όλοι μας σκεπτόμεθα του Έλληνας της Κύπρου. Επίσης θα ήθελα να σας είπω ότι την Δευτέραν φεύγω για να φέρω μονίμως πλέον εις την Ελλάδα την προικημένη Άνναν -Μαρίαν"*. Ο Πρωθυπουργός με την σειρά του, στο δείπνο που παρατέθηκε, κατήγγειλε την Τουρκία ως *"εμπρηστή της ειρήνης ενώπιον του ΝΑΤΟ και του ΟΗΕ"*.

Τα εγκαίνια της **30ης ΔΕΘ** (5-26 Σεπ. 1965) πραγματοποιήθηκαν για πρώτη φορά στον 2ο όροφο του κτιρίου Διοίκησης, χωρίς την παρουσία του πρωθυπουργού ή του Βασιλιά, με τον φόβο επεισοδίων. Η έκθεση γιόρτασε τα 30 χρόνια διοργανώσεων και τα 40 από την ίδρυση της εταιρείας το 1925. Η χρονιά σηματοδοτείται από μια θεαματική αύξηση των μεγεθών της. Πρώτη φορά ο αριθμός των ξένων συμμετοχών έφτασε τις 23 χώρες. Στο Παλέ ντε Σπόρ διοργανώθηκε σαλόνι αυτοκινήτου με 74 εργοστάσια από 15 χώρες και προβολή το επιβατικού *"Ατικά"* που κατασκευάζονταν στην Ελλάδα. Στο σοβιετικό περίπτερο παρουσιάστηκε ομοίωμα του διαστημοπλοίου *"Σπούτνικ - Βοστόκ"*, με το οποίο είχαν κάνει τις θριαμβευτικές τους πτήσεις ο Γιούρι Γκα-

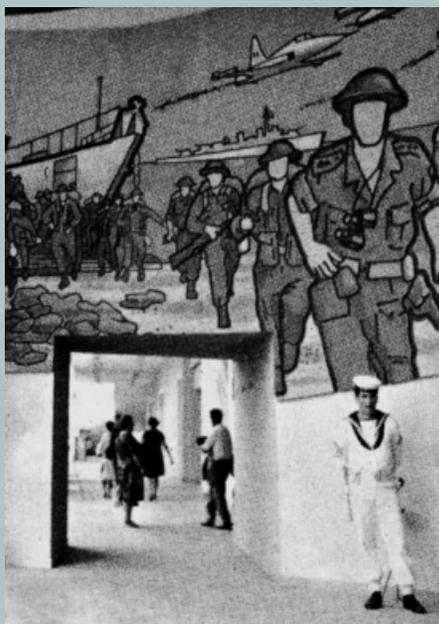
Το περίπτερο της ΕΣΣΔ

γκάριν και άλλοι πέντε Σοβιετικοί αστροναύτες. Το περίπτερο των ΗΠΑ είχε εμπορικό προσανατολισμό. Στην είσοδο είχε τοποθετηθεί εικόνα διαστημικών ερευνών, ενώ εντός βρισκόταν πανομοιότυπο του δορυφόρου "SYNKOM 2".

Το 1966 τελευταία χρονιά πριν τη δικτατορία τα εγκαίνια της **31ης ΔΕΘ** (4-25 Σεπ. 1966) πραγματοποιήθηκαν από τον Βασιλέα Κωνσταντίνο την Βασίλισσα Άννα Μαρία παρουσία του Προέδρου της Κυβέρνησης κ. Στεφανόπουλο και Υπουργών. Δεν υπήρχαν επίσημες συμμετοχές των ΗΠΑ, ΕΣΣΔ και Γαλλίας ενώ για πρώτη φορά συμμετείχαν η Λιβύη, το Καμερούν και η Βραζιλία. Συμμετείχε επίσης ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΑΣΑ). Η διάσημη μπάντα Σαρατόγκα του 6ου Αμερικανικού Στόλου, και η "Όπερα των Νέγρων" ήρθαν και έδωσαν συναυλίες στο Παλέ ντε Σπάρ, ενώ υπό την αιγίδα τη Υπηρεσίας Πληροφοριών των ΗΠΑ, διοργανώθηκε έκθεση για τα 65 χρόνια έργου του Αμερικανού καλλιτέχνη Έντουαρτ Στάχεν.

Η ΔΕΘ κατά την δικτατορία

Από το **1967 (32η ΔΕΘ)** και για μια επταετία (έως και την **38η ΔΕΘ** 1973) τα εγκαίνια κηρύσσονταν από την δικτατορική κυβέρνηση.

Το περίπτερο των ενόπλων δυνάμεων

Κατά την **32η ΔΕΘ** (3-24 Σεπ. 1967) ο δικτάτορας Γεώργιος Παπαδόπουλος, που είχε αναλάβει την εξουσία μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967 δήλωσε: «Με την συνείδησιν του προβαλλομένου παρόντος και την αίσθησιν υποχρεώσεως πραγματώσεως του τελικού σκοπού μας, που προσφέρει η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης, είναι αυτή και θα παραμείνη ο στίβος αναμετρήσεως ημών των ιδίων προς αυτό που προσδοκώμεν δι' ημάς και ημών προς τα άλλα κράτη. Ιδού το παρόν και το μέλλον της Ελλάδος μας. Ιδού το, εις την Διεθνή Έκθεσιν Θεσσαλονίκης». Για πρώτη φορά υπήρξε συμμετοχή των ενόπλων δυνάμεων με κεντρικό θέμα "Αι ένοπλαι δυνάμεις εις την υπηρεσίαν του έθνους και του λαού" ενώ το στρατιωτικό ραδιόφωνο μετέδιδε καθημερινά την εκπομπή "Ολόκληρος ο

κόσμος στην καρδιά της Θεσσαλονίκης". Στα εγκαίνια του περιπτέρου των ΕΔ παραβρέθηκαν μεταξύ άλλων ο Υφυπουργός Εθνικής Άμυνας Γεώργιος Ζωιτάκης, ο Αμερικανός Υφυπουργός Εθνικής Άμυνας Ντάβιν Μακ Γκίφφερτ και ο Ανώτατος Διοικητής των δυνάμεων του ΝΑΤΟ στην Ευρώπη, στρατηγός Λέμνιτσερ. Τη χρονιά αυτή υπήρχαν 15 κρατικές συμμετοχές ενώ 22 χώρες αντιπροσωπεύτηκαν μέσω των οίκων τους στην Ελλάδα.

Το 1968 στην **33η ΔΕΘ** (1-22 Σεπ. 1968) παρουσιάστηκε για πρώτη φορά ομαδική συμμετοχή 42 συνεταιριστικών οργανώσεων από την ΠΑΣΕΓΕΣ η οποία εξέδωσε και ειδικό κατάλογο συμμετεχόντων στην έκθεση με αναγραφή δήλωσης του Γεώργιου Παπαδόπουλου: «Οι αγρότες είναι η ψυχή του έθνους». Ομαδική συμμετοχή διοργανώθηκε και για τις κλωστοϋφαντουργικές επιχειρήσεις σε εκθεσιακό χώρο 500 τμ. Οι επισκέπτες ξεπέρασαν για μια ακόμη φορά το 1.500.000 και η πληρότητα των ξενοδοχείων ήταν στο 100%.

Κατά την **34η ΔΕΘ** (7-28 Σεπ. 1969) βρισκόταν σε εξέλιξη η κατασκευή (πρώτα 8,40μ.) του πύργου του ΟΤΕ τελικού ύψους 65 μέτρων με αναψυκτήριο 160 ατόμων στην κορυφή το οποίο θα είχε περιστρεφόμενο δάπεδο που θα έκανε μια περιστροφή ανά 15 - 20 λεπτά. Εν όψει των εγκαίνιων κατέπλευσε στο Θερμαϊκό μοίρα του Στόλου και δόθηκε δεξίωση για τις αρχές της πόλης στο πλοίο "Πυρπολητής". Συμμετείχαν επίσημα 19 ξένες χώρες με πρώτη παρουσία της Αργεντινής και της Νότιας Κορέας. Οι ελληνικές επιχειρήσεις είχαν ομαδική συμμετοχή στους κλάδους της βαριάς βιομηχανίας, της κλωστοϋφαντουργίας και της ελληνικής βιοτεχνίας ενώ στην ΠΑΣΕΓΕΣ συμμετείχαν 32 συνεταιρισμοί.

Ο πύργος του ΟΤΕ, έργο του αρχιτέκτονα Α. Αναστασιάδη, είναι στην **35η ΔΕΘ** (30 Αυγ.-20 Σεπ. 1970) το νέο εντυπωσιακό έργο. Στον 5ο όροφο λειτουργούσε στη διάρκεια της έκθεσης κοινός τηλεοπτικός σταθμός της ΔΕΘ και του ΟΤΕ που μετέδιδε τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις από το Παλέ ντε Σπόρ ενώ ο ΟΤΕ παρουσίαζε τις τηλεπικοινωνίες του μέλλοντος που ήταν η κινητή τηλεφωνία και το φωνόγραμμα (τηλέφωνο - τηλεόραση). Στο περίπτερο των ΗΠΑ παρουσιαζόταν αφιέρωμα στη προσπάθεια κατάκτησης του διαστήματος και στην επιτυχία προσεδάφισης επανδρωμένου διαστημοπλοίου στην Σελήνη με προσκεκλημένο τον αστροναύτη Τόμας Στράντφορτ. Τη χρονιά αυτή καθιερώθηκε η "εβδομάδα εμπορικού επισκέπτου" όπου από 09:00 έως 13:00 την έκθεση επισκέπτονταν μόνο οι κάτοχοι δελτίων εμπορικών αγοραστών.

Στην **36η ΔΕΘ** (29 Αυγ.-19 Σεπ. 1971) σε σύσκεψη στο Διοικητήριο υπό την προεδρία του αντιπροέδρου της κυβέρνησης Μακαρέζου αποφασίστηκε, μέχρι το 1980 η μεταφορά της στο Καλοχώρι. Στην έκθεση διοργανώθηκε για δεύτερη χρονιά η "εβδομάδα προβολής ελληνικών εξαγωγικών βιομηχανιών" και συμμετείχαν 22 ξένες χώρες. Μεταξύ των εκθεμάτων στο περίπτερο της ΕΣΣΔ παρουσιάστηκε επαναστατική για εκείνη την εποχή συσκευή για θραύση των λίθων των νεφρών χωρίς χειρουργική επέμβαση καθώς και ένα πρωτοποριακό μηχάνημα λείζερ που έδινε την δυνατότητα εγχειρήσεων στο μάτι.

Μερίστειες κυμάτιζαν οι σημαίες στα περίπτερα του Ισραήλ και της Γερμανίας στην **37η ΔΕΘ** (3-24 Σεπ. 1972) λόγω της εγκληματικής ενέργειας σε βάρος των 11 ομήρων στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Μονάχου. Την χρονιά αυτή για πρώτη φορά το 11ο Φεστιβάλ Ελληνικού Κινηματογράφου διοργανώθηκε μετά την λήξη της ΔΕΘ ενώ καθιερώθηκε και το 1ο Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης το οποίο επισκέφθηκε και ο Πρόεδρος του Φεστιβάλ Κανών Φάβρ Λε Μπρε. Την έκθεση επίσης επισκέφθηκαν μεταξύ άλλων ο ανώτατος Διοικητής του ΝΑΤΟ καθώς και οι Υφυπουργοί Εξωτερικού Εμπορίου της Ουγγαρίας και της Βουλγαρίας. Ιδιαίτερη προβολή είχε το περίπτερο της Αυστρίας λόγω της θεμελίωσης των εγκαταστάσεων της βιομηχανίας "ΣΤΑΓΙΕΡ ΕΛΛΑΣ" στη βιομηχανική ζώνη της Θεσσαλονίκης.

Η **38η ΔΕΘ** (2-23 Σεπ. 1973) ήταν η τελευταία χρονιά που η Κυβέρνηση της δικτατορίας εγκαινίαζε τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης. Η χρονιά αυτή είναι σταθμός για τη λειτουργία της ΔΕΘ καθώς στρέφονται οι προσπάθειές της στη διοργάνωση κλαδικών εκθέσεων, ξεκινώντας από την 1η Διεθνή Έκθεση Γούνας (6-10 Μαρ. 1973) και την 1η Ελληνική Έκθεση Μαρμάρου (10-17 Ιουν. 1973) που εξελίχθηκε σε Διεθνή Έκθεση Μαρμάρου και αργότερα Δομικών Υλικών Ορυκτών και Εξοπλισμού και διοργανώνεται μέχρι σήμερα με τον τίτλο "Marmir".

Η Μεταπολίτευση

Το 1974 στην **39η ΔΕΘ**, τέθηκε πρώτη φορά υπό συζήτηση, η μείωση του χρόνου διάρκειας της έκθεσης, ενώ το περίπτερο της Κύπρου αποτέλεσε «χώρο προσκυνήματος» μετά τα θλιβερά γεγονότα. Στην έκθεση παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές μικρού μεγέθους και οι δορυφορικές επικοινωνίες με όλο τον κόσμο.

Στα 50 χρόνια λειτουργίας της, το 1975, η **40η έκθεση** διήρκησε μόνο 2 εβδομάδες, παρόλα αυτά κατά την διάρκειά της υπολογίζεται ότι πραγματοποιήθηκαν συναλλαγές που ξεπέρασαν τα 60 εκατ. δολάρια, ενώ στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης έδσαν συνολικά 39 πολεμικά πλοία με την ευκαιρία της παράλληλα διοργανωνόμενης «Ναυτικής Γιορτής». Μπαίνοντας στην νέα δεκαετία της, το 1976, η **41η έκθεση** συνέπεσε με την έναρξη των διαπραγματεύσεων για την πλήρη ένταξη της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Το 1977 (**42η ΔΕΘ**) μετατράπηκε από Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου σε Ανώνυμη Εταιρεία με τον διακριτικό τίτλο «Ηλεκτρο-ΔΕΘ ΑΕ» αποκτώντας το αποκλειστικό προνόμιο «οργάνωσης και τελέσεως γενικών ή ειδικών ή κλαδικών εκθέσεων επί διεθνούς επιπέδου».

Δύο μήνες μετά τον καταστρεπτικό σεισμό της Θεσσαλονίκης, η ΔΕΘ του 1978 (**43η ΔΕΘ**) λειτούργησε στα επισκευασμένα και ανακαινισμένα κτίρια, τα οποία ολοκληρώθηκαν σε χρόνο ρεκόρ μαζί με το πρόσφατα ολοκληρωμένο περίπτερο 13, το οποίο και σήμερα αποτελεί το μεγαλύτερο που διαθέτει η έκθεση.

Η απουσία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, το 1979 (**44η ΔΕΘ**), «σημάδεψε» την έκθεση αφού ερμηνεύτηκε από πολιτικούς παρατηρητές, ως θέση της αμερικάνικης οικονομικής διπλωματίας, απέναντι στον νέο προσανατολισμό των ελληνικών εξαγωγών προς τις αγορές των ανατολικών χωρών. Επίσης πολιτικά σημαδεύτηκε και το 1980 (**45η ΔΕΘ**) διότι κατά την διάρκεια της έκθεσης, στις 12 Σεπτεμβρίου σημειώθηκε στην γειτονική Τουρκία πραξικόπημα.

Οι ΗΠΑ επανήλθαν στην έκθεση το 1981, στην **46η ΔΕΘ** παρουσιάζοντας τεχνολογικές καινοτομίες στον τομέα της κατασκευής τεχνικών ινών, το περιβάλλον όμως παρέμεινε πολιτικοποιημένο λόγω της παραίτησης της κυβερνήσεως Γεωργίου Ράλλη, την έναρξη της προεκλογικής περιόδου αλλά και της συνεχιζόμενης απεργίας στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, όπου απαιτήθηκε η συνεργασία όλων των φορέων προκειμένου να ολοκληρωθεί η εισαγωγή των εκθεμάτων.

Περνώντας από το 1982 και την **47η ΔΕΘ**, το 1983 (**48η ΔΕΘ**) διοργανώθηκε για πρώτη φορά το περίπτερο της Ελαφριάς Ελληνικής Βιομηχανίας, με εξαγωγικό προσανατολισμό, ενώ το 1984 (**49η ΔΕΘ**) παρουσιάστηκαν στο περίπτερο των Ηνωμένων Πολιτειών ιατρικές καινοτομίες, όπως μια εξελιγμένη θερμοκοιτίδα και ένας υπολογιστής που μπορούσε να διαγνώσει τις παθήσεις της στεφανιαίας αρτηρίας.

Η 50η έκθεση το 1985, συνέπεσε με τα 60 χρόνια λειτουργίας της και τα 2300 χρόνια από την ίδρυση της Θεσσαλονίκης, γεγονός που ήταν αφορμή για μεγάλη συμμετοχή του δημόσιου τομέα που συμμετείχε με περίπτερα, της Ολυμπιακής Αεροπορίας, του ΕΟΤ, ΕΚΕΠΑ, ΕΒΖ και άλλα.

Το 1986 (**51η ΔΕΘ**) θεσπίστηκαν νέοι κανονισμοί που επέβαλλαν πλέον πιο αυστηρές εκθεσιακές προδιαγραφές με αποτέλεσμα τελικά την κατακόρυφη αύξηση του επιχειρηματικού ενδιαφέροντος, ενώ εντύπωση προκάλεσε το περίπτερο του Γραφείου Αθηνών της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης.

Επιβλητική ήταν η ελληνική συμμετοχή στον τομέα της παραγωγής το 1987 (**52η ΔΕΘ**), ενώ το 1988 (**53η ΔΕΘ**) η λειτουργία της μειώθηκε, για 2η φορά, σε 10 ημέρες πλέον προσδίδοντας «πυκνότητα και ένταση» στην έκθεση.

Εντυπωσιακό ήταν το σύνολο των Ελλήνων εκθετών το 1990 (**55η ΔΕΘ**), σε αντίθεση με το 1989 (**54η ΔΕΘ**), με εκατοντάδες βιομηχανικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις από όλη την Ελλάδα, ενώ παράλληλα έγινε και μια προσπάθεια αναβάθμισης του παράλληλα διοργανωνόμενου Φεστιβάλ Τραγουδιού. Το 1991 (**56η ΔΕΘ**) η έκθεση «ανέλαβε» να αναδείξει την έξοδο από την μακρά κρίση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό την προκεχωρημένη γραμμή επαφής με τις βαλκανικές και ανατολικές χώρες και τις γιγάντιες διεργασίες για την γεφύρωση των διαφορών και την ενίσχυση των χωρών της περιοχής με την ΕΟΚ.

Το Εκθεσιακό Κέντρο Πολλαπλών Χρήσεων «Ι. Βελλίδης» θεμελιώθηκε κατά την διάρκεια της **57ης** έκθεσης το 1992, ενώ βάση δόθηκε και πάλι στα προϊόντα της ελληνικής παραγωγής. Κατά την περίοδο της έκθεσης λειτούργησαν και τα πρώτα 50 καρτοτηλέφωνα στην Ελλάδα.

Οι μεταβολές στα Βαλκάνια και την ανατολική Ευρώπη, με την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, έφερε νέες χώρες στην **58η ΔΕΘ** το 1993, ενώ το 1994 η έκθεση (**59η**) λειτούργησε στο πλαίσιο μιας οικονομικής και διεθνούς συγκυρίας η οποία να μην παρουσίασε εμπόδια και δυσχέρειες στην λειτουργία της, ανέδειξε όμως ένα νέο πλήθος δυνατοτήτων δε, οι οποίες την κατέστησαν ενδιαφέρουσα από την πλευρά του επισκέπτη.

Η 60η έκθεση το 1995 είχε επετειακό χαρακτήρα, πλην όμως διεξήχθη υπό το καθεστώς αυστηρών μέτρων ασφαλείας λόγω πολλών διαδηλώσεων διαμαρτυρίας που διεξήχθησαν παράλληλα. Το 1996 (**61η ΔΕΘ**) έγιναν προσπάθειες εκσυγχρονισμού και προσαρμογής της έκθεσης, με σκοπό την τόνωση του εμπορικού και επαγγελματικού χαρακτήρα της, οι οποίες γενικά ήταν επιτυχείς.

Τα 40 χρόνια από την ίδρυση της Ενωμένης Ευρώπης και την υπογραφή της συνθήκης της Ρώμης, είχε σαν θέμα η έκθεση το 1997 (**62η ΔΕΘ**) και για αυτό αφιερώθηκε πάνω στην Ευρωπαϊκή ιδέα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Την ίδια χρονιά η Θεσσαλονίκη ήταν και η Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης. Η συγκυρία αυτή αποτέλεσε την αφορμή για την διοργάνωση πλήθους παράλληλων εκδηλώσεων όπως η εξαιρετική έκθεση των «Θησαυρών του Άγιου Όρους».

Ο θεσμός της «τιμώμενης χώρας» εισήχθη το 1998 (**63η ΔΕΘ**), χρονιά κατά την οποία έγινε υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, με πρώτη τιμώμενη χώρα την Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, τονώνοντας το ενδιαφέρον του κοινού για την έκθεση και επιβεβαιώνοντας τον ρόλο της ΔΕΘ η οποία πλέον τίθεται υπό την εποπτεία του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης, ως διεθνούς φορέα επιχειρηματικότητας. Γεγονός όμως που δεν επιβεβαιώθηκε από τους επισκέπτες της έκθεσης, αφού για πρώτη φορά οι επισκέψεις έπεσαν στο επίπεδο των 300.000 (από περίπου 1.000.000 τα προηγούμενα χρόνια), ένα επίπεδο το οποίο πλέον θα χαρακτηρίζει την έκθεση.

Θεσμικές αλλαγές σημάδεψαν την έκθεση το 1999 (**64η ΔΕΘ**). Η εταιρεία «Hellepro-ΔΕΘ ΑΕ», η οποία είχε ιδρυθεί το 1977, αντικαταστάθηκε από δύο νέες εταιρίες, την «ΔΕΘ ΑΕ» και την «Ελληνικές Εκθέσεις - Hellepro ΑΕ», όπου η πρώτη ανέλαβε τον έλεγχο της ακίνητης περιουσίας του φορέα και η δεύτερη την διοργάνωση των εκδηλώσεων. Αλλαγές επίσης πραγματοποιήθηκαν και σε επίπεδο υποδομών, αφού ολοκληρώθηκε σχετική μελέτη από το 1997. Σε επίπεδο έκθεσης ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στην προβολή των τομέων του αλουμινίου, της κατεργασίας μετάλλων, του ηλεκτρολογικού και ηλεκτρονικού υλικού και φωτιστικών, των ηλεκτρικών συσκευών και των τηλεπικοινωνιών.

Έκθεση ντοκουμέντων παρουσιάστηκε για τα 75 χρόνια της έκθεσης το 2000 (**65η ΔΕΘ**) ενώ μετά την Κίνα ήταν η σειρά των Ηνωμένων Πολιτειών να είναι η τιμώμενη χώρα. Ιδιαίτερη ήταν η συμμετοχή του κλάδου μηχανημάτων μετάλλου.

Νέα μείωση της διάρκειας της έκθεσης το 2001 (**66η ΔΕΘ**), η οποία διαρκεί πλέον 9 ημέρες. Βάρος δόθηκε στις νέες τεχνολογίες και υπηρεσίες οι οποίες καθιστούν αποτελεσματικότερη την αμφίδρομη επικοινωνία του δημοσίου με τον πολίτη μέσα από την διοργάνωση του e-EXPO, ενώ κατά την διάρκεια της έκθεσης και λόγω των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου, το περίπτερο των Ηνωμένων Πολιτειών έκλεισε για 3 ημέρες για λόγους ασφαλείας.

Η διεκδίκηση της «Παγκόσμιας Έκθεσης EXPO 2008» από την Θεσσαλονίκη αποτέλεσε ένα από τα κύρια σημεία προβολής της έκθεσης το 2002 (**67η ΔΕΘ**), στην οποία τιμώμενη χώρα ήταν η Γαλλία, που συμμετείχε με προϊόντα και υπηρεσίες 63 επιχειρήσεων. Το 2003 (**68η ΔΕΘ**) κύριο θέμα της έκθεσης αποτέλεσε η εκπαίδευση και οι νέες της τεχνολογίες ενώ συνεχίστηκε το αφιέρωμα για την διεκδίκηση της «EXPO 2008».

Το 2004 η **69η** έκθεση διοργανώθηκε σε γενικό κλίμα ευφορίας, το οποίο προερχόταν από την επιτυχή διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 αλλά και της κατάκτησης του Euro 2004 από την Εθνική Ομάδα Ποδοσφαίρου, τα εγκαίνιά της σκίασε όμως η συντριβή του Chenook που μετέφερε τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Πέτρο.

Τα αυτοκίνητο, η τεχνολογία, η μόδα, η διακόσμηση, οι λευκές συσκευές, τα λευκά είδη και οι δημόσιες υπηρεσίες, ήταν τα θέματα που προβλήθηκαν το 2005 στην **70η ΔΕΘ**, ενώ παρουσιάστηκαν, το βαθυσκάφος «Θέτις» του Ελληνικού Κέντρου Θαλασσίων Ερευνών και το σπίτι του αύριο, ένα εικονικό σπίτι που αξιοποιούσε την τεχνολογία ADSL.

Μοτοσικλέτα που κινείται με αιθανόλη, αυτοκίνητο υδρογόνου, σύστημα τρισδιάστατης ανακατασκευής των στεφανιαίων αγγείων για την διάγνωση και θεραπεία βλαβών των στεφανιαίων νόσων και το νέο άρμα μάχης του ΕΣ «Leopard 2 Hel», παρουσιάστηκαν το 2006 (**71η ΔΕΘ**), ενώ το 2007 (**72η ΔΕΘ**) η έκθεση συνέπεσε τόσο με την διενέργεια εκλογών για πρώτη φορά στην ιστορία της, με τις καταστρεπτικές πυρκαγιές στην Πελοπόννησο, όσο και με την διεξαγωγή του eurobasket με αποτέλεσμα και την μειωμένη προσέλευση επισκεπτών.

Η Ιταλία ήταν η τιμώμενη χώρα το 2008 στην **73η ΔΕΘ**, όπου το ενδιαφέρον των επισκεπτών τράβηξε ένα μονοθέσιο του ΑΠΘ κατασκευασμένο από φοιτητές του και η «Πανδώρα», ένα ρομπότ διασώστης επίσης κατασκευασμένο από το ΑΠΘ.

Το 2009 (**74η ΔΕΘ**) οι συνέπειες της κρίσης αρχίζουν να επηρεάζουν και την έκθεση, όπου μόλις 241.000 άτομα την επισκέφθηκαν, ενώ αρχίζει να γίνεται λόγος για μετεγκατάσταση της ΔΕΘ σε νέες εγκαταστάσεις. «Καινοτομία και Πράσινη Ανάπτυξη» ήταν το θέμα της 75ης έκθεσης το 2010 και παρουσιάστηκαν σχετικές καινοτομίες, όπως το πράσινο φωτιστικό πόλεων, το οποίο λειτουργούσε αποκλειστικά με ηλιακή ενέργεια. Μεγάλη πτώση παρουσίασε ο αριθμός των επισκεπτών, ο οποίος αν και δεν ανακοινώθηκε, εκτιμάται περί τις 120.000.

Δυναμική παρουσία είχε το Βιοτεχνικό Επιμελητήριο της Θεσσαλονίκης στην **76η** έκθεση του 2011, πλην όμως η έκθεση από λαμπρό γεγονός της πόλης, έχει μετατραπεί σε πεδίο διαμαρτυρίας των πολιτών προς την Κυβέρνηση, η οποία διαπραγματευόταν με την τρόικα την εκταμίευση της 6ης δόσης της μνημονιακής σύμβασης. Ακόμα χειρότερα το 2012 (**77η ΔΕΘ**), όπου οι δύο εκθεσιακές εταιρίες επηρεασμένες από την οικονομική κρίση, δεν κατάφεραν να συγκεντρώσουν μεγάλο αριθμό εκθεσιακών συμμετοχών, ενώ και οι κρατικές συμμετοχές ήταν μειωμένες με αποτέλεσμα περαιτέρω μείωση της δραστηριότητας της έκθεσης κατά 40%.

Με αύξηση του εκθεσιακού χώρου κατά 40% ξεκίνησε η **78η ΔΕΘ** το 2013 κυρίως όμως η έκθεση λειτούργησε ξανά μετά από 14 χρόνια κάτω από ενιαίο φορέα, σε ενοποιημένο σχήμα, παρουσιάζοντας παράλληλα και μια σημαντική αύξηση των επισκεπτών κατά 72,4% φτάνοντας τους στους 181.050, οι οποίοι παρακολούθησαν τα 11 θεματικά αφιερώματα και μια ανανεωμένη ΔΕΘ.

Μετά το 2014 οι βασικοί άξονες των εκθέσεων αφορούν την επιχειρηματικότητα, την καινοτομία και την υψηλή τεχνολογία με την παρουσία δυναμικών εξωστρεφών ελληνικών επιχειρήσεων, καθώς και Επιμελητηρίων και παραγωγικών φορέων από όλη τη χώρα δίνοντας

έμφαση στην ανάδειξη και ανάπτυξη των εξαγωγικών δυνατοτήτων της χώρας. Μεγάλη σημασία δόθηκε και στην διασκέδαση με πολιτιστικά δρώμενα και καθημερινές συναυλίες κορυφαίων ελλήνων τραγουδιστών.

Στην **79η ΔΕΘ** (6-14 Σεπ. 2014) φάνηκε ότι η έκθεση ως θεσμός για τη Θεσσαλονίκη, την ευρύτερη περιοχή αλλά και όλη τη χώρα επέστρεψε μιας και ο αριθμός των επισκεπτών (255.356) ξεπέρασε κάθε προσδοκία αυξημένος κατά **38,1%** έναντι του 2013 και κατά **132,3%** σε σχέση με το **2012**.

Κεντρικό ρόλο στην **80η ΔΕΘ** (2015) είχαν οι «*Μαγεμένες*», τα μνημειώδη αυτά γλυπτά, που με πρωτοβουλία της ΔΕΘ-Ηελεχρο μετά από 151 χρόνια επέστρεψαν με τη μορφή αντιγράφων στη Θεσσαλονίκη και εκτίθονταν στο περίπτερο 3. Πέρα όμως από αυτό, υπήρχαν δεκατέσσερα θεματικά αφιερώματα που κάλυψαν όλες τις πτυχές της εγχώριας παραγωγής και επιχειρηματικότητας, από τον αγροδιατροφικό τομέα μέχρι τις νέες τεχνολογίες, την πληροφορική και την ενέργεια, ενώ παράλληλα υπήρχαν μια σειρά προτάσεων ψυχαγωγίας.

Η **81η ΔΕΘ** (10-18 Σεπ. 2016) οι επίσημες διεθνείς συμμετοχές προέρχονταν από 18 χώρες. Τιμώμενη Χώρα ήταν η Ρωσία, που συμμετείχε με πολλές επιχειρήσεις και ένα πλούσιο πρόγραμμα εκδηλώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιήθηκε σε ανώτατο επίπεδο το Ελληνορωσικό Επιχειρηματικό Φόρουμ, που αποτύπωσε τις προοπτικές συνεργασίας των δύο χωρών.

Υπήρχαν επίσης 13 θεματικά αφιερώματα και ένα πλούσιο πρόγραμμα παράλληλων εκδηλώσεων. Στην διοργάνωση αυτή συμμετείχαν, για πρώτη φορά και οι ΕΔ σε χώρο που διατέθηκε για το σκοπό αυτό και στον οποίο στήθηκαν μεγάλες στρατιωτικές σκηνές. Η παρουσία αυτή των ΕΔ εντάσσεται στο πλαίσιο της εξωστρεφούς δράσεώς τους και της διαδραστικής ενημέρωσης και επικοινωνίας με τους πολίτες, αποσκοπεί δε στην ανάδειξη του έργου τους, τόσο στο επίπεδο της επιχειρησιακής τους αποστολής, όσο και στο επίπεδο της κοινωνικής τους μέριμνας.

Στην **82η ΔΕΘ** (9-17 Σεπ. 2017) τιμώμενη χώρα ήταν η Κίνα με τα κινέζικα φαναράκια να κοσμούν τους κεντρικούς δρόμους της πόλης. Τα ποσοτικά (1.500 εκθέτες) και ποιοτικά μεγέθη είναι σημαντικά βελτιωμένα σε σχέση με τις προηγούμενες εκθέσεις. Οι διεθνείς συμμετοχές προέρχονται από 18 χώρες ενώ δυναμικό «παρών» δίνουν και 43 Επιμελητήρια από όλη τη χώρα με 360 επιχειρήσεις. Η ψυχαγωγία είναι αναβαθμισμένη με καθημερινές συναυλίες και πολιτιστικά δρώμενα.

Η **83η ΔΕΘ** (8-16 Σεπ. 2018) ήταν η πλέον διεθνοποιημένη των τελευταίων ετών με τιμώμενη χώρα τις ΗΠΑ με 60 εταιρείες και φορείς και 20 επίσημες κρατικές συμμετοχές. Σε ιδιαίτερο περίπτερο παρουσιάζονταν 130 ελληνικές startups, στο πλαίσιο του θεματικού πάρκου «Ψηφιακή Ελλάδα». Στην έκθεση συμμετείχαν υπό την «ομπρέλα» της Κεντρικής Ένωσης Επιμελητηρίων επιχειρήσεις από όλη την Ελλάδα. Οι επιμέρους ενότητες της κάλυπταν ένα ευρύ πεδίο ενδιαφερόντων, από την εκπαίδευση, την αυτοκίνηση, την ενέργεια μέχρι την ομορφιά, την γαστρονομία, την καινοτομία κα., με πολλές δράσεις και εκδηλώσεις καθώς επίσης ψυχαγωγία και διασκέδαση με καθημερινές μουσικές συναυλίες. Για τρίτο συνεχόμενο έτος, συμμετείχαν με μεγάλη επιτυχία οι ΕΔ στη ΔΕΘ ενώ για πρώτη φορά οι πολλές θεματικές τους ενότητες στεγάστηκαν στο σύνολο του κτηρίου Νο1 της ΔΕΘ.

Το άρθρο αυτό επιμελήθηκε η συντακτική επιτροπή και βασίστηκε αποκλειστικά σε πληροφορίες που περιέχονται, στα βιβλία «Ιστορίες της Έκθεσης» και «Μαγικές εικόνες» / Έκδοση ΔΕΘ HELEXPO του Δρ. Κυριάκου Ποζρικίδη, διευθύνοντα συμβούλου της ΔΕΘ - HELEXPO, καθώς και στους ιστότοπους: <https://tif.helexpo.gr>, <https://www.helexpo.gr/el/press> και <http://www.geetha.mil.gr/el/briefing-el/press-el>.

Δραστηριότητες της ΑΔΙΣΠΟ

Αποφοίτηση 15ης Εκπαιδευτικής Σειράς

Την Παρασκευή 06 Ιουλίου 2018, πραγματοποιήθηκε στην έδρα της Σχολής, παρουσία του Επιτελάρχη ΓΕΕΘΑ Αντιπτέραρχου (Ι) Νικόλαου Δημήτριου Χριστόπουλου, η τελετή απονομής των Πτυχίων Διακλαδικού Επιτελοús στους αποφοίτους σπουδαστές της 15ης Εκπαιδευτικής Σειράς.

Στην τελετή παρέστησαν πολιτικές, θρησκευτικές, στρατιωτικές, προξενικές και ακαδημαϊκές αρχές, καθώς επίσης συγγενείς και φίλοι των αποφοίτων.

Συνολικά αποφοίτησαν 250 Αξιωματικοί: 122 του Στρατού Ήερás, 45 του Πολεμικού Ναυτικού, 56 της Πολεμικής Αεροπορίας, 3 των Κοινών Σωμάτων, 1 της Ελληνικής Αστυνομίας, 1 του Λιμενικού Σώματος, 1 του Πυροσβεστικού Σώματος, 14 Αξιωματικοί της Κυπριακής Δημοκρατίας, καθώς επίσης και 7 Αξιωματικοί από διάφορες χώρες και συγκεκριμένα από την Αίγυπτο, την Αλβανία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Γεωργία, την Ιορδανία και την Κίνα.

Διημερίδα της ΑΔΙΣΠΟ σε συνεργασία με το γραφείο Αθηνών της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ)

Την Τετάρτη 12 και την Πέμπτη 13 Σεπτεμβρίου 2018, πραγματοποιήθηκε στη Λέσχη Αξιωματικών Φρουράς Θεσσαλονίκης, διημερίδα για την εφαρμογή των κανόνων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου στην Επιχειρησιακή Σχεδίαση, με θέμα:

«International Humanitarian Law Workshop
for Intergrating the Law in Military Operations»

Η διημερίδα διοργανώθηκε από την ΑΔΙΣΠΟ, σε συνεργασία με το γραφείο Αθηνών της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ).

Οι εισηγήσεις των θεματικών ενοτήτων πραγματοποιήθηκαν από τους:

- α. Andrea Acerbis, Αναπληρωτής Αρχηγός Αποστολής ΔΕΕΣ.
- β. David Brown, Αντιπρόσωπος για τις Ένοπλες Δυνάμεις ΔΕΕΣ.
- γ. Julie Tenenbaum, Περιφερειακή Νομική Σύμβουλος ΔΕΕΣ.

Η διημερίδα διεξήχθη στην Αγγλική γλώσσα και την παρακολούθησαν εκπαιδευτικό προσωπικό από την ΑΔΙΣΠΟ, στελέχη των τριών Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων καθώς και εκπρόσωποι της ΕΛΑΣ και της ΠΥ.

Επίσκεψη μελών των General Staff Course και Command Staff Course της Σερβίας στην ΑΔΙΣΠΟ

Το Σάββατο 15 Σεπτεμβρίου 2018, αντιπροσωπεία αποτελούμενη από μέλη των General Staff Course και Command Staff Course της Σερβίας, πραγματοποίησε στο πλαίσιο του ετήσιου εκπαιδευτικού ταξιδιού της Σχολής τους (Serbian study tour), επίσκεψη στην ΑΔΙΣΠΟ, όπου πραγματοποιήθηκε ενημέρωση επί της αποστολής και του έργου της Σχολής.

4ο Διεθνές Σχολείο Επιχειρησιακής Σχεδίασης (ΔΙΣΕΣ / International Joint Operations Planning Course - IJOPC 17-01)

Την Δευτέρα 24 Σεπ 2018 πραγματοποιήθηκε στη Σχολή, η έναρξη των μαθημάτων του 4ου Διεθνούς Σχολείου Επιχειρησιακής Σχεδίασης (ΔΙΣΕΣ / International Joint Operations Planning Course - IJOPC 17-01) διήρκεσε από τη Δευτέρα 24 Σεπ έως την Παρασκευή 12 Οκτ 2018.

Σκοπός του Σχολείου είναι η μελέτη των αρχών επιχειρησιακής σχεδίασης και διεξαγωγής διακλαδικών επιχειρήσεων από την ελληνική οπτική γωνία και στηρίζεται στην πρακτική εξάσκηση επί των προβλεπόμενων διαδικασιών.

Την Παρασκευή 12 Οκτωβρίου 2018, ολοκληρώθηκε με την τελετή αποφοίτησεως, το 4ο Διεθνές Σχολείο Επιχειρησιακής Σχεδίασης (ΔΙΣΕΣ / International Joint Operations Planning Course - IJOPC 17-01).

Στο Σχολείο συμμετείχαν σπουδαστές από την Ελλάδα, τα ΗΑΕ, την Ιορδανία, το Κουβέιτ, το Μπαχρέιν και την Ουγγαρία και διεξήχθη στην Αγγλική γλώσσα.

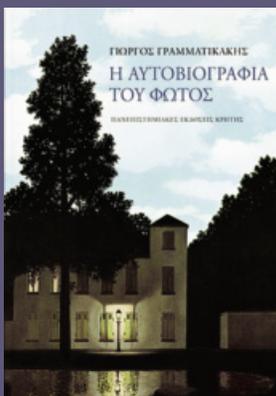
Η Βιβλιοθήκη μας

Η στήλη με τις προτάσεις της βιβλιοθήκης της σχολής, επιλεγμένων μέσα από το σύνολο των τίτλων που διαθέτει

Συγγραφέας: Γιώργος Γραμματικάκης
Τίτλος: Η αυτοβιογραφία του φωτός
Εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Ο Γιώργος Γραμματικάκης γεννήθηκε και πέρασε τα παιδικά του χρόνια στο Ηράκλειο της Κρήτης το 1939. Διέγραψε στη συνέχεια έναν μεγάλο κύκλο σπουδών και επιστημονικής έρευνας, για να επιστρέψει το 1982 στα πάτρια εδάφη ως καθηγητής στο Τμήμα Φυσικής του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ενδιάμεσοι σταθμοί ήταν το Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Imperial College του Λονδίνου, ο "Δημόκριτος" και το Ευρωπαϊκό Κέντρο Πυρηνικών Ερευνών (CERN) στη Γενεύη. Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα στρέφονται γύρω από τη δομή της ύλης και την κοσμολογία, ενώ ως επισκέπτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Harvard ασχολήθηκε επίσης με την ιστορία της επιστήμης. Συμμετείχε από την αρχή στο πείραμα "Νέστωρ", που προσπαθεί να ανιχνεύσει τα φαντασματικά νετρίνα στα θαλάσσια βάθη της Πύλου. Εξελέγη δύο φορές (1990-1996) Πρόεδρος του Πανεπιστημίου Κρήτης, ενώ για μια τετραετία διετέλεσε Πρόεδρος του Ιονίου Πανεπιστημίου. Υπήρξε μέλος του Δ.Σ. της ΕΡΤ, και έχει συμμετάσχει σε επιτροπές εμπειρογνομόνων για τις προοπτικές της παιδείας και της έρευνας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Υπήρξε επίσης Πρόεδρος του Μουσείου "Νίκος Καζαντζάκης" στην Κρήτη, ενώ πρόσφατα ορίστηκε Αντιπρόεδρος στο Δ.Σ της Λυρικής Σκηνής. Έχει συγγράψει τα βιβλία: "Η κόμη της Βερενίκης", "Κοσμογραφήματα" και "Η αυτοβιογραφία του φωτός", "Συνομιλίες με το φως", "Ένας αστρολάβος του ουρανού και της ζωής", ενώ άρθρα του έχουν δημοσιευθεί παλαιότερα στην εφημερίδα "Το Βήμα" και στη συνέχεια στην "Ελευθεροτυπία". Σήμερα είναι συνεργάτης του διαδικτυακού Protagon. Τα τελευταία χρόνια ασχολείται ιδιαίτερα με τη σύνδεση της Επιστήμης με τη Μουσική.

«Γεννήθηκα πριν από αιώνες αιώνων, σε έναν Χώρο όπου δεν υπήρχε χώρος, και σε έναν Χρόνο όπου δεν υπήρχε χρόνος. Με ένα περίεργο ωστόσο τρόπο, αισθάνομαι ότι προϋπήρχα της γενέσεώς μου. Κι ενώ από τότε όλα έχουν αλλάξει, εγώ αισθάνομαι ότι τίποτε δεν αλλάζει. Η παρουσία μου μετρά το αιώνιο.

... Εγώ λοιπόν, που είμαι το παλαιότερο, το αρχέγονο φως, ήρθε η ώρα να μιλήσω λίγο για τον εαυτό μου».

Με αυτά τα λόγια αρχίζει την αυτοβιογραφία του το «αρχέγονο φως», ο συγγραφέας παρουσιάζει τους θαυμαστούς τρόπους που μέσω του φωτός η επιστήμη οδηγήθηκε στις πιο σπουδαίες κατακτήσεις της: την θεωρία της σχετικότητας, την κβαντική συμπεριφορά του μικροκόσμου, τις σύγχρονες απόψεις για την γένεση και την εξέλιξη του Σύμπαντος. Δεν παραλείπει ακόμη να υπογραμμίσει την

σημασία του φωτός για την ίδια την ζωή αλλά και την Τέχνη. Περιγράφει με απλά λόγια την συναρπαστική περιπέτεια της σύγχρονης επιστήμης, και απλώς ζητά από τον αναγνώστη να διαβαστεί «πρώτα με τον νου και, ύστερα ή παράλληλα, με την ψυχή».

Συγγραφέας: Χρήστος Μηνάγιας
Τίτλος: Μέτωπα Σύγκρουσης και Πολέμου της Τουρκίας
Εκδόσεις: ΤΥΕΣ 2018

Ο Χρήστος Μηνάγιας γεννήθηκε το 1960 στην Ελευθερούπολη Καβάλας. Το 1978 εισήχθη στη ΣΣΕ όπου αποφοίτησε το 1982 ως Ανθυπολοχαγός Πεζικού. Σπούδασε στο Τμήμα Τουρκικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου TOMER της Άγκυρας και στο Κέντρο Διπλωματικών & Στρατηγικών Σπουδών. Είναι ιδρυτικό στέλεχος της Ακαδημίας Στρατηγικών Αναλύσεων, μέλος του Συνδέσμου Επιτελών Εθνικής Άμυνας (Σ.Ε.ΕΘ.Α) και ιδρυτικό μέλος του Ελληνικού Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών (ΕΛΙΣΜΕ). Είναι συγγραφέας 5 βιβλίων συμπεριλαμβανομένου του παρουσιαζόμενου. Το πρώτο του βιβλίο με τίτλο «Η Γεωπολιτική Στρατηγική και η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας» εκδόθηκε το 2010. Το 2014 εκδόθηκαν τα βιβλία του με τίτλους «Αποκαλύπτοντας τον Τουρκικό Λαβύρινθο - Ισλάμ και Πολιτική στην Τουρκία», «Απόρρητος Φάκελος Τουρκία - Η Εθνική Στρατηγική της Τουρκίας» και «Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις και Εξοπλισμοί». Επίσης είναι τακτικός αρθρογράφος επί θεμάτων Τουρκίας στο περιοδικό «Εθνικές Επάλξεις» του Συνδέσμου Επιτελών Εθνικής Άμυνας, ενώ 165 αναλύσεις και άρθρα του έχουν δημοσιευθεί σε εφημερίδες, περιοδικά και ιστοσελίδες της Ελλάδος και της Κύπρου. Ομιλεί αγγλικά, γαλλικά και τουρκικά.

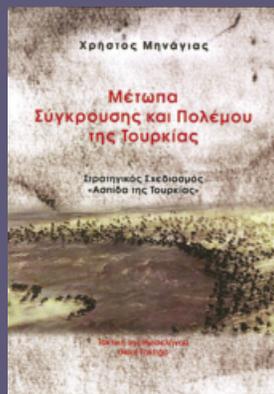
[...] γίνεται μια προσπάθεια να διερευνηθούν τα δομικά προβλήματα της Τουρκίας Του Ταγίπ Ερντογάν που είχαν σαν συνέπεια, τη δημιουργία μιας κλιμακούμενης πόλωσης στο εσωτερικό της χώρας, την κατάρρευση της διαδικασίας επίλυσης του Κουρδικού προβλήματος, την απόπειρα ενός πραξικοπήματος και την όξυνση των σχέσεων της Άγκυρας με τη Δύση.

Η εικόνα που προκύπτει από τα στοιχεία που παρατίθενται στο βιβλίο προκύπτει ότι ο Ερντογάν, α. Ενεργεί στο εσωτερικό ως ένας εκλεγμένος δικτάτορας, με σκοπό να εξαλείψει τις κατά αυτόν παθογένειες της χώρας του β. Έθεσε τις βάσεις έτσι ώστε να δημιουργηθεί μία νέα γενιά, που θα ασπάζεται τα νέα ιδεολογικοπολιτικά στερεότυπα, ώστε να εξασφαλίσει την συνέχεια της πολιτικής του γ. Θεωρεί ότι η Τουρκία δέχεται επίθεση, μία σύντομη και έντονη επίθεση, η οποία προέρχεται από κάθε κατεύθυνση και έχει ως στόχο την ανεξαρτησία και το μέλλον της.

Ειδικότερα περιγράφεται η ιδεολογική και πολιτική δομή, η σκληρή ισχύς (hard power), τα γεωπολιτικά οράματα, καθώς επίσης ο στρατηγικός σχεδιασμός και η διεξαγωγή των επιχειρήσεων της Τουρκίας στην Συρία και το βόρειο Ιράκ.

Επιπρόσθετα, παρατίθενται τα εξαγόμενα συμπεράσματα και οι προβληματισμοί που δημιουργούνται για την Ελλάδα και την Κύπρο, οι οποίες κρίνεται σκόπιμο να λάβουν υπόψη τέσσερις παράγοντες για την ενάσκηση της εξωτερικής τους πολιτικής, την ρητορική του Ταγίπ Ερντογάν για την επικαιροποίηση της Συνθήκης της Λωζάννης, τις αμερικανοτουρκικές σχέσεις, τις σχέσεις της Τουρκίας με το Ισραήλ, καθώς επίσης και την ευρωπαϊκή πολιτική της Τουρκίας.

Όλα τα στοιχεία του βιβλίου αποτελούν προϊόν προσωπικής έρευνας του συγγραφέα και διακρίνονται για την αυθεντικότητα τους δεδομένου ότι, προέρχονται από τουρκικές πηγές όπως εφημερίδες, περιοδικά βιβλία κλπ. [...]

190 Χρόνια Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων “Αναμνηστική Σειρά γραμματοσήμων”

10n-10th/2018

190

ΧΡΟΝΙΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ

ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΩΝ
COMMEMORATIVE SET OF STAMPS

190 YEARS since **THE ESTABLISHMENT**
of the **HELLENIC ARMY ACADEMY**

ΠΡΩΤΗ ΗΜΕΡΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ
FIRST DAY OF ISSUE **15.06.2018**

www.elta.gr

Συλλογή: ΘΕΑΝΩ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ Design by ΉΡΩΣ ΚΩΣΤΑ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΙΛΑΤΕΛΕΣΙΩΝ: Αθήνα 105, Tel Greece: 101 88 Αθήνα Tel: 210 3233682/683/636/692 Fax: 210 3218761 • ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΦΙΛΑΤΕΛΙΚΟ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ, Λαυρεάτου 3 & Αριστοτέλ, 100 28 Αθήνα Tel: 210 3231403 Fax: 210 32312849
PHILATELIC SERVICE, 100 Aetolou Str., 1st Floor 101 88 ATHENS, GREECE Tel: +30 2103233682 Fax: +30 2103218761 • CENTRAL PHILATELIC OFFICE, 3 Laouretou Str. & Aristeou, 100 28 ATHENS, GREECE Tel: +30 2103214033 Fax: +30 2103212849

Με τη συμπλήρωση 190 ετών από την ίδρυση της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων η Διεύθυνση Ταχυδρομικού του ΓΕΣ ανέλαβε την προμήθεια και διάθεση των επετειακών γραμματοσήμων και φιλοτελικών προϊόντων της.

Τα φιλοτελικά προϊόντα διατίθενται από τα Στρατιωτικά Ταχυδρομεία, με ειδική έκπτωση, τα ταχυδρομικά καταστήματα και το ηλεκτρονικό κατάστημα (e-shop) ΕΛΤΑ.

Μονή Σειρά Γραμματοσήμων

Μεμονωμένα όλα τα γραμματόσημα της σειράς.
Τιμή πώλησης: Η ονομαστική τους αξία

Τυποποιημένη Σειρά Γραμματοσήμων

Φάκελος Πρώτης Ημέρας Κυκλοφορίας
Μεμονωμένα όλα τα γραμματόσημα της σειράς.
Προϊόν που κυκλοφορεί παράλληλα με τη σειρά γραμματοσήμων και περιλαμβάνει μια πλήρη σειρά αυτών.
Τιμή πώλησης ΕΛΤΑ : 8,50 €
Τιμή πώλησης από τα Στρατιωτικά Ταχυδρομεία : 7,22 €

Σετ 2 Φάκελων Πρώτης Ημέρας Κυκλοφορίας

Ειδικά εικονογραφημένοι φάκελοι που κυκλοφορούν παράλληλα με τη σειρά γραμματοσήμων, έχουν επικολλημένα τα γραμματόσημα της σειράς, τα οποία είναι σφραγισμένα με την ειδική σφραγίδα της Πρώτης Ημέρας Κυκλοφορίας.
Τιμή πώλησης ΕΛΤΑ : 7,60 €
Τιμή πώλησης από τα Στρατιωτικά Ταχυδρομεία : 6,46 €

Απλό Λεύκωμα Γραμματοσήμων Σειράς

Απλό Λεύκωμα Γραμματοσήμων που κυκλοφορεί παράλληλα με τη σειρά γραμματοσήμων και περιέχει τον Φάκελο Πρώτης Ημέρας Κυκλοφορίας, τα γραμματόσημα της συγκεκριμένης σειράς και ένα διαφημιστικό έντυπο αυτής.
Τιμή πώλησης ΕΛΤΑ : 16,00 €
Τιμή πώλησης από τα Στρατιωτικά Ταχυδρομεία : 13,60 €

Απάνθισμα Σοφίας

ΜΑΘΗΣΗ

«Η μάθηση σ' όσους ευτυχούν είναι στολίδι,
και σ' όσους ατυχούν είναι καταφύγιο»

Δημόκριτος

«Όποιος στη νεότητά του παραμελεί τη μάθηση και το
χρόνο που πέρασε έχει χάσει και το μέλλον έχει πεθάνει γι'
αυτόν»

Ευριπίδης

«Η ιδιοφυΐα χωρίς τη μάθηση είναι τυφλή και η μάθηση
χωρίς την ιδιοφυΐα είναι λειψή· η άσκηση χωρίς να υπάρχουν και
τα δύο είναι ατελής»

Πλούταρχος

«Η μάθηση είναι επωφελής κι ευχάριστη, όταν εκείνος που
διδάσκει, μιλάει με ευφράδεια και σύνεση»

Σοφοκλής

«Τα φυσικά χαρίσματα χωρίς τη μάθηση είναι τυφλά· μα κι η
μάθηση χωρίς φυσικά χαρίσματα είναι λειψή»

Πλούταρχος

Καλλιτεχνική ματιά

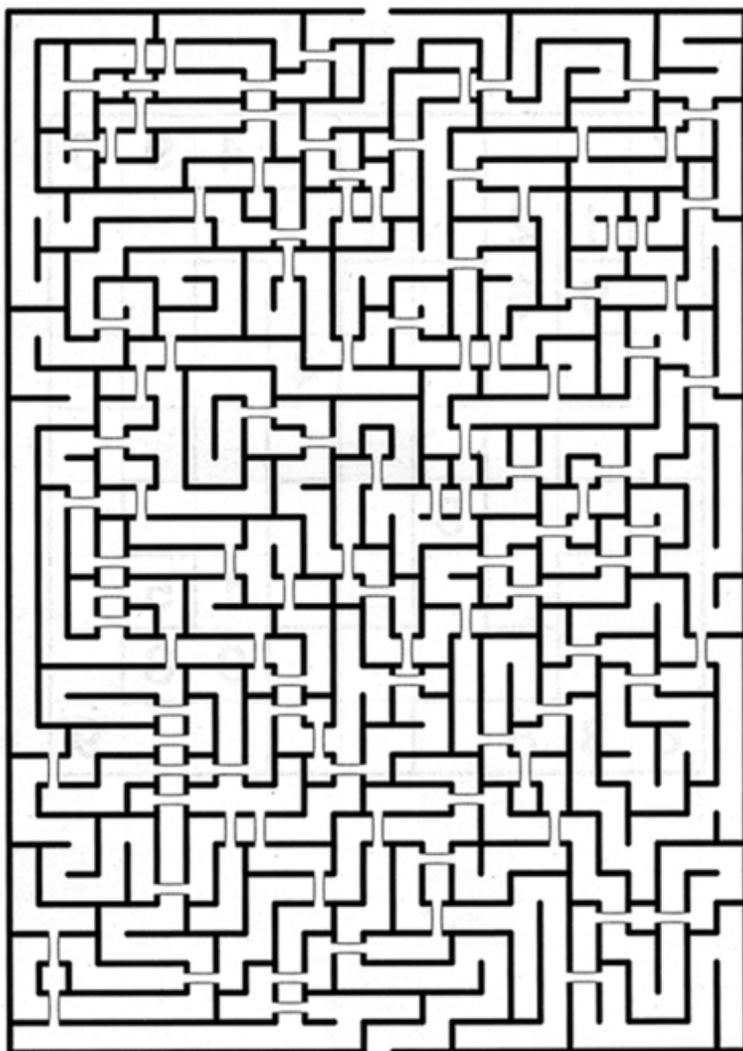
Ηλιαχτίδα

Μια ηλιαχτίδα με τύφλωσε
στο δρόμο
Ανάμεσα απ' τα σύννεφα
ζέστανε τις μορφές
για λίγο, για λίγο
φως μεριζό, λάμπουν στιγμές
στου κόσμου την κατήφεια
λάμπουν μορφές
σ' αυτή τη σκοτεινιά
Μια ηλιαχτίδα και η γη
ξαναγεννιέται ευθύς
πότε το φως, πότε σκιά
έτσι κυλά η ζωή
Άνεμος που τα σύννεφα κινεί
χαρίζει μαγικές
του ήλιου μουσικές
Μια ηλιαχτίδα που περνά
μέσ' από φύλλα δέντρου
Χρώματα ξαφνικά πηδούν
στο πέρασμά της μπρος
για λίγο, για λίγο
έπειτα πάλι στη σκιά
τα βήματα αργά
ψάχνουν εκείνη τη στιγμή
που λάμπει η ζωή
και 'κείνη δεν αργεί ποτέ
ρίχνει ξανά το φως της
Μια ηλιαχτίδα ξεπηδά
με χάρη απ' τις σχισμές
Τα σύννεφα γελούν κι αυτά
σαν τα νιά το φως
ένας αγώνας είν' κι αυτός
Ο άνεμος συνέταιρος του ήλιου
μετά γιορτή
μέσα στα χρώματα
ακούς του κόσμου τις φωνές;
για λίγο, για λίγο
και πάλι στη σκιά γυρνώ
και πάλι και πάλι
στης ζωής το λίγο ή το πολύ...

*Ποίημα της Μονίμου Υκαλλήλου με Βαθμό Α'
της Πολεμικής Αεροπορίας Ελευθερίας Καρατσιάν*

...για τον ελεύθερο χρόνο

Λαβύρινθος: Βρείτε το δρόμο

Κρυπτόλεξο: Παρέα με τον Αριστοφάνη

Y	F	H	E	N	O	B	P	L	U	T	U	S	I	S
G	D	R	M	A	O	O	P	A	H	R	Y	Y	U	A
T	T	N	Y	H	O	T	H	E	B	I	R	D	S	A
N	S	S	O	I	G	A	F	O	A	H	S	A	S	S
O	S	N	A	I	N	R	A	H	C	A	E	H	T	O
A	I	A	Y	P	O	G	G	A	A	S	O	N	H	L
T	N	I	S	G	O	B	P	M	D	W	E	O	G	A
H	A	N	S	D	N	L	P	A	S	T	A	P	I	D
E	B	O	O	H	I	H	Y	O	N	R	H	I	N	I
C	A	L	R	U	I	A	R	I	L	M	S	L	K	A
L	Y	Y	S	A	H	Y	N	A	D	D	E	T	E	D
O	F	B	R	R	G	E	A	A	G	O	A	N	H	E
U	G	A	A	A	M	P	D	M	D	I	S	G	T	N
D	O	B	N	O	K	I	S	O	L	O	I	A	E	H
S	O	A	W	O	L	A	A	K	C	I	A	I	S	B

AIOLOSIKON
AMPHIARAOS
ANAGYROS
BABYLONIANS
DAIDALOS
DANAIDS
FRYING-PAN MEN
OLD AGE

PLUTUS
POLYIDOS
THE ACHARNIANS
THE BIRDS
THE CLOUDS
THE FROGS
THE KNIGHTS
WOMEN IN TENTS

ΑΔΙΣΠΟ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Αποστολή ΑΔΙΣΠΟ

Αποστολή της Σχολής είναι να παρέχει διακλαδική εκπαίδευση επιχειρησιακού και στρατηγικού επιπέδου, καθώς και επιμόρφωση σε βασικά θέματα γεωπολιτικής σε ανώτερους αξιωματικούς των τριών Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΔ) με σκοπό την προαγωγή της ικανότητάς τους στη σχεδίαση, διεύθυνση, διεξαγωγή διακλαδικών επιχειρήσεων, την κατάρτισή τους για τη στελέχωση εθνικών και συμμαχικών διακλαδικών στρατηγείων, στο εσωτερικό ή εξωτερικό και λοιπών εθνικών - συμμαχικών διεθνών θέσεων και για να τους καταστήσει ικανούς διοικητές και επιτελείς διακλαδικών στρατηγείων.

Η Σχολή λειτουργεί και ως επιστημονικός και επιτελικός φορέας στο χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων για θέματα διακλαδικότητας, άμυνας, ασφάλειας και γεωπολιτικής - στρατηγικής εθνικού - συμμαχικού και διεθνούς ενδιαφέροντος.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΕΜΟΥ
www.adispo.gr / e-mail: info@adispo.gr